TOPLUMSAL
Tarih
250
EKİM
2014

Osmanlı Rumları ve "Şark Meselesi"
Stefo Benliscy

Elbise-i Osmaniye'yi Tekrar Ele Almak

Edhem Eldem, tarihçiler tarafından çok önem atfedilen Osman Hamdi Bey ile Marie de Launay'nin Osmanlı halk kıyafetleri albümünü, konuyla ilgili resimleri ve bilgileri mukayese ederek bu çalışmaya yeni bir açıdan bakıyor, *sayfa 46.*

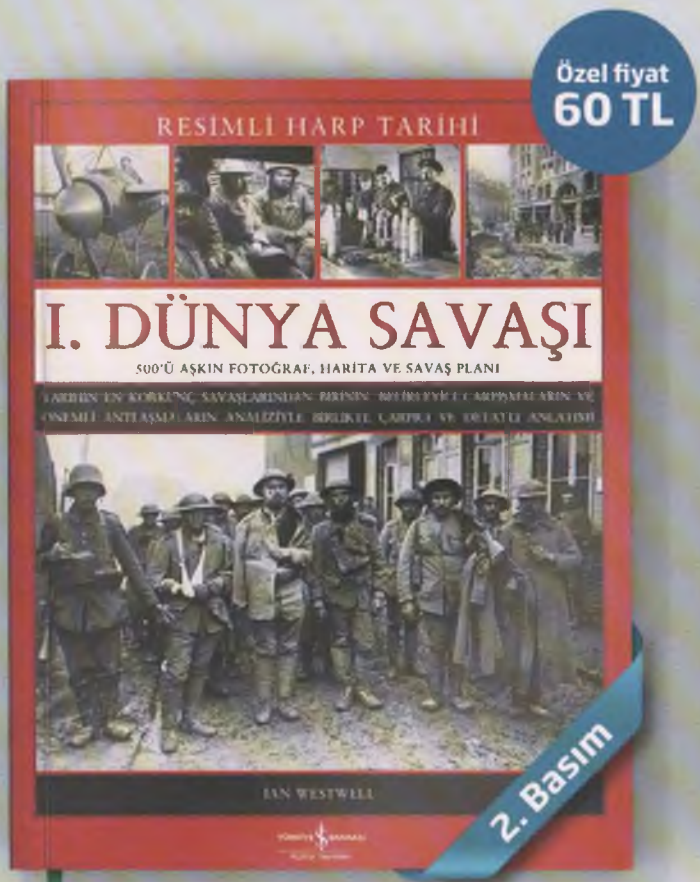
Kapital'in İlk Tam Çevirileri, Özetler ve Polemikler 1965-2014
Mehmet Ö. Alkan

Nüfus Mübadelesi Üstüne Yunan Tarihyazımının Üretimi
Evangelia Balta

Türkiye Solunun Unutulmuş Özneleri Roman Tütün İşçileri
Egemen Yılgür

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR Eylül: 30 TL (KDV Dahil) | ISSN 1300-7025

İLK BASKILARI KISA SÜREDE TÜKENEN İKİ ÖNEMLİ ESER YENİDEN RAFLARDA

I. Dünya Savaşı 500'ü Aşkın Fotoğraf, Harita ve Savaş Planı
Ian Westwell
çev. Oktay Etiman
256 sayfa, kuşe, renkli, ciltli, şömizli, büyük boy, 23x30 cm

II. Dünya Savaşı 500'ü Aşkın Fotoğraf, Harita ve Savaş Planı
Donald Sommerville
çev. Ali Önsan
256 sayfa, kuşe, renkli, ciltli, şömizli, büyük boy, 23x30 cm

Tarihin en korkunç iki savaşının en detaylı anlatımı adeta bir belgesel film tadında, son derece zengin bir görsel içerikle sunuluyor. İki büyük küresel çatışmanın gidişatını belirleyen büyük muharebeler ve önemli antlaşmalar, çok sayıda fotoğraf, harita ve savaş planı eşliğinde analiz ediliyor. Önemli dönüm noktaları, yeni teknolojilerin etkisi üzerine uzman yorumları, savaşa yön veren komutanlar ve siyasi liderlerin biyografileri, başlıca mekanizma ve taktikler, iz bırakan olaylar ve silahlar okura iki büyük savaşı bütün boyutlarıyla ortaya koyan son derece bütünlüklü bir keşif vaat ediyor. I. ve II. Dünya Savaşı'nın iki cilde sığdırılmış geniş kapsamı ve acımasız tarihi, yalnızca konunun uzmanlarına değil, geniş bir okur kitlesine de hitap ediyor.

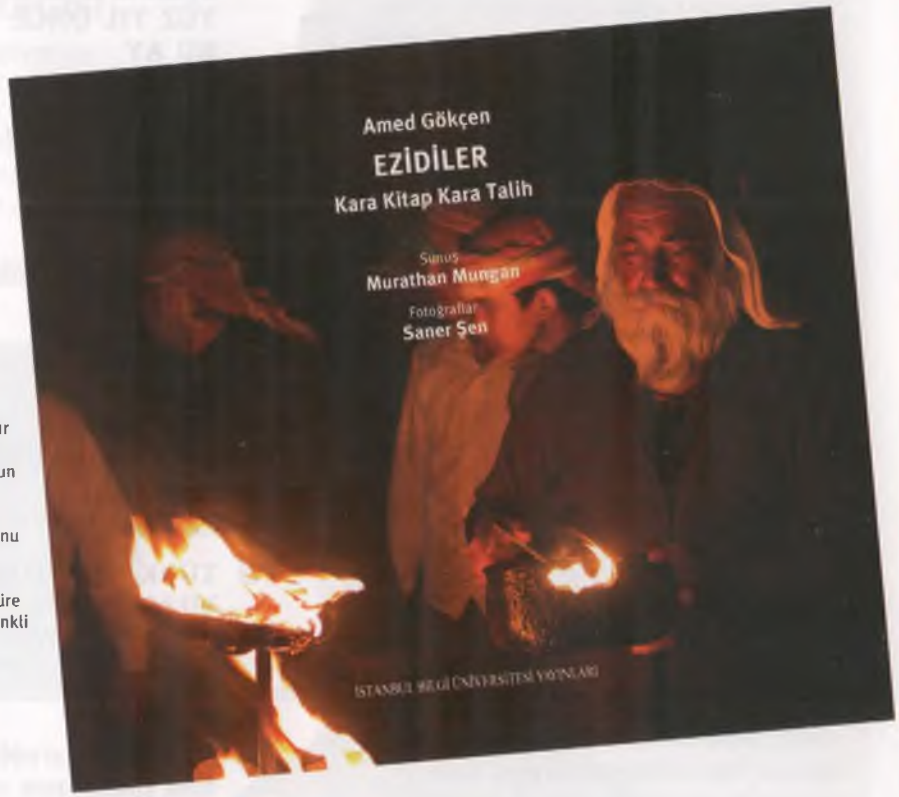
/iskultur /iskultur iskultur.com.tr

Tunalı Hilmi kitabevimiz açıldı.
Tunalı Hilmi Cad. No: 112 B
Çankaya - Ankara

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

TÜRKİYE İŞ BANKA
Kültür Yayınları

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

AMED GÖKÇEN
EZİDİLER
KARA KİTAP KARA TALİH
MISHEFA REŞ BEXTÊ REŞ

SUNUŞ MURATHAN MUNGAN
FOTOĞRAFLAR SANER ŞEN

211 sayfa, 130 Renkli Fotoğraf, Sert Kapak, İplik Dikiş
ISBN 975-605-399-347-6

"Tarihsel Körlük"e maruz kalmış bir halk olan Ezidiler, artık bin yıldır varettikleri kültürel yapılarını, mitolojik anlatılarını kaybediyor. Son gelişmelerle birlikte, uğramış oldukları hain saldırılar topluluğun yıllardır süregelen iç dengesini hızla bozmakta bu kadim toplumu adeta bir kültürel ve hatta fiziki yokoluşa sürüklemektedir. Amed Gökçen'in bu çalışması, Ezidi toplumunun bu zorlu yolculuğunu az da olsa bir kayıt altına almayı amaçlamaktadır. Yazarın Türkiye, Suriye, Irak, Gürcistan, Ermenistan ve Almanya'da yürüttüğü saha araştırmalarının sonucunda ortaya çıkan sözlü kültüre ait bilgiler Murathan Mungan'ın sunuşu ve Saner Şen'in 130 adet renkli fotoğrafıyla nefis bir albümde biraya getirildi.

OSMANLI VE İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİNDE
YEZİDİLER
YAYINA HAZIRLAYAN AMED GÖKÇEN

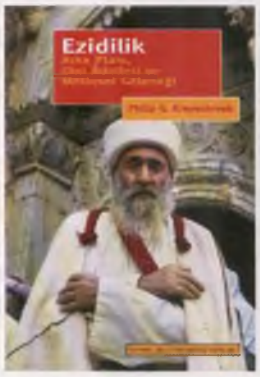
576 sayfa, ISBN: 978-605-399-247-9

Osmanlı ve İngiliz Arşiv Belgelerinde Yezidiler başlıklı bu çalışmada Amed Gökçen, İngiliz Ulusal Arşivi ve 2010 yılına kadar araştırmacılara açık olan Başbakanlık Devlet Arşivi'nde yer alan belgeleri ve Yezidilere ilişkin farklı dillerde kaleme alınmış yazılı kaynakları bir araya getirmiştir.

ABEDE-İ İBLİS
YEZİDİ TAİFESİNİN İTİKADATI, A'DÂTI, EVSAFI
YAYINA HAZIRLAYAN AMED GÖKÇEN
146 sayfa, ISBN: 978-605-399-269-1

Âyandan Mustafa Nuri Paşa'nın kaleme aldığı Abede-i İblis adlı risalenin transkripsiyonu İstanbul Bilgi Üniversitesi öncülüğünde yürütülen "(Y)Ezidi Kültürünün Karşılaştırrmalı Araştırılması" adlı çalışmanın bir ürünü olup, mevcut kaynak eksikliği içinde önemli bir boşluğu dolduruyor.

PHILIP G. KREYENBROEK
EZİDİLİK
ARKA PLANI, DİNÎ ÂDETLERİ VE METİNSEL GELENEĞİ

330 sayfa, ISBN: 978-605-399-331-5

Bu çalışmada, her zaman kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılmış ve kısa zaman öncesine kadar yazıya dökülmemiş olan geniş bir Ezidi dinî metin külliyatının varlığına dikkat çekiliyor. İkinci olarak Ezidiliğin birçok karakteristik unsurunu sözlü geleneğinden alan özünde yazılı olmayan bir din olarak sunulması amaçlanıyor. Bunun ötesinde Ezidiliğin bazı yönlerinin eski İran dini hakkındaki modern görüşler ışığında daha iyi anlaşılabileceği öne sürülürken, Ezidilik dini ve modern bir inanış olan Ehl-i Hak arasındaki çarpıcı paralelliklere de işaret ediliyor.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNT
www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13
e-mail: punto@puntokitap.com

MERHABALAR,

Ekim sayımızın sayfalarının neredeyse yarısını ilk bölümlerini geçtiğimiz aylarda yayınladığımız yazıların ikinci kısımları kaplıyor; bu yazılardan biri de Edhem Eldem'e ait. Eldem yazının ikinci bölümünde *Elbise-i Osmaniye* kitabını ele almaya devam ediyor. Bilindiği gibi 1873 yılındaki Viyana sergisi için hazırlanan bu kitabın metni Osman Hamdi ve Marie de Launay'nindir, fotoğrafları Sebah Stüdyosu hazırlamış. Eldem bu bölümde sergide yer alan kıyafetler ile kitapta fotoğrafları bulunan kıyafetler arasındaki farklılıklar üzerinde duruyor, ayrıca Pascal Sebah'ın bir girişimci olarak aynı giysileri başka fotoğraflarda kullandığını örnekleriyle ortaya koyuyor.

Mehmet Ö. Alkan da ilk bölümünü Eylül sayımızda bastığımız yazısının ikinci bölümünde *Kapital*'in 1960'larda başlayıp günümüze kadar devam eden Türkçe çeviri çalışmalarını ve çevirilerle ilgili yapılan polemikleri ele alıyor. Alkan, *Kapital* üzerine yapılan tartışmaların edisyon kritikler düzeyinde ilerlemesinin son derece yararlı olduğunu hatırlatıyor.

Egemen Yılgür Türkiye sol hareketi içinde yer alan Roman tütün işçilerine odaklanıyor. Yılgür'ün çalışması sınıf bilinciyle davranmayı Mübadele'den önce Yunanistan'daki işçi grevleri içinde öğrenmiş bu insanların, çoğu öğrenci ve okuryazar kesimden gelen TKP yandaşları arasında nasıl özel bir yer tuttuğunu da ortaya koyuyor.

Evangelia Balta'nın yazısı son 20 yılda Mübadele'yle ilgili Yunan tarihyazımındaki değişim üstünde duruyor, yeni eğilimleri kritik ediyor, değişimin sebeplerini irdeliyor. Balta yazısında ayrıca göçmenlik konulu sinemanın, göçmen şiiri ve göçmenlerin kurdukları kulüplerin Mübadele'yle ilgilenen tarihçiler için nasıl önemli alanlar oluşturabileceğini anlatıyor.

Stefo Benlisoy, 1867 yılında *Le Courrier d'Orient* gazetesinde Osmanlı Rumlarına hitaben yayınlanan "Rumlara ecnebilerin teşviklerinden sakınmalarının" salık verildiği makaleyi ve makalenin yankılarını anlatıyor. Buradan ateşlenen ve farklı yayınlarda yürüyen tartışma, "Şark Meselesi"ne ilişkin Şarklı Ortodoksların yaklaşımlarını izleme olanağı sunuyor.

Kasım'da görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
ÇANAKKALE HAREKÂTI
Hazırlayan: Edhem Eldem

12 JUDETZ'TEN GERİYE...
Gönül Paçacı

16 SENCER DİVİTÇİOĞLU'NUN ARDINDAN
Ahmet Tonak

18 TÜRK SANATININ YILMAZ ANLATICISININ ARDINDAN...
Burak Çetintaş

19 I. DÜNYA SAVAŞI'NIN VE TÜRK SİNEMASININ 100. YILINDA
OSMANLI'DAN GÖRÜNTÜLER, 1896-1923
Aslı Özgen Tuncer

22 EDHEM ELDEM İLE SÖYLEŞİ
MENDEL - SEBAH: MÜZE-İ HÜMAYUN'U BELGELEMEK SERGİSİ
Söyleşi: Ahmet Akşit

26 HAMBURG'DAN ANKARA VE İSTANBUL'A *KAPİTAL*'İN İZİNDE:
KAPİTAL'İN İLK TAM ÇEVİRİLERİ, ÖZETLER VE POLEMİKLER-1965-2014
Mehmet Ö. Alkan

38 MÜSAVAT-I SAHİH VE VATAN-I UMUMÎ ARAYIŞINDA
OSMANLI RUMLARI VE "ŞARK MESELESİ"
Stefo Benlisoy

46 *ELBİSE-İ OSMANİYE*'Yİ TEKRAR ELE ALMAK - 2
Edhem Eldem

52 SON ON BEŞ YILDA
NÜFUS MÜBADELESİ ÜZERİNE YUNAN TARİHYAZIMININ ÜRETİMİ
Evangelia Balta

62 TÜRKİYE SOLUNUN UNUTULMUŞ ÖZNELERİ
ROMAN TÜTÜN İŞÇİLERİ
Egemen Yılgür

76 BİR TAHLİL DENEMESİ- II
HERODOTOS'UN KROİSOS ANLATISINA DAİR
Selçuk Aylar

84 1915 KIYIMLARI SONRASI
ZABEL YESAYAN'IN RAPORU
Ümit Kurt

88 SAVAŞTAN BAŞKA ŞEYLER DE VAR HAYATTA!
Nazan Maksudyan

90 18. YÜZYIL GÜNLÜK YAŞAMI YENİ TARZLAR, YENİ ALIŞKANLIKLAR
Hazırlayanlar:
Zerrin İren Boynudelik
Emine Önel Kurt

ÖZÜR ve DÜZELTİ:

Toplumsal Tarih'in 249. sayısında (Eylül) Taylan Esin'in yazısında 19. sayfada bastığımız 3 belgenin toplu görüntüsünde kaynak olarak *Sultanbeyli Tarihi*, Coşkun Yılmaz (ed.) Sultanbeyli Belediyesi, İstanbul 2013 kitabının verilmesi editoryal bir hata neticesinde unutulmuştur. Sayın Rıfat Bali'ye uyarısı için teşekkür ederiz.

22 MENDEL — SEBAH: MÜZE-İ HÜMAYUN'U BELGELEMEK SERGİSİ

Ahmet Akşit, Edhem Eldem ile İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin belleğini oluşturan en önemli araçlardan biri olan Mendel'in kataloğunun hikâyesini anlatmayı amaçlayan sergiyi konuşuyor.

26 KAPİTAL'İN İLK TAM ÇEVİRİLERİ, ÖZETLER VE POLEMİKLER 1965-2014

Mehmet Ö. Alkan, 1965 sonrasında Kapital*'in Türkçeye yapılan çevirilerini "Hamburg'dan Ankara ve İstanbul'a" takip ediyor.*

76 HERODOTOS'UN KROİSOS ANLATISINA DAİR

Selçuk Aylar, Herodotos'un Historia'da Kroisos'un düşüşünü ve ardından Herodotos'un onu nasıl bir bilgeye dönüştürdüğünü anlatıyor.

84 1915 KIYIMLARI SONRASI ZABEL YESAYAN'IN RAPORU

Ümit Kurt, 18 Mart 1919'da Zabel Yesayan tarafından Paris'teki Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı Boğos Nubar Paşa'ya gönderilen 11 sayfalık bir raporu sunuyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 250, Ekim 2014

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

KATKIDA BULUNAN
Hazal Özdemir

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
A4 Ofset Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti. Oto Sanayi Sitesi, Yeşilce Mah. Donanma Sok. No: 16 Kağıthane/İstanbul
Tel: +90 (212) 281 64 48

BASKI TARİHİ
Eylül 2014

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12168

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
100,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Askeri Müze

4 EKİM 1914

TANİN

Topkapı Sarayı dâhilindeki daire-i mahsûsada Yeniçeri Müzesi'yle tevhîd olunan [birleştirilen] Askeri Müze'de harb-i hazırla alâkadar pek çok ganâim-i askeriye [askeri ganimetler] teşhir edildiği gibi ecdadımız tarafından iğtinam edilen [ganimet olarak alınan] esliha-i askeriye [askeri silahlar] ve levazımat-ı harbiye mevki-i tetkike vaz' olunmuştur. Bize bilmediğimiz pek çok Osmanlı hatırat-ı cengâverânesini tanıtacak olan müze şimdi herhâlde ziyaret edilmeye şâyândır. Karilerimize musirâne [ısrarla] tavsiye ederiz.

Hareket-i arz

5 EKİM 1914

SABAH

Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti'nden tebliğ olunmuştur: Mâh-ı carinin 21. Pazar gecesi nısfü'l-leylde [gece yarısında] Konya Vilayeti'nin Burdur ve Isparta kasabalarıyla mülhakatında gayet şedid tezelzülât-ı arziye [deprem] vuku bulmuştur. Hafif olmak üzere zelzele elan devam etmektedir.
En ziyade hasarzede olan Burdur ve mülhakatıdır. Telefatın miktarı henüz tamamıyla taayyün etmemiş [belli olmamış] ise de takriben iki bin beş yüz zannolunuyor. Konya Valisi Burdur'dadır meskensiz kalan ailelerin imdadına tevessül olunmuştur. Enkaz altında kalan ecsâdın [cesetlerin] defni ve kalan ahaliye mesken temin için hemen iki amele taburu sevk olunmuştur. Musâbinin iâşeleri temin olunmuştur. Hükümetten gayri Hilâl-ı Ahmer ve Müdafaa-i Milliye cemiyetleri muavenet-i nakdiye ve maddiyede bulunmuşlardır. Alınacak tafsilât ayrıca tebliğ olunacaktır.
İstihsal ettiğimiz malumat-ı mahsusaya nazaran Hilâl-i Ahmer Cemiyeti iki seyyar hastahane, 15 çadır, miktar-ı kâfi levazım ve ecza-yı tıbbiye, erzak, doktor ve hastabakıcıdan mürekkep bir heyeti Burdur'a göndermeye karar vermiştir. İstihzârât-ı lâzıme [gerekli hazırlıklar] dün ikmâl edilmiş ve heyet bu gün hareket etmek üzere bulunmuştur.

Türk Ocağı'nda Edebiyat Gecesi

7 EKİM 1914

TANİN

Yarınki Perşembe günü akşamı, yani Perşembe gecesi Türk Ocağı'nda yapılacak içtimâ yalnız edebiyata hasrolunmuştur. Bu içtimâda münhasıran ocaklılar bulunacak, milli şairimiz Mehmet Emin Bey son yazdığı şiirleri okuyacak, Hamdullah Suphi Bey de Halide Hanım'ın Yeni Turan'ına dair bir musâhabe [konuşma] yapacaktır. Bundan mâadâ aks [yansıma] ile Türklüğe en çok hizmet etmiş zevatın resimleri gösterilecek, ayrıca sinema da irâe olunacaktır [gösterilecektir].

Koleksiyon Takdimi

8 EKİM 1914

SABAH

Posta ve Telgraf Nazırı Oskan Efendi evvelki gün veliahd-ı saltanat devletlü necâbetlü Yusuf İzzeddin Efendi hazretlerinin Zincirlikuyu'da kâin kasr-ı âlîlerine azimetle kapitülasyonların lağvı münasebetiyle meydan-ı tedavüle çıkarılan pullardan mürekkep bir koleksiyonu veliahd-ı müşârünileyh hazretlerine takdim eylemiştir.

Sansür Hakkında

13 EKİM 1914

TANİN

Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti'nden:
Seferberlik ilan olunan her memlekette olduğu gibi hükümet-i askeriye dahi Osmanlı matbuatını sansüre tabi tutmuştur. Sansür memurlarının vazifeleri sırf devletin ahval-i dâhiliye-i siyasiye ve askeriyesine taalluk eden mesâil ve hususatı tetkikten ibaret olduğu hâlde bazı taraflarda matbuat-ı Osmaniye'de manzûr olan [görülen] her türlü havadis ve makalâtın sansür edilmekte olduğu zannını tevlid eylemiştir. Hâlbuki bu zan ve zehâb katiyen yanlıştır. Binaenaleyh bu kabil neşriyat ve makalât gazetelerin müstahberat-ı hususiyeleri ve mahsûl-i ictihadları olması hasebiyle bunlara bi't-tabi ne hükümet müdahale etmekte, ne de sansür vazifedar olmadığı bu gibi mesâil ile iştigal eylemektedir

Neler Yeyip İçiyoruz.

16 EKİM 1914

SABAH

Eylül zarfında Şehremaneti Kimya Laboratuarı'na vürud eden 323 numune mevad-ı gıdaiye ve saire bi't-tahlil bunlardan 145'inin mahlût [karışık] ve ekl ü şürbe [yemeye ve içmeye]ve istimâle gayr-ı salih [elverişsiz] olduğu anlaşılarak raporları makam-ı aidine takdim kılınmıştır. Bu bâbda suret-i mahsusada icra eylediğimiz tahkikata nazaran mevad-ı mezkûreden en ziyade şayan-ı dikkat olanları ber-vech-i âti derc ediyoruz:
Yağlar: Piyasada Adapazarı tereyağı namı tahtında füruht edilen ve etiketleri üzerinde mühim ikramiyeli teminat vaad edilen yağdan bir numunesi tahlil olunarak kâmilen margarinden ibaret olduğu anlaşılmıştır. Şühûr-i sabıkada [geçen aylarda] tahlil edilen bu nevi tereyağların da böyle olduğu ayrıca kayda sezadır. Sade yağlardan bir numunesi lokantalardan birisinden memur-i mahsus vasıtasıyla aldırılıp tahlil edildikte esasen margarinden olduğu ve lokantada müşterinin önünde kalan yemek bakıyesinden ve tabak sıyrıntısından ibaret olduğu anlaşılmış ve lokantacı hakkında muamele-i kanuniyeye tevessül olunmuştur.
Ekmekler: Ekmeklerden sekiz adet numune mısır unuyla imal edildiği gibi dakiklerden [unlardan] on numunede mısır kepeği ve paspal [kepekli un] ve razmol [iri kepekli un] olduğu anlaşılmıştır. İstanbul muhitiyle Boğaziçi fırınlarında mevcut olup ekmek imalâtında kullanılan kuyu sularının yüzde eksenine lağım karıştığı tahlil neticesinde anlaşılmakla mezkûr kuyuların seddiyle ba'demâ fırınlarda ekmeğin Terkos ve temiz çeşme sularıyla ihzarı esbabı istikmâl edilmiştir.
Sular: Lokantalarda ve sucularda

kapalı ve mühürlü şişeler derununda satılan suların kısm-ı azamı Taşdelen olmayıp Kağıthane ve Terkos ve hatta kuyu suları oldukları anlaşılmıştır.
Pirinç: Piyasada esnafın adi pirinci anilin boyasıyla telvin ederek [boyayarak] Mısır pirinci diye sattıkları numunelerinin tahlilinden anlaşılmıştır. Hasılı Şehremanetince ittihaz olunan tedabir-i kâr-âgâhane ve teftişat ve tetkikat-ı müşikâfâne linceden inceye araştırma] neticesinde bir takım erbâb-ı ihtikârın tagşişat ve tahlitâtı meydana çıkarılması ve bu hâlin önünü almak üzere bezl-i mechûd olması gerek hıfzü's-sıhhat-i umumiye, gerek icab-ı adalet ve insaniyet nokta-i nazarından şayan-ı şükrandır.

Gazete Tatili

21 EKİM 1914

SABAH

Osmanischer Llyod gazetesi Kapitülasyonların İlgası ser levhası altında bir fıkrayı sansür memuruna kontrol ettirilen provalar meyanına ithal eylemeden tab' ve neşreylemiş ve işbu hareketi sansür talimatına muhalif bulunmuş olduğundan hükümet-i askeriyece mezkûr gazete bir gün müddetle tatil edilmiştir.
Tekrarı halinde Divan-ı Harb-i Örfiye tevdi edilerek gazetenin tab' ve neşrinden men edileceği de ayrıca müdür-i mesûlüne ihtar ve tebliğ olunmuştur. İstanbul gazetesinin hissiyat-ı İslamiyeyi rencide edecek neşriyatla muharib devletlerden birine mensup gazetenin diğer taraf aleyhine müstehziyane cümel [cümleler] ve tabirat istimâl etmemeleri hakkındaki hükümet-i askeriyenin işârâtına muhalif olarak tabirat-ı müzeyyifane laşağılayıcı, alaycı tabirler] kullandığından dolayı mezkûr gazete hükümet-i askeriyece bilâ müddet tatil edilmiştir.

İstihbarat Odası Küşâdı

23 EKİM 1914

SABAH

Beyoğlu'nda Tünel civarında Rus Konsoloshanesi karşısındaki eski Alman Postahanesi binasında bir istihbarat odası küşâd olunmuştur. Duhûlu serbesttir. Darü'l-harpten her gün vürûd eden bi'l-cümle son telgraf havadisleriyle müteaddid risale-i musavvere [resimli mecmua, dergi] mevcut ve kıraâti de meccanen olduğu muhterem Osmanlı ahalisine ilan olunur. Mezkûr oda her gün sabah alafranga saat sekizden bire ve ikiden akşam sekize kadar açıktır.

Gazete Tatili

27 EKİM 1914

SABAH

Payitahtta münteşir Fransızca ibareli "Müdafa-i Milliye" ceridesi muharip devletlerden birine mensup gazetenin diğer taraf aleyhine müstehziyane cümel [cümleler] ve tabirat istimal etmemeleri hakkındaki hükümet-i askeriyenin işârâtına muhalif olarak tabirat-ı müzeyyifane laşağılayıcı, alaycı tabirler] kullandığından dolayı beş gün müddetle tatil olunmuştur.

Karadeniz'de Muharebe

31 EKİM 1914

SABAH

Donanma-yı Osmani'nin Muvaffakıyâtı
İki Rus gemisi magrûk- iki tane de harap
3 Zabit. 72 nefer esir - Protesto
Osmanlı Ajansı tarafından resmen tebliğ olunmuştur:
"Donanma-yı hümâyûnun bir kısım-ı cüz'îsi Teşrinevvel'in 14 ve 15. günleri Karadeniz'de talimlerle meşgul iken Rus filosu evvela bütün talimleri takip ve ihlâl ve dünkü 16. Perşembe günü de donanma-yı hümâyûna taarruz ederek muhasamata ibtidar eylemiştir.
Vuku bulan muharebede donanma-yı hümâyûn tarafından avn-i Hakla [Allah'ın yardımıyla] (Pervet) namında 5. ooo tonilatoluk ve 700 kadar torpili hamil bir torpil vaporu gark ve Rus torpidolarından birisi mühim hasarata duçar edilmiş ve bir kömür gemisi zapt ve müsadere olunmuştur.
Gayret-i milliye ["gayret-i vataniye olması gerektir"] torpidosu tarafından atılan bir torpil ile 10 .100 ton hacminde (Kobans) ismindeki Rus top çekeri batmış ve Muavenet-i milliyenin attığı bir torpil ile de diğer bir Rus gambotu pek mühim hasara uğramıştır.
İş bu muharebe esnasında gark ve tahrib olunan Rus sefaininden kurtarılan üç zabit ile 72 nefer esir edilmiştir. Donanma-yı hümâyûn bir zarara uğramamış ve muharebe donanma-yı hümâyûnun lehine olarak devam etmekte bulunmuştur.
Hükümet-i seniyye donanma-yı hümâyûnun bir kısm-ı cüzisine karşı, Rus donanmasının vuku bulan işbu tecavüz ve taarruzunu şüphesiz şiddetle protesto edecektir.
Tebliğ-i resmi:
Karadeniz'de bulunan filomuzdan ahiren alınan malumat ber-vech-i âtîdir:
Alınan esirlerin ifadesinden ve gelen donanmadaki torpil sefinesinin vücudundan Rus filosunun Boğaz medhalini torpil ile kapamak istediği ve bu suretle donanmamızı ikiye ayırarak mahvetmek fikrinde bulunduğu anlaşılmıştır. Bu suretle ani bir tecavüze maruz kalarak Rusların ilan-ı harpsiz muhâsamata başladıklarına zâhib olan filomuz dağılmış olan Rus filosunu takip ederek (Sivastopol)u topa tutmuş, (Novorossisk) limanında elli petrol deposu ile on dört askeri nakliye sefinesini ve hububat mağazaların ve telsiz telgraf istasyonunu tahrip etmiş ve Odesa'da bir Rus kruvazörünü batırmış ve diğer bir kruvazörü fena hâlde harab eylemiştir. Bunun da battığı tahmin olunuyor. Aynı limanda bulunan yüklü beş gemi mühim hasarata uğratılmış Rus gönüllü donanmasından bir vapor batmıştır. Beş petrol deposu tahrib edilmiştir. Gerek (Odesa) da ve gerek (Sivastopol) da donanmamıza sahilden top atışı icra edilmiştir.

8 MAYIS 1915

ÇANAKKALE HAREKÂTI

L'Illustration dergisinin 8 Mayıs 1915 tarihli ve 3766 numaralı sayısında yer alan ve biri Fransız, diğeri Osmanlı iki savaş gemisinin yara almasıyla ilgili haberleri geçen ay aktarmıştık. Bu ay ise aynı sayıda yer alan ve Çanakkale Harekâtı'yla ilgili bazı yazı ve resimleri yayınlıyoruz. Yazıların savaşçı içeriği ve muzaffer tonu. Müttefiklerin Mart ayında Çanakkale'de karşılaştıkları yenilgiyi inkâr etmeye çalıştıkları hissini uyandırmaktadır.

"Yiğit askerciğim benim..." Karşılıklı bu bakışlarda büyük bir komutan ile askerleri birbirlerine olan bütün güvenlerini ifade ediyorlar. (Fransız orduları başkomutanı General Joffre teftişte.)

Gerçekten de Fransız ve İngiliz donanmasının Çanakkale'yi zorlayarak geçmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentini alarak hemen yıkmak konusundaki planlar tamamen suya düşmüş, bu cephe hiç beklenmedik şekilde denizden karaya taşınmış, uzun bir siper muharebesine dönüşmüştü. Bu anlamda "İstanbul'a uzanan yol" türünden harita ve sözler artık ham hayalin ötesine geçemeyen, kaçırılmış bir fırsatın ifadesinden başka bir şey değildi.

Resimlerin bazıları Osmanlı istihkâm ve bataryalarını göstermesi açısından ilginçtir. Tabii ki dikkat edilmesi gereken nokta, bu fotoğrafların bir yıl kadar önce, Balkan Savaşı esnasında çekilmiş olduğudur. Bu fotoğrafları çekmiş olanlar ise *Sur les lignes de feu. Le carnet de champ de bataille du colonel Djemal Bey. de Kirk-Kilissé à Tchataldja* (Ateş Hattında. Albay Cemal Bey'in Muharebe Notları. Kırkkilise'den Çatalca'ya) (Paris, Chapelot, 1914) adlı ortak bir kitap yayınlamış olan Alain de Penennrun ile Georges Rémond idi. Georges Rémond, Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı savaşan Osmanlı birliklerinin yanında uzun müddet kalmış, *Aux camps turco-arabes. Notes de route et de guerre en Tripolitaine et en Cyrenaïque* (Türk ve Arap Kamplarında. Trablusgarp ve Barka'da yol ve savaş notları) (Paris, Hachette, 1913) isimli bir kitap yayınlamıştı. (Rémond için *Toplumsal Tarih*'in 164-169 ve 194. sayılarındaki *L'Illustration*'dan seçmelere bakınız).

L'ILLUSTRATION

Bu resimlerin dışında dergi bir de iki adet harita yayınlamıştı. Bunların biri Gelibolu Yarımadası'yla Çanakkale Boğazı'nın alışılmış bir haritasıydı. Louis Trinquier imzalı iki sayfaya yayılmış büyük harita ise, geleneksel bir haritadan çok derginin pek sevdiği kuşbakışı çizimlerdendi ve olduğu gibi Ege'den Karadeniz'e kadar bütün Marmara Denizi ve civarını kapsamaktaydı. Louis Trinquier (1853-1922), uzun seneler Fransız ordusuna topografya ve çizim hocalığı yapmış, 1914-1918'de ise *Illustration* için savaş alanı "panoramacısı" olarak çalışmıştı.

İSTANBUL'A UZANAN DENİZ VE KARA YOLLARI

Çanakkale Boğazı panoramasına dikkatli bakıldığında Fransız ve İngiliz Müttefik kuvvetlerini İstanbul'un fethine doğru götürmek gibi ağır bir sorumluluğu üstlenmiş olan kumandanlara düşen vazifenin ağırlığını uzun bir nutkun anlatabileceğinden çok daha açık bir şekilde görmek mümkün. Dünyanın hiçbir deniz başkenti İslam'ın payitahtı kadar tabiat tarafından iyi korunmuş değil; hiçbir başkent bunun kadar kolaylıkla iyi seçilmiş tahkimatla korunabilmiş değildir.

Adalar Denizi'nden Çanakkale Boğazı'na girildiğinde, her iki yakası gayet farklı şekillerde göze çarpar. Anadolu tarafı genellikle deniz tarafında alçak olup bir amfitiyatro gibi Kazdağı'nın eteklerine kadar uzanmakta; kıyı boyunca sığlıklar ve kayalıklarla çoğu demirlemeye müsait

olan koylar ve körfezler sıralanmakta. Rumeli yakası ise tersine genellikle yüksek olup, neredeyse her yerde sarp kayalıklarla bittiğinden büyük gemilerin barınacakları yerler nadirdir.

Çanakkale Boğazı (eski Hellespontos), Seddülbahir burnundan Gelibolu fenerine kadar 33 deniz mili uzunluğundadır (bir deniz mili 1.852 metredir), genişliği en dar yerde 1.200 metre, en genişinde ise 4 mil kadardır: boğazın ortasındaki derinlik 45 ile 100 metre arasında değişmektedir. Çanakkale Boğazı'nda genel akıntı Marmara Denizi'nden Akdeniz'e doğru, yani güneybatı yönünde akmaktadır. Kuvveti değişken olup büyük ölçüde rüzgârın şiddetine, yönüne ve tabii ki Karadeniz'e akan büyük nehirlerini sularını artıran kış kar ve yağmurlarının bolluğuna bağlıdır.

Marmara Denizi (eski Propontis) en geniş yerinde doğu-batı yönünde yaklaşık 150 mil, kuzey-güney yönünde ise yaklaşık 40 mil uzunluğundadır. Doğuda yüksek bir yarımadanın ayırdığı iki derin körfezle sonlanmaktadır. Bunların biri, İzmit Körfezi, 30 mil uzunluğundadır; diğeri, [İncir] Limanlı[1] ya da Mudanya Körfezi, 20 mil uzunluğunda.

Marmara Denizi'nin sahillerinde birkaç takımada bulunmaktadır. Çanakkale Boğazı'ndan çıkarken görünen ilk grup, Kyzikos veya Kapıdağ Yarımadası'nın kuzeybatısında kısa bir mesafededir. Bu takımın en büyük adası, bu denize adını veren ve onu iki farklı boydaki kanala bölen Marmara Adası'dır (eski Prokonnesos). Prens Adaları[2] adıyla bilinen ikinci bir takım, en büyüğü takıma adını veren Prinkipo[3] olan dokuz adadan oluşmaktadır. Denizin kuzey sahiline paralel olan bu adalar, İstanbul'un 6 mil güneydoğusundadır. Tek başına duran Kalolimni Adası[4] ise Mihaliç Nehri'nin denize döküldüğü noktanın kuzeyinde, İncir Limanı körfezinin girişinde bulunmaktadır.

Karadeniz Boğazı (Türkçe İstanbul Boğazı), İstanbul'daki Sarayburnu'yla Anadolu yakasındaki Üsküdar'dan başlar; Karadeniz'de, Anadolu ve Rumeli burunlarında biter. Marmara Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzunluğu yaklaşık 17 mildir; genişliği 800 metre ile bir buçuk mil arasında değişir; derinliği ise 36 ila 120 metredir. Güney-güneybatıdan kuzey-kuzeydoğuya yönelen Boğaz, uçları akıntının şiddetini kıran ve barınak sağlayan sert kıvrımlarıyla bir nehre benzer.

Eski Saray'ın bulunduğu burundan İstanbul'un limanı olan Haliç başlar.

İstanbul Boğazı'nda genellikle ve rüzgârın yönünden bağımsız olarak akıntı Karadeniz'den Marmara Denizi'ne akar ve kışın Karadeniz'e dökülen büyük nehirlerden, baharda ise karların erimesinden beslenir.

Boğazların bu hidrografik özetinden anlaşılıyor ki Müttefik donanmanın gemilerinin komutanları devamlı olarak bulundukları yerin en ufak ayrıntısına kadar özelliklerini akıllarında tutmak zorundalar. Durumu bu şekilde açıklıkla görebilmeleri sayesindedir ki bu subayların birkaçı hızlı manevralarla çokça yıpranmış gemilerini korunaklı ve yakın yerlere götürmeyi başarmış ve bu yerlerde gerçekleştirilen acil tamirat sayesinde gemiler kendi imkânlarıyla tersanelere kadar ulaşıp tekrar ateş hattına gelmelerini mümkün kılacak onarımdan geçebilmişlerdir.

Donanma, bir maden ocağının galerilerini ahşapla döşeyecek olan ekiplerden önce kayayı delen matkap rolünü tehlikeli bir şekilde yerine getirmektedir. Boğazları zorlayarak ordu birliklerinin ilerleyip Türk askerlerini ortadan kaldırıp İstanbul yoluna koyulmalarına ve Avrupa savaşında ordularımızın zaferini hızlandırmalarına imkân verecek de donanmadır.

Raymond Lestonnat

Sultan Hamid Kalesi'nde siperin gizlediği bir projektör.

150 mm'lik bir top ve Bolayır panoraması.

ŞARK HAREKÂTI VE DENİZ SAVAŞI

İngiliz Fransız Müttefik ordusunun birliklerinin Çanakkale'nin kendilerine gösterilen mevkilerine çıkartmalarından beri toprak kazanmış ve donanmamız gece bile Çanakkale'nin bazı koylarında durabilmiştir ki bu da sahillerin bir kısmına hâkim olduğumuzu gösteriyor.

Çıkartmanın ilk gününün sonunda, 25 Nisan günü, Avustralya ve Yeni Zelanda birlikleri Kabatepe'nin kuzeyinde Sarıbahir'in eteklerinin alt kısmını tırmanmışlardı; İngilizler Teke ve Helles burunlarıyla Morto Koyu yakınlarına yerleşmişlerdi; Fransızlar ise kendilerinden çok daha kalabalık bir düşman birliğini püskürtüp yüzlerce esir alıp hezimete uğrattıktan sonra Anadolu yakasındaki Kumkale'yi işgal etmişlerdi.

Böylece şafaktan biraz önce başlatılan harekât geceye kadar parlak neticeler vermişti. Bir tek noktada, Seddülbahir'de İngiliz birlikleri ancak akşam geç saatlerde ilerleyebilmişlerdi.

26 sabahı Seddülbahir köyüyle civarı hâlâ Türklerin elindeydi. O mevkie hâkim noktada bulunan ve kolaylıkla müdafaa durumuna getirilebilen harabelerin labirentinde, mağaralarda ve ocaklarda kendilerini gayet iyi bir şekilde korumaya almışlardı. Bir zırhlı filosunun düşman tahkimatını şiddetle topa tutmasının ardından, canlı bir şekilde yönetilen karşıdan bir taarruzla İngiliz piyadeleri köyü ele geçirmiş ve öğleden sonra saat ikide bütün mevki Müttefiklerimizin eline geçmişti. Böylece birliklerin Gelibolu Yarımadası'nın bu ucuna yerleşmesi kesinleşmişti.

İstanbul'a uzanan deniz ve kara yolları haritası.

Louis Trinquier çizimi.

Gelibolu Yarımadası'ndaki Türk istihkâmı. Sultan Hamid Kalesi'nde 3 adet 150 mm'lik toptan oluşan batarya. Bu resimler bundan iki sene evvel, yazarlarımızdan Georges Rémond ile birlikte Bulgarlara karşı savaşın son haftalarında Bolayır ve Gelibolu istihkâmını ziyaret etme müsaadesi alan savaş muhabirlerimizden Bay Alain de Penennrun tarafından çekilmiştir.

Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası haritası.

Şark Harekâtı: Açık denizde etkileyici bir merasim. General d'Amade yeni oluşturulmuş bir alaya kendilerine teslim edilecek sancağı sunuyor.

Harekâtın en zor olan bu birinci kısmı, akıllı bir şekilde seçilmiş bütün noktalara düşmanı denizden mümkün olduğunca uzak tutmakla görevli askerlerin karaya çıkarılmasından ve böylece asıl birliklerin malzeme ve erzakıyla birlikte karaya çıkmasına izin vermesinden oluşuyordu.

Bu birlikler kruvazör ve zırhlılarla nakledilmişti ve aynı gemilerin koruyucu ateşi altında kumsala çıkmış ve kendilerini denize atılmamak için düşmanın her ne pahasına olursa olsun ele geçirilmesi gereken tahkimatının karşısında bulmuşlardı. Bu safhada tam kavrayamayacağımız türden bir kahramanlık yaşandığı kesindir.

Bu mevkilerin kesin bir şekilde ele geçirilmesinden sonradır ki birlikleri taşıyan gemiler karaya yanaşabilmiş, asker, at ve malzemeyi düşmanın uzaktaki mevzilerini büyük toplarıyla vurmak üzere açıkta kalmış olan gemilerin koruması altında indirmeye başlamışlardır.

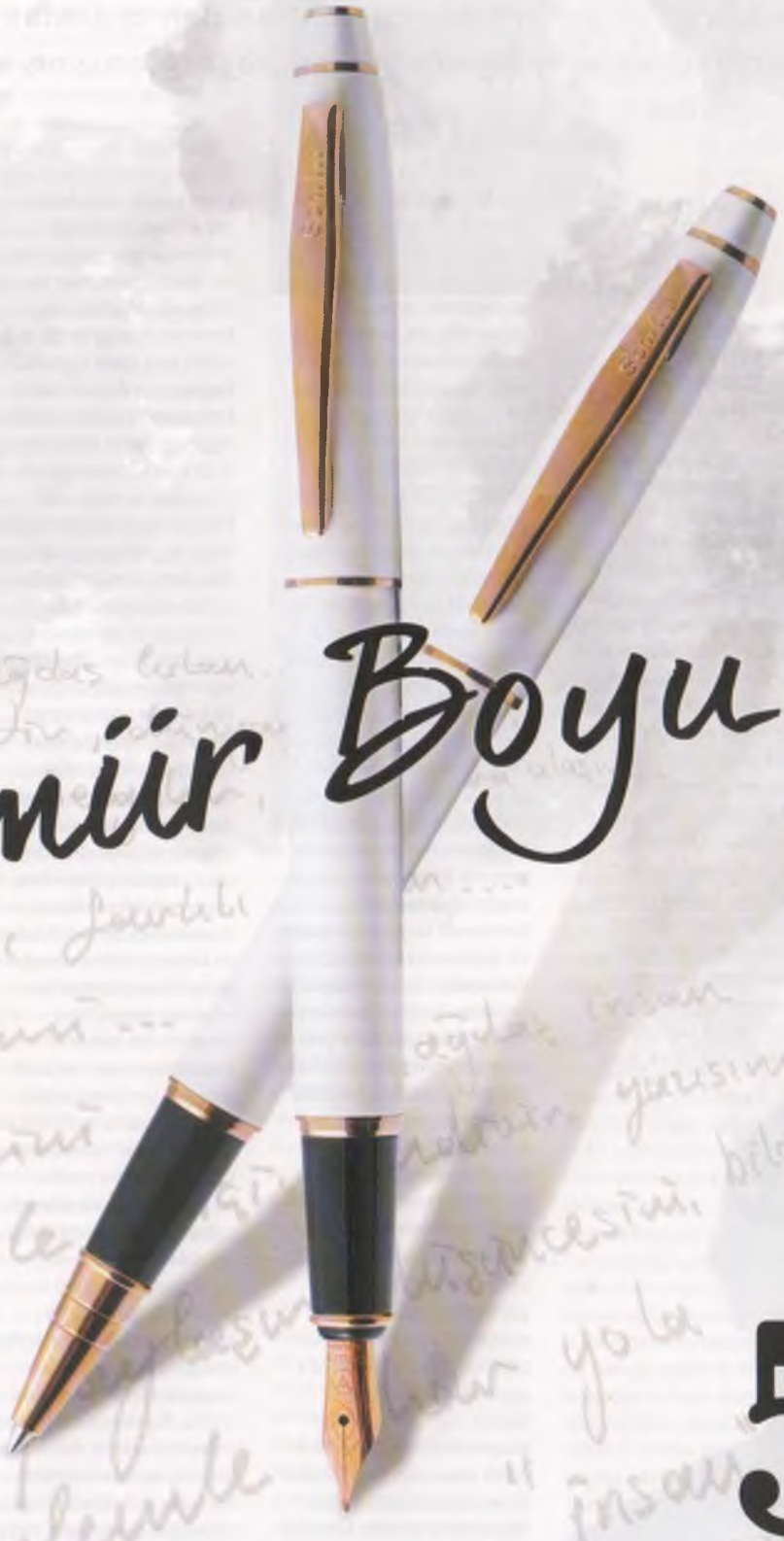
İngiliz ve Fransız donanmasının Çanakkale'de, Rus filosunun ise İstanbul Boğazı'nın girişindeki görevi son derecede zordur. Bileşik saldırılarda durum hep böyledir, zira donanmanın çok öne çıkan vazifesi hem harekâtı denizden gelebilecek tehlikelere karşı korumak, hem birliklerin denizaşırı üsleriyle temaslarını devamlı bir şekilde sağlamaktır. Müttefik filolar bu görevi tamamıyla yerine getirmektedirler ve faaliyetlerini Boğazlardaki kale ve tahkimatın mütemadi bir şekilde topa tutulmasından ve düşmanın yenilerini sağlayamadığından yerine getiremeyeceği mayınların temizlenmesinden anlamak mümkün. Bu yüzdendir ki Boğazın yakında geçit vereceğini ve büyük gemilerin Marmara Denizi'ne ulaşabileceğini ümit ediyoruz.

İşte o gün toplarımızın gürültüsü İstanbul'u saracaktır.

DİPNOTLAR

1 Harita doğru bir şekilde "İndjir Liman" olarak belirtilen bu körfezin adının her iki kelimeden oluştuğu anlaşılmamış.
2 Kızıl Adalar.
3 Büyükada.
4 İmralı.

Scrikss

Ömür Boyu...

50 YEARS
1964

www.scrikss.com.tr

JUDETZ'TEN GERİYE...

Türkiye'ye birçok kez gelerek alan araştırması yapan, araştırmalarının sonuçlarını ve gözlemlerini, mevcut birikimi ve yabancı kaynaklarla birleştirip metinler arası ilişki kurarak, süreklilik gösteren bir anlayışla yayınlayan Judetz'in çalışmalarının, Türk müziği tarihi ve ülkemizde yapılan müzikoloji çalışmaları açısından büyük önemi vardır. Özellikle teori tarihi alanında el değmemiş birçok kaynağı çalışmış ve yorumlamış olmasının altı çizilmelidir.

GÖNÜL PAÇACI

1925 yılında Romanya'da doğmuş ve ülkemizde son dönem yetkin müzikolojik yayınlarıyla tanınan ünlü araştırmacı Eugenia Popescu Judetz'in, onu öncelikle balerin, dans eğitmeni, koreograf olarak tanıtan biyografileri de mevcut. Kendisinin de çok önemsediğini ifade etmiş olduğu bu temelden hareketle, evvela Romen halk danslarının en ince detaylarını derleyerek folklore ve oradan etnomüzikoloji disiplinine geçtiğini görüyoruz. "Geçmek" yersiz bir laf hatta, daha farklı dallara yönelip kapsama alanını genişletmiştir demek daha yerinde olur. Özetle, tam teşekküllü bir sanat tarihçisi portresi duruyor karşımızda. Yazarın çalışkan ve üretken hayatı, Romen müzikolog ve aslen Eflak-Boğdan Prensi Kantemir'le ilgilenmeye başladıktan ve Osmanlı müzik kaynaklarına yoğunlaştıktan sonra, daha çok bu vadide düşünerek ve üreterek geçmiştir diyebiliriz. Ocak 2012'de *Andante* dergisinde yayınlanmış olan söyleşisinde, 1960'ların sonlarında araştırmaya başladığı Osmanlı dönemi müziğine yönelimi hakkında da şu sözleri söylemiş: "Türk Musikisi hayatımda hep vardı. Doğduğum ve ailemin yaşadığı yer Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerindeydi. İmparatorluğun sınır bölgelerine yakındı. Buralarda büyük bir Türk etkisi vardır. İmparatorluk buralarda kaleler, garnizonlar kurmuştur. Bölge, farklı fikirlerin yer aldığı ve etnik çeşitliliğin olduğu bir bölgeydi. Türk musikisiyle tanışmamı ve onda ilerlemek istememi öncelikle buna bağlayabilirim. İlk ilgilenmeye başladığımda gençtim. Kantemir'i araştırmaya başladım. Sonrasında Osmanlı yazmaları ve belgelerini taramaya, bu dokümanlar üzerine çalışmaya başladım. Tarihsel belgelerden ziyade musiki yazmalarıyla daha çok ilgilendim. İstanbul'a pek çok kez geldim. Küçüklü, büyüklü geziler yaptım. Arşivleri, kütüphaneleri dolaştım ve araştırdım. Buralarda okuma, çalışma, düşünme fırsatım oldu."

Popescu-Judetz, Romen halk kültürü ve müziğiyle ilgili yayınlarının yanı sıra, Türk müziği ve kaynakları üzerine ciddi sayıda kitap ve makale yayınlamıştır. Türkiye'de basılan İngilizce ve Türkçe kitapların tamamı, ülkemizde müzik yayıncılığı denince akla ilk gelen kurumlardan Pan Yayıncılık tarafından basılmış, o da çok yerinde bir kararla, verimli ve uzun ömrünün tüm müzikal birikimini bu kuruma bırakmıştır. 2011 yılında vefat eden değerli müzikologun ardından gelecek araştırmacılar için çok önemli çalışmalar ve daha pek çok araştırma konusunun çıkabileceği değerli arşivi, hâlâ Pan Yayıncılık'ın hayata geçirdiği özel müzik kütüphanesinde korunmakta ve geçen yıldan itibaren de İÜ Osmanlı Dönemi Müziği Uygulama ve Araştırma Merkezi akademisyenlerinden Yard. Doç Hikmet Toker ve Ar. Gör. Sami Dural tarafından tasnif edilmektedir. Bu arşivin tasnif edilmesi ve araştırmacıların hizmetine sunulması musiki tarihimiz ve Judetz'in yaptıklarının devamlılığının sağlanması açısından çok önemlidir.

Karınca sebatıyla oluşturduğu, üzerine eğilerek saatlerini, aylarını, yıllarını aksettirdiği onca çalışmaya, taslaklara, yüzlerce belgeye bakınca, insanın düşünsel sınırlarının ne kadar genişleyebileceğini görüp "ders çıkarmak" da mümkün, gerçek bilim insanları için zaman ve mekân boyutunun ne denli anlamsız şartlanmalardan ibaret olduğunu algılamak da. "Küreselleşme" sözcüğünün kolaycılığı ve bir yandan bu ince ayarları törpüleyici çağrışımları karşısında bir kez daha düşünmek de. Ne demişti bakın yine o röportajda Kantemir'in kökeni için: "...İlk İstanbul'a geldiğimde, 'Kantemir' soyadını telefon fihristinde aradık. 'Kandemir'leri buldum ve hepsini aradım. Her birine, ailesinin tarihinde Dimitri Kantemir ile bağlantı olup olmadığını sorduk ama 'Hayır' dışında bir yanıt alamadık. Batıyı etkilemek için, soylu olduğunu uydurmuştur (....) Bence Kantemir için söyleyebileceğimiz en güzel şey, Osmanlı olduğudur. Osmanlı olmak, bir soydan geldiğiniz anlamına gelmiyor. Zeki olmanız yeterli olabiliyordu. Kantemir müthiş fikirlerle dolup taşan bir adamdır. Ne zaman kitabını okusanız, yepyeni bir fikir görürsünüz. Sadece bir dâhi bu kadar esin verici olabilir."

ESERLER, ÇALIŞMALAR EKSENİNDE BİR ÖMÜR

Türkiye'ye birçok kez gelerek alan araştırması yapan, araştırmalarının sonuçlarını ve gözlemlerini, mevcut birikimi ve yabancı kaynaklarla birleştirip metinler arası ilişki kurarak, süreklilik gösteren bir anlayışla yayınlayan Judetz'in çalışmalarının, Türk müziği tarihi ve ülkemizde yapılan müzikoloji çalışmaları açısından büyük önemi vardır. Özellikle teori tarihi alanında el değmemiş birçok kaynağı çalışmış ve yorumlamış olmasının altı çizilmelidir. Osmanlı müziğinin yazılı kaynak açısından en az çalışılmış dönemi olan 18. yüzyılı ele almış ve başta *Kevserî* mecmuası olmak üzere çeşitli önemli yazma kaynakları titizlikle incelemiştir. Judetz genel yaklaşım olarak, bu kaynakların içeriğini tanıtmanın yanı sıra örneklerden hareketle değişimin izini sürer, yansıtmayı hedefler; böylelikle de kaynağın müzik tarihi içindeki yerini ve anlamını ortaya çıkarmış olur. Rauf Yekta Bey'in ailesine intikal etmiş olduğu bilinmekle beraber, o vakte dek ayrıntılı tahlil edilememiş olan *Kevserî* mecmuası hakkındaki çalışması, "18.

Eugenia Popescu Judetz (1925-2011).

Yüzyıl Musiki Yazmalarından *Kevseri* Mecmuası Üstüne Karşılaştırmalı Bir İnceleme" başlığı ile 1998 yılında yayınlandığında, yazmanın kendisi hariç onunla ilgili tüm bilgiyi, -Kantemiroğlu edvârı ulaşılabilir durumda olduğu için[1]- gün ışığına çıkarmıştır. Zaten kendisinin de ifade etmiş olduğu gibi, Kantemir'i araştırmaya başlayarak girdiği bu müzik evrenine önemli bir yapı taşını da, Türkiye'de 1999'da basılan *Prince Dimitrie Cantemir-Theorist and Composer of Turkish Music* ve 2000'de basılan *Prens Dimitrie Cantemir-Türk Musikisi Bestekarı ve Nazariyatçısı* (Çev. Selçuk Alimdar) kitabı ile armağan ettiğini biliyoruz.

Yine 18. yüzyılda Tanbûri Küçük Artin'in Ermeni harfleriyle Türkçe yazmış olduğu icra teorisi kaynağını analiz ederken, orijinal metni vermiş, nota örnekleri ekleyerek geniş yorum ve karşılaştırmalı tablolarla ele almıştır. Bir müzikolojik kaynağı bu şekilde sistematik biçimde değerlendirmeye tâbi tutmak, modern müzikolojik yaklaşımın geldiği en yetkin durum olarak değerlendirilebilir. 2002 yılında, *Tanburi Küçük Artin - A Musical Treatise of The Eighteenth Century* başlığıyla yayınlanmış kitapta, edvârın Latinize edilmiş hâli de yer almakta olup ayrıca, İstanbul'dan Hindistan'a kadar seyahat eden Artin'in naklettiği anekdotlar mevcuttur; eser bu yanıyla dönemin diğer kaynaklarına oranla daha özgün bir yer tutmaktadır.

Bu yüzyıla ilişkin başka bir önemli yayını da, Bizans müzik kaynakları üzerine uzmanlaşmış olan Adriana Ababi Sırlı ile ortaklaşa çalışarak 2000 yılında yayınlamış oldukları *Sources Of 18th Century Music Panayiotes Chalathzoglou and Kyrillos Marmarinos' Comparative Treatises On Secular Music* adlı kitaptır. Kitapta, Yunanca yazılmış olan bu mukayeseli inceleme sunularak, 18. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı müzik yazılarını sosyo-kültürel ortamına yerleştirmek ve diğer müzik kaynaklarıyla aralarında paralellikler kurmak amaçlanmıştır.

2010 yılında yayınlanmış olan iki kitabında daha bütüncül bir yaklaşım içinde görürüz kendisini. Bunlardan *Three Comparative Essays on Turkish Music* adlı çalışmasında, Osmanlı müzik kaynaklarını üç farklı dönemden hareket ederek ele aldığı denemeler üzerinden, karşılaştırma yöntemini seçmiştir:

İlkin, erken dönem Osmanlı edvar yazarlarınca makam kavramının temellendirilmesi ve tasnifleme yöntemlerini, dönemlerinin sosyokültürel ortamlarını da gözeterek irdeler. İkinci olarak Kantemir'den sonraki sözlü ve yazılı kaynaklar arasında detaylı olarak gezinir. Kantemiroğlu'nun orijinal yazısından Kevseri'ye, Sâzende ve Şehbal Mecmuası'ndan Şamlı Biraderlere, hatta notalı kartlara kadar eserlerin izini sürer. Son olarak ele aldığı konu ve malzeme son derece özgündür: Judetz, 19. yüzyılın son- 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan ve Bebek'teki Aslanlı Konak olarak bilinen evinde düzenli müzik toplantıları yapan Hasan Talat Bey'in (meşhur bestekâr Refik Talat Bey'in babası) özel kütüphanesinden kalan malzeme üzerinde çalışarak bazı çıkarımlar yapmış, örneğin 1911'de Kantemir üzerine kitap yayınlayan Macar müzikolog Teodor Burada'da mevcut olan bazı ortak eserleri tesbit etmiştir. Son sayfalarına Hasan Talat Bey'in nota koleksiyonunun dökümünün eklendiği kitapta, yazarın diğer yayınlarında olduğu gibi, çeşitli dönemlerden birinci el kaynak yazma ve baskı malzeme örneklerine yer verilmiştir.

Judetz, yine 2010 yılında yayınlanmış olan *A Summary Catalogue of the Turkish Makams* başlıklı çalışmasında ise, 15. yüzyıldan 19. yüzyıla değin önemli 23 yazma müzik kaynağını inceleyerek bunlarda geçen makamların kataloğunu hazırlamış: bu yazmalardan hareketle tüm makamların ve dizilerinin uygulamalarını, yani eski deyimle seyirlerini anlatmayı hedeflemiştir.

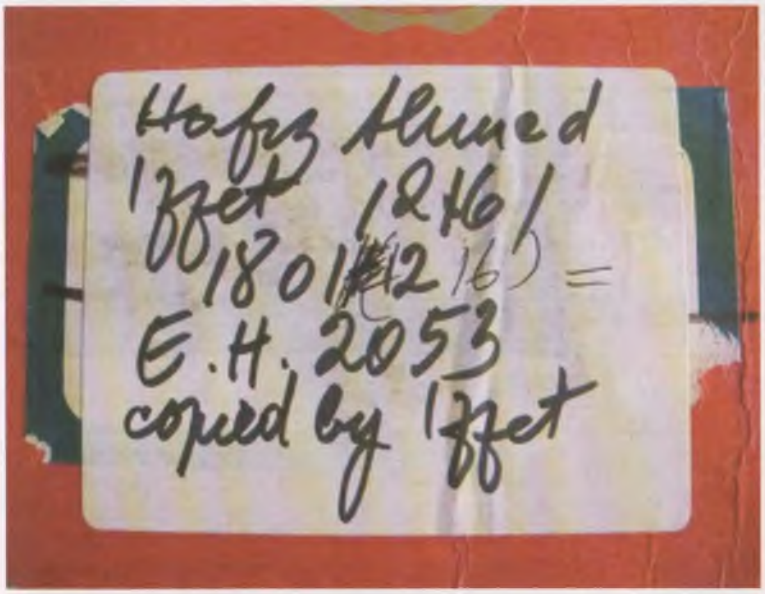
Yazarın bu kadar dallanıp budaklanmış, zamana yayılmış ve derlenip toplanmış çalışmasının arasında özellikle söz edilmesi gereken en ilginç ve bir o kadar da önemli çalışma ise, daha önceden,1996 yılında yazmış olduğu *Meanings in Turkish Musical Culture* ve *Türk Musikisi Kültürünün Anlamları* başlıklarını taşıyan küçük kitapçıktır. Burada Osmanlı-Türk müzik kültürünün anlamlarına odaklanmış ve nota, mehter ve müzik kaynakları arasındaki ilişki üzerinden açıklamayı tercih etmiştir. Döne döne okunacak ve üzerinde sürekli düşünülecek bu çalışmadan sonra daha ayrıntı konulara, belge tahlillerine girişmiş olduğunu ve taşların yerli yerine oturduğunu söyleyebiliriz.

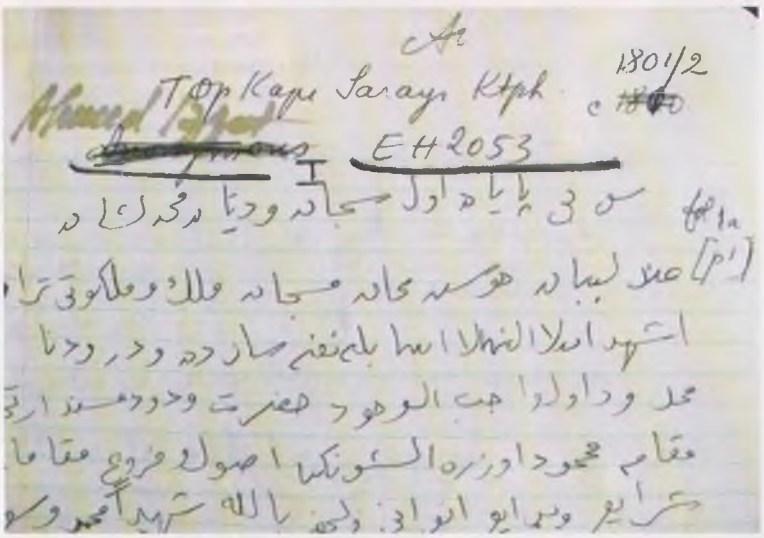
Judetz'in *Tuna Boyunca Anılarla Ezgiler* adıyla 2007'de yayınlanmış olan kitabı, bulunduğu şehirleri ele aldığı yarı hatırat diyebileceğimiz bir eserdir. Yine Pan Yayıncılık'tan 2006'da çıkmış olan *Adakale* kitabı ise, 1970'te suların altında kalmış olan bu şehrin halk kültürü üzerine yapılmış bir çalışmadır.

Bu değerli araştırmacının özgeçmişini eksik bırakmamak ve yaşamındaki diğer tamamlayıcı vasıflarını zikretmek adına, dünyanın farklı coğrafyalarında, dünya kültürüne yaptığı katkıları da eklemek gerekir:

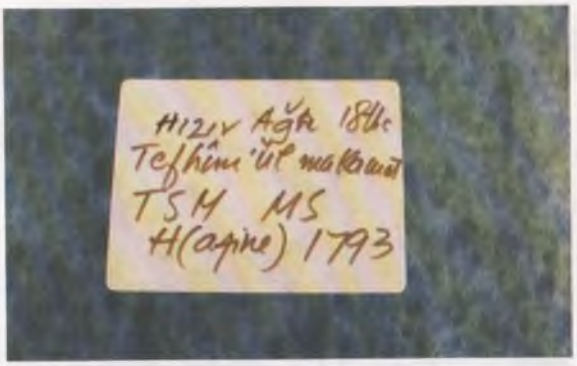
Eugenia Popescu Judetz, Romanya'da Tuna Nehri kıyısında Giurgu'da doğup burada aldığı piyano ve sanat tarihi eğitiminin ardından eşi George Judetz ile birlikte Romanya ve farklı kültürlerin halk müzikleri, dansları ve folklörü üzerine araştırmalar yapmış, Duquesne University Tamburitzans kütüphane ve arşivinin kurulmasında önemli rol oynamıştır.

1960'ların sonlarından itibaren Osmanlı müziği araştırmalarına başlayan ve

Eugenia Popescu Judetz'in Pan Yayıncılık'ta bulunan elyazısı çalışmalarından örnekler.

aralıklı olarak Türkiye'de bulunan Judetz, ABD'nin Pennsylvania eyaletindeki Pittsburgh Duquesne Üniversitesi'nde 1970-1980 yılları arasında öğretim üyeliği ve üniversite müzesi sanat danışmanlığı yapmış, Doğu Avrupa ile Türkiye'nin halk kültürü ve seyirlik sanatları üzerine dersler vermiştir.

SONUÇ YERİNE, MUHASEBE

Toparlayacak olursak, her toplumun müziği o toplumun kültürüne göre biçimlenmiş olup, temellerini toplumsal aidiyet duygusu üzerine kurar. Bir etnomüzikolog, farklı bir toplumun müziğini incelerken kendi aidiyetleriyle araya mesafe koymak ve o müziği, içinde geliştiği toplumun tarihsel, sosyal ve estetik koşullarının oluştuğu kültürel bağlamda anlamaya çalışmak zorundadır. Judetz'in yaşamına, yayınlarına ve yaklaşım biçimine genel olarak baktığımızda, bu soğukkanlı ve disiplinli ilişkiyi sezebiliyorsunuz. Dünya kültürünü algılamada görece yeni bir disiplin olan ve sosyoloji, antropoloji, halkbilimi ve etnoloji gibi alanların bilgisini de kullanan etnomüzikolojinin bizim toplumda geçirdiği badirelere bakınca, kimsenin emeğine haksızlık etmeyelim ama Judetz'in çalışma üslubunun yetkin ve bilimsel durumu açıkça görülüyor.

Bu bahsi biraz daha ayrıntılandırarak bu alanın ülkemizdeki serencâmını hızlıca gözden geçirmek, aradaki yaklaşım farkının netleşmesine yardımcı olacaktır:

Türkiye'de 1920'lerin başında İzmir civarında Hars Müdürlüğü'nün düzenlemiş olduğu folklor derleme gezisini Seyfettin ve Sezai Asaf (Asal) adlarında Viyana'da müzik tahsil etmiş iki kardeş müzisyen başlatmış ve bu gezide tespit edilen eserler *Yurdumuzun Nağmeleri* adıyla yayınlanmıştı. Kitabın girişine de, "Macar Milli Mektebi"nin kurucusu Bela Bartok'la bir mülakat eklenmiş ve bizde millî musikinin inşası için tavsiyeler alınmıştı. Bartok daha sonra 1936 yılında Ankara Devlet Konservatuarı namına gelecek ve Anadolu'ya derleme gezisine çıkacaktır.

Cumhuriyetin ilanından sonra, daha önceden başlamış olan "Alaturka- Alafranga müzik" tartışmaları alevlenmiş, 1926'da da o dönemin tek resmi müzik okulu olan Darülelhan'da Türk müziği eğitimi yasaklanmıştı. Aynı yıl Anadolu'ya bu kurum tarafından ilk türkü derleme ve tetkik heyeti gönderilmiş, daha sonra bu geziler değişik heyetlerle sürdürülmüş ve sonuçlar toplam 15 defter halinde yayınlanmıştır. Çalışmaları etnomüzikoloji disiplini içine giren ve çok sayıda araştırma ve yayın üzerinde çalışmış olan Mahmut Ragıp (Gazimihal), Halil Bedii Bey (Yönetken) gibi yazarlar İstanbul'da bu derleme faaliyetlerini kaleme aldıkları kitaplar ve yazılar yazmış, bir yandan da tüm hararetiyle süren müzik tartışmaları içinde dönemin tüm müzisyenleri gibi taraf olmuşlardır.

Aslında zarar görenin, bu ideolojik temelli yaklaşımın etkisiyle icrası yozlaşan, yayınları cılızlaşan ve piyasa koşullarına teslim olmak zorunda kalan geleneksel müzik olduğu gerçeğinin anlaşılması için uzun yıllar geçmesi gerekecekti. Ayrıca 1930'ların başında, Türk müziğinin bir de radyodan yayını yasaklanmış ve bazı meşhur solistlerin tek tük konserleri ile taş plak yayınları devam edebilmiştir. İstanbul Belediye Konservatuarı'na dönüşen Darülelhan'ın yayınları ise temelde, eğitimi ve hayatiyeti sürmeyecek bir müziğin arşivlenmesi amacını taşımaktadır. Bugün dahî önemini koruyarak ilk müracaat edilen (özellikle dini müzik alanındaki) yazılı ve sesli yayınlar, konservatuarın bu dönemine ait olan malzemelerdir.

Aynı zaman diliminde, halk nağmelerinin yeni yaratılacak ve Avrupa tekniğiyle desteklenecek milli müziğe hammadde teşkil etmesi amacıyla toplanması ve çoksesli düzenlemelerin yaygınlaşmaya başlaması amacıyla Ankara Devlet Konservatuarı'nın çalışmalarından, Muzaffer Sarısözen'in de katkılarından söz etmek gerekir.

Özetlemeye çalıştığımız bu tartışmalı ortam ve süreç, sonuçta kendi geçmiş müzik dilimizden uzaklaşmamıza neden olmuş, bu caydırıcı durum içinde müziğe "bilimsel malzeme gözüyle bakma" fikri, anlamsızlaşarak "müşterisiz meta" seviyesine inmiştir.

1940'lardan sonra müzik yayıncılığının, araştırmacılığının son derece kısır kaldığı uzun yıllar geçmiş, ancak şu son 25- 30 yıl içinde yavaş da olsa sayıları giderek artan özgün ve önemli çalışmalar yayınlanmaya başlamıştır diyebiliriz. İlk yıllarda, ciddî mahfuzatı bulunan Rauf Yekta Bey'in araştırmaları başta olmak üzere, Osmanlı'nın son kuşak münevver ve müzisyenlerinin yazdıklarından pek de ileri gidilememiş; daha sonraları da, özellikle eski dil ve kültürün kavramlarıyla arası açılan yeni kuşaklar, bu ilk dönem yayınlarının kuşatıcılığına ulaşmakta zorlanmışlardır.

Cumhuriyet döneminin ilk dönem kültür hamlesinin savunucusu ekipten olup müzikte "halkiyatçı" yaklaşımı seçen, çalışkanlığı ve araştırmacılığı ile günümüze oldukça fazla malzeme bırakmış olan Mahmut Ragıp Bey ise, 1928'de yazmış olduğu *Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz* adlı kitabında "İstanbul Konservatuvarı Folklor Heyeti Azaları"nı tanıtırken, Darülelhan tarafından 1926'da yapılan ilk derleme gezisinde, heyetin reisi olarak bulunan ve yayınlanan ilk deftere çok önemli bir önsöz yazmış olan Rauf Yekta Bey'i yalnızca ismen zikrettikten sonra, "...bunların sanat hayatları hakkında malumatımız bulunmadığı için Şark musikisinin tarih, nazariyat ve ameliyatındaki vukuflarını işaretle iktifaya mecburuz" diye geçiştirebilmekteydi. Klasik makamlar için ise "...bunlar, bir kelime ile, mükerrer içtimaî münasebetler neticesinde yakın şark memleketlerinde umumileşen nazariyelerden başka bir şey değildir" hükmünü vererek, kökenlerini Farabi ve İbn-i Sina'dan itibaren Arap ve Fars müelliflerine, onları da MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Pythagoras ve takipçilerinden sonra Büyük İskender'in doğudaki istilaları sonucunda Hindistan'a dek yaymasına bağlantılandırarak, bu bağdan dolayı "şarklı" ve "terk edilmesi gereken" çağrışımları gündemde tutmayı tercih ediyordu. Bu genel yaklaşım sonucunda da, "... hülasa görülüyor ki yakın şark sanatlarının kemal haddine varan müşterek, daima mütesânit ve bilhassa âlim zümreler elinde tekâmülünü geçirmiş müstakil bir tarihi var. Bu sanat el'an ve ekseriyetle köylere, basit tabakalara inmemiştir" tesbitini dile getirmekte idi. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yükselen halkçılık yaklaşımının etkisiyle, özellikle Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kabul gören ve eski klasik müziğini yabancı-devşirme, diğer kısmını da ilkel sayan bu üslûba o yılların yayınlarında sıkça rastlanır ama kullanılan bu dışlayıcı üst dilin, sanatın ve müziğin doğasıyla ne derece uyuştuğu neredeyse hiç sorgulanmamıştır.

Aslında Popescu- Judetz ayarındaki müzikbilimcilerden alınacak esas dersin, bu "nesnel yaklaşım" konusunda olduğunu kabul etmek lazım. "Buralı olmadığından" itirazı gelebilir hemen ama tam da bu işte!

Bilimin bütün insanlık için olduğuna, her meseleye eşit mesafede yaklaşmak zorunluluğuna işaret etmek için, bunu bize hep "buralı olmayan" birilerinin hatırlatması gerektiği gerçeği, değişmiyor.

Kevseri'nin dayandığı bu ana kaynağın Yalçın Tura tarafından transkripsiyonunu yapılmış ve tıpkıbasımı yayınlanmıştır.

YEDİTEPE

Yeni sezonda yepyeni kitaplarla...

İlişkiler
Bir Şiî / Katolik
Oruç Bey Bayat / İranlı Don Juan
Tercüme ve Notlar: Tufan GÜNDÜZ

Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Klavuzu
Orhan SAKİN

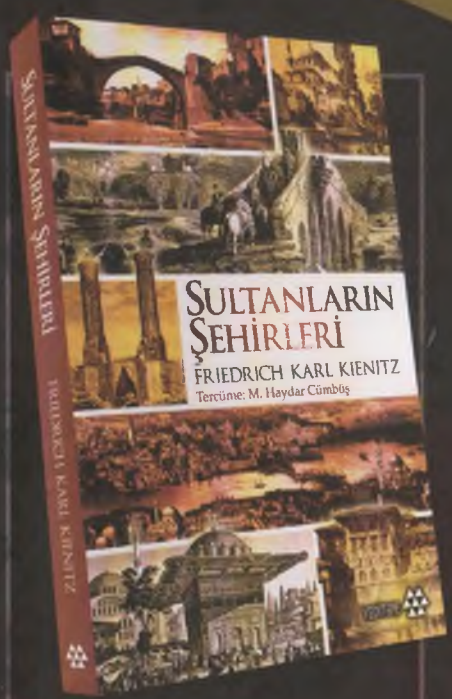
Osmanlı'da Bir İngiliz Gelin
Tulun YALÇIN

Yavuz'un Mısır Seferi
İbn İYAS
Tercüme: Ramazan ŞEŞEN

Osmanlı Arşiv Vesikaları ve Fotoğraflarla
Mersin Limanı Tarihi
Mehmet MAZAK • Aylin DOĞAN

Sultanları Şehirleri
Friedrich Karl KIENITZ
Tercüme: M. Haydar GÜMÜŞ

Online Sipariş İçin:

/yeditepekitap

www.yeditepeyayinevi.com

/kitapadresi

kitapadresi.com
internetteki kitap adresiniz

SENCER DİVİTÇİOĞLU'NUN ARDINDAN

E. AHMET TONAK

Sencer Divitçioğlu da öldü. "Da" dememin nedeni, yıllar önce ilkin İdris Küçükömer'i ve geçen yıl da her ikisinin öğrencilerinden ve Sencer Hoca'nın asistanlarından Nail Satlıgan'ı yitirmiş olmamız. İki farklı kuşaktan, ama sorgulayıcılıkları bakımından birbirine çok benzeyen üç insanı kaybettik. Tarzları farklı olsa da, hayatlarını benimsedikleri değerlere göre yaşadıkları hepimizin malumu.

Perşembe günü cenaze öncesi, Divitçioğlu için uzun yıllarını geçirdiği İstanbul Üniversitesi'nde bir tören düzenlendi. *11. Tez* tayfası olarak (Sungur Savran, Cengiz Arın, Necip Çakır ve Adnan Ekşigil) biz de oradaydık. Sungur, kısa ama yapılması gerekli bir konuşma yaptı. Sencer Hoca ile ilgili bazı şeylerin dillendirilmesi gerekiyordu, söylenmiş oldu. Cuma gününün, 12 Eylül'ün (!) gazetelerine baktım, sadece *Cumhuriyet*'te gördüm bu konuşmanın bir kısmını. Oradan aktarıyorum:

"Belirli bir kuşak Marksist, sol iktisatçılar için İdris Küçükömer ile birlikte Sencer Hoca önemli bir kapı açmıştır. Engin hoşgörüsü, tabii ki çok derin bilgi dağarcığıyla birlikte, ama en önemlisi çok baskıcı bir ortamda bile insanlara kol kanat gererek onların geleceğe hazırlanması için en uygun ortamı yaratan insanlardan bir tanesi olmuştur. (...) 1983 yılında Sencer Hoca ve bazı diğer hocalar sarı saman kâğıda yazılmış 'Görülen lüzum üzerine görevinize son verilmiştir' yazısı ile görevlerinden alındı. Onların hepsi unutulur ama İdris Hoca ve Sencer Hoca gibi insanlar bilim tarihine geçer."

Sungur'un bahsettiği o "belirli kuşak"tan olmakla birlikte, Sencer Hoca'nın açtığı o kapıdan doğrudan geçenlerden değilim. Bahsedilen yıllarda, ABD'de New School'da doktoramı yapıyordum. Fakat bir ayağım, gözüm, kulağım buralarda idi. Nitekim tam yılını hatırlamıyorum ama – 1978 veya 79 olmalı– İstanbul'a geldiğimde ilk işim Sencer Hoca'nın kürsüsünü ziyaret etmek ve onunla tanışmak oldu (Sungur'la da o yıl tanışmıştım, Nail'i ise çocukluk yıllarımdan tanıyordum). İlgilendiğim konulardan, tezde ne yapmak istediğimden bahsettim. Muazzam bir heyecanla dinledi, uzun uzun Marx tartıştık (dönüşüm sorununa farklı bakıyorduk), sonra da beni üniversitenin yakınındaki kurufasulyeciye götürdü. Yemekte de, 1980 darbesi yüzünden ertelenecek memlekete dönüş planımdan, hayattan, *Toplum ve Bilim*'den konuştuk. Çok sevmiştim hocayı. Gösterdiği ilgi ve teşvik henüz akademik hayatının başında, 20'li yaşlarını bitirmemiş birisi için olağanüstü idi. Hocanın en etkilendiğim yanı ise samimiyeti ve sahiciliği idi.

O heyecanla ABD'ye döndüğümde zaten başlamış olduğum "Artık Değerin Ölçümü: ABD ve Türkiye" çalışmasını bitirdim ve hemen Sencer Hoca'ya yolladım. Beğenmiş olmalı ki, cline geçer geçmez *Toplum ve Bilim*'in 11. sayısında (Güz, 1980) bu makalemi yayınladı. Yayınlanan ilk akademik makalemin bir bakıma ebesi olmuştu Sencer Hoca.

Sungur Savran'ın konuşması

Sencer Divitçioğlu için İstanbul Üniversitesi'nde düzenlenen törenden Sungur Savran'ın konuşmasını yayınlıyoruz:

"Sencer Hoca'nın kürsüsünde uzun yıllar onunla birlikte çalışma sevincine ve onuruna mazhar olmuş, bu şansı yaşamış bir insan olarak, burada hazır olan, onu seven, ona saygı duyan bütün insanları saygıyla selamlıyorum.

Sencer Hoca için benim açımdan ilk söylenmesi gereken şey şudur: Biz belirli bir kuşak Marksist, sol iktisatçı için, İdris [Küçükömer] Hoca'yla birlikte Sencer Hoca gerçekten bir kapı açmıştır. Engin hoşgörüsüyle, tabii ki çok derin bilgi dağarcığıyla, ama en önemlisi çok baskıcı bir ortamda o insanlara kol kanat gererek, onların geleceğe hazırlanması için en uygun ortamı yaratan insanlardan birisi olmuştur. Onun öğrencilerinden bir tanesini geçen sene yitirdik: Nail Satlıgan. Hepiniz onu da tanıyorsunuz. Eğer burada olsaydı, Sencer Hoca'yla ilgili olarak en güzel sözleri söyleyeceğinden hiçbir kuşkum yok.

Sencer Hoca bize özgürlüğümüz için kol kanat gerdi, ama maalesef üniversitesi çok uzun süre onun kendi bilimsel çalışmalarına kol kanat germek bir yana, önünde engel oldu. Sencer Hoca, 1970'li yılları, biz onun asistanıyken, son derece kırgın bir şekilde geçirdi. Aynen İdris Hoca gibi... Çünkü her ikisi de solcu ve Marksist oldukları için, son derece hak ettikleri profesörlük, çok uzun yıllar boyunca fakülte kurullarında oynanan oyunlardan Danıştay kararlarının rektörlükte sumen altlarında saklanmasına kadar çeşitli yöntemlerle onlardan esirgendi. Hakkını aldığı zaman hepimiz bayrama durduk çünkü Türkiye'de İdris Hoca ile Sencer Hoca kadar profesörlüğü hak eden insan o dönemde çok az vardı.

O zamandan beri de çok az olmuştur. Neden? Çünkü Sencer Hoca görülmemiş derecede sorgulayıcı, araştırmacı, hiçbir zaman bulduğuyla yetinmeyen, olduğu yerde durmayan, her zaman ileriye açılmaya yönelen bir insandı. Tam bir bilim insanıydı. Ve öyle bir bilim insanıydı ki, tamamen namuslu bir şekilde, her zaman ve sadece bilim için yaptı her yaptığını.

Bir de çok büyük bir hayat tutkunuydu, hayatın da profesörüydü. *Cumhuriyet* gazetesine verilen ilânı görenleriniz olmuştur: altında sevgili Sevgi Divitçioğlu'nun imzası var. Sevgi'nin adı, Profesör Sevgi Divitçioğlu olarak verilmiş. Doğrudur, çünkü Sencer Hoca bir yandan üniversitenin profesörüyken, bir yandan da Sevgi'yle birlikte iki eş olarak çok uzun on yıllar boyunca hayat profesörü oldular. O yüzdendir o sürçme, o yüzden o yanlış yapılmıştır.

Sencer Hoca'yı, hepiniz adına da olduğuna emin olduğum bir şekilde huzurlarınızda sevgi ve saygıyla anıyorum. Unutmadan bir şey daha eklemek istiyorum. Çeşitli asistanları ve doçentleri olarak biz buradan protesto istifasıyla ayrıldık bir aşamada. Çünkü Sencer Hoca başka bazı hocalarla birlikte sarı saman kâğıda yazılmış, "Görülen lüzum üzerine görevinize son verilmiştir" yazısıyla görevinden alındı 1983 yılında. Bu ülke, böyle bir ülkedir. Sıkıyönetim kararıyla, günü gelir insanlar, görevlerini en çok hak eden insanlar o görevlerinden alınırlar.

Ama onların hepsi unutulur, aynen İdris Hoca gibi Sencer Hoca da Türkiye'nin bilim tarihine bütün onuruyla geçer. Onu hepinizin huzurunda selamlıyorum. Çok teşekkürler."

* Konuşmanın tamamının videosu için https://vimeo.com/105869061 [19.09.2014].

Sonraki yıllarda defalarca görüştük, dostluğumuz sürdü. O görüşmelerden ikisini unutamıyorum. İlki, 12 Eylül'ün gazabına henüz uğramadığı yıllarda olmalı. Odasındaydım, o yüksek tavanlı, kara tahtalı odada. Türkiye'de Marksist iktisadın (cılız ve hâlâ yazılmamış) tarihi ile ilgili bir çalışma yapmak istediğimi ve haliyle kendisinin eserlerini de ele alacağımı, ama bu çalışmaların bir kısmını bulamadığımı vs. söyledim. Unutulacak gibi değildi bonkörlüğü; kütüphanesinin en üst rafı bayağı yüksekti, galiba iskemlenin üstüne çıkarak, neredeyse tırmanarak, bana o raftan, üzerinde "DOSYA" yazan, iki şişkin dosya verdi. Bulamadığım risalelerin tamamı oradaydı. "Ahmet, bak bunların bazıları bende de yok, geri getirmeyi ihmal etme ha" deyişindeki ton sanki "getirmesen de canın sağ olsun" gibiydi. Nitekim o dosyalar yıllarca nereye taşındıysam benle taşındı, o yazı yazılamadı. Ve Sencer Hoca bir gün bile o dosyaların peşine düşmedi.

Diğeri ise yıllar sonra -2010 olmalı- haftada bir kere şehre indiği, daha çok Ferit Edgü ile buluştuğu Refik'te idi. Haftalar öncesinden Nail'le birlikte ayarlamıştık. O gün Ferit Edgü yoktu, üçümüz baş başa uzun bir öğle yemeği yedik, içtik, içimizde ne varsa döktük. Olmazsa olmaz konu Marx başta olmak üzere, tarih, Türk boyları, büyüme, sosyalizme geçiş, genelliyle ve özeliyle hayat, hocanın Paris yılları, ortak tanıdıklar, dedikodunun sınırlarını zorladık durduk. Hoca bazı ayrıntıları hatırlamıyordu, ama heyecanı, teorik konulardaki şehvetli yaratıcılığı, zihin kıvraklığı yerinde idi. Çok hoş, ama biraz da hüzünlü bir gündü, hem benim hem de Nail için. Buradaki fotoğrafı o gün Nail'in anlattığı bir şeyi dinlerken çekmiştim, hocanın konsantrasyonu ne demek istediğimi anlatıyor sanırım.

Sungur'un konuşmasında dediği gibi, Sencer Hoca o zaman da müstesna biriydi. Umalım ki, nesli tükenmiş olmasın bu aydın tipinin.

E. AHMET TONAK
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ

LOZAN'DAN CUMHURİYET'E İSMET İNÖNÜ

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının 90. yılı etkinlikleri kapsamında İnönü Vakfı tarafından hazırlanan "Lozan'dan Cumhuriyet'e İsmet İnönü" sergisi 1 Eylül'de Feyziye Mektepleri Vakfı'na bağlı Galeri Işık'ta ziyarete açıldı.

Daha önce Ankara, Eskişehir ve Antalya'da ziyarete açılan serginin son durağı İstanbul. Küratörlüğünü Prof. Dr. Zafer Toprak'ın, grafik tasarımını Ferah Perker'in, genel tasarımını da Çağdaş Arpaç ve Dr. Fatma Türe'nin üstlendiği sergide, Cumhuriyet dönemine ve Lozan'a dair pek çok belgeye ulaşmak mümkün; belgeler dijital ortamda incelenebiliyor.

Sergi iki bölümden oluşuyor. İlk bölümde İsmet İnönü, Lozan Antlaşması ve Cumhuriyet konularına yer verilmiş. Panolarda, Lozan Konferansı'na katılan delegelerin kartvizitlerinin, İsmet İnönü'nün madalyalarının, dönemin dergi ve gazetelerinin fotoğrafları dikkat çekiyor. Bunların arasında kapağında İsmet İnönü ve Rıza Nur'un görüldüğü *L'Illustre* dergisinin 2 Ağustos 1923 tarihli sayısı ve Yunan Hükümeti tarafından toplatılan, kapağında İsmet İnönü'nün horoz, Lord Curzon ve Fransa Başbakanı Poincaré'nin ise tavuk olarak resmedildiği 15 Temmuz 1923 tarihli *Kedi* dergisinin kapağı bulunuyor.

Sergi alanındaki ekranlarda; Atatürk ve İnönü, Lozan Antlaşması, İsmet İnönü ve ailesi ile ilgili bilgi ve belgelere ulaşmak mümkün. Lozan Antlaşması ile ilgili ekranda mektuplardan kartpostallara, protokolle ilgili bilgilerden, konuyla ilgili karikatürlere kadar çeşitli kategoride bilgiler mevcut.

Dokunmatik ekranların etrafı ayrıca pek çok fotoğraf ve belgeyle çevrilmiş; Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü; Lozan Antlaşması'nın Önemi, İsmet İnönü ve İç Politika; Kültür-Sanat, İsmet İnönü ve Dış Politika; İsmet İnönü ve Dış Politikada Barış; Mevhibe İnönü: Bir Cumhuriyet Hanımefendisi gibi büyük başlıklar ve çeşitli alt başlıklar. Ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün karşılaştırmalı bir kronolojisi de platformun bu kısmına eklenmiş. Sözkonusu platformda, Sevr Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'nin sınırlarının da görülebileceği bir harita mevcut.

Lozan Antlaşması'nın Önemi kısmında ise İsmet İnönü'nün Lozan Konferansı'nın Açıldığı Gün Yaptığı Konuşma ve daha pek çok tarihi metin ve karikatür bulunuyor. İsmet İnönü'nün Lozan Antlaşması'nda kullandığı mührün fotoğrafı dikkati çekenler arasında.

İsmet İnönü ve İç Politika kısmında ise İsmet İnönü'nün çeşitli fabrikaların temel atma törenlerinde bulunduğu sırada yaptığı konuşmalardan metinler ve çeşitli fotoğraflar yer alıyor.

Kültür-Sanat kısmında ise İsmet İnönü'nün Madam Butterfly Operası'nı izlerken çekilen fotoğraftan ve opera sonrasında yaptığı konuşmadan bir an ve başka konuşma metinleri yer alıyor.

İsmet İnönü ve Dış Politika ile İsmet İnönü ve Dış Politikada Barış başlıklarının altında II. Dünya Savaşı dönemiyle ilgili bilgiler ağırlıkta. Bu bölümde İsmet İnönü, Franklin D. Roosevelt ve Winston Churchill'in Kahire'deki toplantıda çekilmiş fotoğrafları da yer alıyor.

Salonda İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçildiğini haber veren *Akşam* gazetesinin 11 Teşrinisânî(11 Kasım) tarihli büyük boy baskısı da sergileniyor.

İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe İnönü ile çocukları Ömer, Erdal ve Özden İnönü'nün hayatlarıyla ilgili bilgilerin de bulunduğu sergide, "Hayat Hikâyemin Özeti" başlığı altında İsmet İnönü'nün kaleme aldığı bir yazıyı da görmek mümkün.

Serginin ikinci kısmında ise çocuklar için hazırlanmış, Lozan Antlaşması'yla ilgili bir animasyon filmi, dijital ekranlar ve sergi için düzenlenen karikatür yarışmasından seçilen çizimler bulunuyor. İsmet İnönü ve Mevhibe İnönü'nün kızı Özden Toker de zaman zaman sergiye geliyor ve ziyaretçilerle sohbet ediyor.

Fotoğrafların yanı sıra konu ile ilgili kimi nesneler de sergide yer almış olsaydı sergi ziyaretçi açısından daha da ilginç olabilirdi.

Sergi, pazar ve bayram günleri hariç diğer günlerde açık, 11 Ekim'e kadar ziyaret edilebilir.

TÜRK SANATININ YILMAZ ANLATICISININ ARDINDAN...

Paris'teki 29 Ekim 1975 resepsiyonundan bir an: (soldan sağa) Azra Erhat, Paris Büyükelçisi Hâmit Batu, Sefire Emel Batu ve Yaşar Kemal bir arada.

Fotoğraf: Gökşin Sipahioğlu/ Burak Çetintaş Arşivi.

BURAK ÇETİNTAŞ

Hâmit Batu (1918-2014).

Burak Çetintaş Arşivi.

Türkiye'nin yetiştirdiği önemli kültür adamlarından, hariciyeci Mustafa Hâmit Batu, 15 Eylül 2014 Pazartesi günü vefat etti. Uzun bir ömrü, evinde ve uykusunda tamamlayan Batu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan köklü bir ailenin evlâdıydı. Büyükbabası ilk devre Meclis-i Mebusân azasından Malatya Mebusu Ahmed Hâmid Bey (v. 1912), babası ise imparatorluk devrinde pek çok elçilikte görev aldıktan sonra hariciye müsteşarlığına kadar yükselen, Lozan Antlaşması esnasında murahhas heyette bulunan; Cumhuriyet'in ilânının ardından ise Atatürk'ün emri ile Baltık ülkelerine, II. Dünya Savaşı'na giden süreci incelemek üzere gönderilen Osman Nuri Batu (v. 1951) idi. Anne tarafından dedesi Trablusgarp Gümrük Nâzırı Ahmed Ziyâ Bey (1916), dayıları ise beynelmilel hukuk profesörü Ahmed Reşid (Turnagil, v. 1947) ve Dolmabahçe Sarayı mabeyncilerinden, meşhur ressam ve saatçi İzzet Ziyâ'ydı.

Hâmit Batu, 1918'de İstanbul'da, dedesinin Anadoluhisarı'ndaki yalısında dünyaya geldi. Saint Joseph'in ortaokul kısmının ardından babasının isteğiyle kaydını aldığı Versailles'daki Hoche Lisesi'ni tamamladıktan sonra Lyon Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi ve Paris Hukuk Mektebi'nde doktora çalışmalarını tamamlayan Batu, 20 Ocak 1944'te Hariciye Vekâleti'nde kadrolu memur olarak göreve başladı. 1947'de Büyükelçi Necdet Kent'in tavassutuyla hiç İngilizce bilmemesine rağmen Londra'ya büyükelçilik üçüncü kâtibi olarak gönderildi. 1952'de bakanlık başkâtibi, 1955'te özel kalem müdürü, 1956'da Londra; 1957'de ise Oslo büyükelçiliği ortaelçilik müsteşarı, 1960'ta da Moskova büyükelçilik müsteşarı oldu. 1966'dan itibaren Türkiye'nin Kâbil, Helsinki, Paris ve Roma büyükelçisi olan Batu'nun Türkiye'de kültüre ve tarihe eşsiz katkılar sağlayan çalışmalarının başında 1963'ten itibaren Amerika'da ve Avrupa'nın belli başlı başkentlerinde birbiri ardına açtığı Hitit, Selçuklu, Osmanlı ve Anadolu Medeniyetleri sergileri olmuştu. 1961'de Dışişleri Bakanlığı tarafından Türk kültürünün tanıtılmasına yönelik çalışmaların projelendirileceği IV. Daire Genel Müdürlüğü'nü kurmakla görevlendirilen Hâmit Batu 1962'de dairenin ilk genel müdürü, 1963'te ise daire reisi oldu. Görevde bulunduğu beş buçuk sene zarfında pek çok öğrenciye Avrupa'da ve Amerika'da burslu okuma imkânı sağlanmış, Anadolu uygarlıklarını dünyanın dört bir tarafında tanıtan irili ufaklı sayısız sergi açılmış, sergilere dair kataloglar basılmıştı. Ünlü Türk sanatçıları Cihat Burak, Avni Arbaş, Abidin Dino, Mustafa Halim Özyazıcı, Nejat Devrim, Fahrünnisa Zeid ve Füreyya Koral gibi isimlerle yakın dost olan ve yurtdışındaki sergilerini destekleyen Batu, emeklilik günlerini de verimli şekilde değerlendirmiş, *Kültür Münâsebetleri ve Tanıtma* (1965), *Nasreddine Hodja* (1977 ve 1986), *Hayalî Müzede Türk Sanatı* (1991), *Moskova'da Hruşçev Yılları* (1992) ve *Dış Görevde Avrupa'yla Bunalımlı Yıllar* (1995) gibi pek çok kitaba imza atmış, 1960'lardan itibaren yurtdışında ve Türkiye'de *Forum*, *Foreign Policy*, *Cumhuriyet*, *la Liberation* gibi pek çok dergi ve gazetede dış politika ile ilgili yüzlerce makale kaleme almış; 1983-1988 seneleri arasında Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans ve doktora düzeyinde uluslararası politika dersleri vermişti.

Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca'ya hakkıyla vâkıf olan Hâmit Bey'i, yazık ki son yolculuğunda Dışişleri Bakanlığı yalnız bıraktı, cenazesini yaşça kendisinden hayli genç iki meslektaşı ile yakınları uğurladı. Son günlerini okumakla ve Kâbil'deki büyükelçilik günlerini anlattığı anılarını kaleme almakla geçiren Batu'nun son makalesi geçtiğimiz aylarda *Toplumsal Tarih*'te yayımlanmıştı. Batu, 17 Eylül günü Feriköy Mezarlığı'ndaki ebedî istirahatgâhına bırakıldı.

I. DÜNYA SAVAŞI'NIN VE TÜRK SİNEMASININ 100. YILINDA OSMANLI'DAN GÖRÜNTÜLER, 1896-1923

ASLI ÖZGEN TUNCER

I. Dünya Savaşı'nın yüzüncü yıldönümü sebebiyle Avrupa'da özellikle savaş yıllarında çekilmiş veya savaşı konu edinen filmlere olan ilgi 2014 yılında doruğa ulaştı. Bu ilginin bir uzantısı olarak, İtalya'nın Bologna kentinde her sene özellikle sinema tarihçilerinin geniş katılımıyla gerçekleştirilen film festivali "Il Cinema Ritrovato"nun artık klasikleşmiş olan "Yüz Yıl Kadar Önce" başlıklı bölümünde "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Manzaralar: 1896-1914" adlı bir seçki yer buldu.

vBritanya Film Enstitüsü, Brüksel Film Müzesi ve Hollanda Film Müzesi'nin yanı sıra Fransa, İtalya ve Almanya arşivlerinden derlenen programda hem Alexandre Promio'nun 1896 yılında çektiği İstanbul görüntüleri gibi artık klasikleşmiş filmler hem de yeni keşfedilmiş, restorasyonu yeni tamamlanmış ve daha önce gösterim fırsatı bulmamış filmler "Il Cinema Ritrovato"da izleyiciyle buluştu.

Ekim ayında İstanbullu sinemaseverler, tarihçiler ve sinema tarihçileri bu seçkiyi izleme fırsatı yakalayacak. İstanbul'da ilk kez gerçekleştirilecek olan Sessiz Sinema Günleri kapsamında, daha önce Bologna'da gösterilmiş olan bu seçki, daha geniş bir programla izleyiciyle buluşacak. İstanbul Modern'deki gösterimin ardından, İstanbul Şehir Üniversitesi Tarih Bölümü'nün de katılımıyla bir panel gerçekleştirilecek.

Programın küratörlüğünü yapan Hollanda Film Müzesi Sessiz Sinema Küratörü Elif Rongen Kaynakçı, programı tasarlarken esas hedeflerinin bu yeni bulunmuş filmlerin, hem sinemacıları hem tarihçileri bir araya getirerek kültürel, tarihsel, etnografik ve sinemasal boyutlardan açık bir tartışma platformu üretmesi olduğunu belirtiyor. Geçtiğimiz Haziran ayında Bologna'da gerçekleştirilen gösterim ve Ekim'deki İstanbul gösterimi aslında büyümek üzere tasarlanmış bir projenin ilk ayakları. Başka arşivlerden, başka kaynaklardan yeni bulgular eklendikçe büyümesi düşlenen proje, sinemacılar ve tarihçiler arasında uzun yıllar sürecek ortak bir araştırma, tartışma ve çalışma alanı yaratmayı hedefliyor.

İstanbul Modern'de 10 Ekim tarihinde yapılacak gösterim, filmlerin çekildiği yıllardaki gösterim şartlarına uygun olarak canlı müzik eşliğinde gerçekleştirilecek. Küratörler Elif Rongen Kaynakçı, Nezih Erdoğan ve Marianne Lewinsky'nin sunumunun ardından, açık bir tartışma ve atölye şeklinde tasarlanan panel yer alacak. Türkiye'de sinemanın yüzüncü yılının kutlandığı ve sinema tarihi bakımından neredeyse hiçbir etkinliğin gerçekleşmediği 2014'ün son aylarında, Osmanlı'nın ardında bıraktığı coğrafyada (gerek Türkiye, gerek Suriye, Balkanlar vs.) 1914 öncesinin görsel hafızasına uzanan proje, tarihçileri ve sinemacıları birlikte üretmeye çağırıyor.

"Osmanlı İmparatorluğu'ndan Manzaralar: 1896-1914" seçkisinde yer alan filmlerden bir sahne.

Seçkide yer alan filmlerden bir sahne.

Hollanda Film Müzesi (EYE) arşivinden.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TARİH VAKFI KÜTÜPHANESİ VE OKUMA SALONU YENİDEN DÜZENLENDİ

Yaklaşık 30.000 kitaptan oluşmasına rağmen, bağışlarla oluştuğu için bünyesinde pek çok mükerrer ve sosyal bilim dışı disiplinlere ait kitap barındıran Tarih Vakfı Kütüphanesi yeniden düzenlendi. Mayıs 2014 ortalarında başlayan tasnif çalışmasında Tarih Vakfı Kütüphanesi'nde olması beklenmeyen/özellikli olmayan 10.000'e yakın kitabı listeledik; yönetim kurulu kararıyla kütüphane envanterinden çıkararak Mecidiyeköy'deki depomuza taşıdık. Bu kitapları daha sonra türlerine göre tasnif edip ihtiyacı olan kütüphanelere aktarmayı planlıyoruz.

Öte yandan kendi alanında ülkemizin önemli koleksiyonlarından olan süreli yayınları da Mecidiyeköy binamızda yeniden düzenlediğimiz süreli yayın kütüphanesine yerleştirdik. 1000'e yakın başlıktan oluşan bu koleksiyondan eskiden olduğu gibi araştırmacılar yararlanabilecek; ancak bundan böyle randevulu çalışılması, istenen yayının internet üzerinden talep edilmesi gerekiyor. Okuyucu talep tarihinden 2 gün sonra Vakıf merkezine gelerek istediği süreli yayın üzerinde çalışabilecek.

Yaklaşık 4 ay süren, gönüllü/stajyer üniversite öğrencilerinin, Vakıf çalışanlarının ve yönetim kurulunun da aktif olarak katıldığı çalışmalar sonucunda Tarih Vakfı okuma salonu neredeyse iki misli genişleyerek her türlü toplantıya elverişli hâle geldiği gibi, Yurt Yayınları satış-pazarlama bölümü, ana girişle doğrudan bağlantılı 45m² büyüklüğünde yeni bir ofise kavuştu. Vakıf çalışanlarını mutlu eden bu yeni düzenlemeye katkısı olan herkese teşekkür ediyoruz.

UYGARLIKLAR TARİHİ ÇALIŞMA KİTAPLARI

Tarih Vakfı, DKIH 3 Projesi kapsamında Uygarlıklar Tarihi alanında öğrenci ve öğretmenler için iki adet çalışma kitabı hazırladı. 2013 Mart ayında başlayan çalışma Temmuz 2014'te sona erdi. Kitapları, Proje Koordinatörü Gülay Kayacan'ın kolaylaştırıcılığında Dilara Kahyaoğlu, Nilgün Yaman, Aydan Demirkuş, Elif Aköz, Işıl Kandolu, Özge Küçükosman ve Hasan Sungur'dan oluşan yedi kişilik tarih öğretmenleri ekibi hazırladı.

Uygarlıklar Tarihi- I ve II adını taşıyan kitaplar 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin ve tarih öğretmenlerinin sınıf içi etkinliklerinde kullanımına yönelik hazırlandı. Birinci kitapta: İlk İnsandan İlk Uygarlıklara, Mezopotamya (Sümer, Babil, Asur), Minos (Girit)-Miken-Yunan- Helen, İran (Medler, Persler, Sasaniler), Antik Hint Tarihi, Çin, Anadolu (Hitit, Lidya, Frigya, İyon, Urartu, Truva), Roma-Bizans (Hıristiyanlığın doğuşu), Doğu Akdeniz (Fenike, İbrani) ve Amerika (Maya, İnka, Aztek) konularında toplam seksen etkinlik yer alıyor. Etkinlerin tamamı öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeyi; harita, metin ve film okuma ve yorumlama, binlerce yüzlerce yıl öncesiyle bugünkü dünya ve toplumsal yaşam arasında ilişki kurma becerilerini artırmayı hedefliyor.

Aynı amaçlarla hazırlanan Uygarlıklar Tarihi-II kitabındaki konular ise şöyle: Kültür ve kent üzerine kavramsal tartışmaların yer aldığı giriş etkinliklerini; Bozkır, Göçebe ve Barbarlık Nedir? başlığı altındaki etkinlikler takip ediyor. Toplam 45 etkinliğin yer aldığı ikinci kitapta Atlı Göçebe Kültürü, Ortaçağ'da Avrupa, Bizans, İslam Tarihi ve Uygarlığı, Türk İslam Devletleri ve Haçlı Seferleri yer alan diğer konulardır. MEB'in 9. sınıf tarih kitabındaki tüm konuları kapsayan çalışma kitapları, aynı zamanda Amerika tarihi gibi kapsam dışı tutulmuş konuları da içeriyor.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI'NDAN DÖRT YENİ KİTAP

Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın Ekim ayında üç yeni kitabı okuyucuyla buluşuyor.

Kitaplardan biri, İlkay Yılmaz'ın "Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Döneminde Güvenlik Politikaları, Mürur Tezkereleri Pasaportlar ve Otel Kayıtlar". Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Abdülhamid dönemini güvenlik politikaları ve coğrafi mobilizasyonun kontrolü çerçevesinde yorumlamaya çalışan bu kitap pasaport, mürur tezkeresi ve otel düzenlemeleri ekseninde modern devlet inşa sürecini inceliyor.

Ekim ayında yayınlanan kitaplardan bir diğeri; 1918'de devletin Kürtlerle ilgili ilk yayını olarak Osmanlı Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi (Osmanlı Göçmen İşleri Genel Müdürlüğü) tarafından yayınlanan *Kürtler: Tarihî ve İçtimaî Tedkikat* adlı kitabın Türkçeleştirilmiş ilk baskısı. Kitap Suavi Aydın ve İsmail Beşikçi'nin değerlendirme yazılarıyla okura sunuluyor.

Üçüncü kitap, Yücel Yanıkdağ'ın *Millete Deva Olmak: Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp ve Milliyetçilik 1914- 1939*: savaş, tıp ve milliyetçilik ilişkisine odaklanarak, birbirleriyle yakından bağlantılı iki ayrı grubu konu ediyor. İlk grup, aralarında eski cumhurbaşkanları Cemal Gürsel'in ve Cevdet Sunay'ın da bulunduğu, Rusya'da ve Mısır'da İngiliz esir kamplarında tutulan Osmanlı savaş esirleridir. Diğer grup ise, esaret sonrası yurda dönüşlerinde esirleri muayene ederek onlara teşhis koyan Osmanlı-Türk psikiyatrları. Ayrıca 2004'te proje kapsamında hazırlanan, büyük ilgi gördüğü için 2007'de tekrar basılan "20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi" adlı alternatif ders kitabının üçüncü baskısı bu ay yapılıyor.

PERŞEMBE KONUŞMALARI BAŞLIYOR

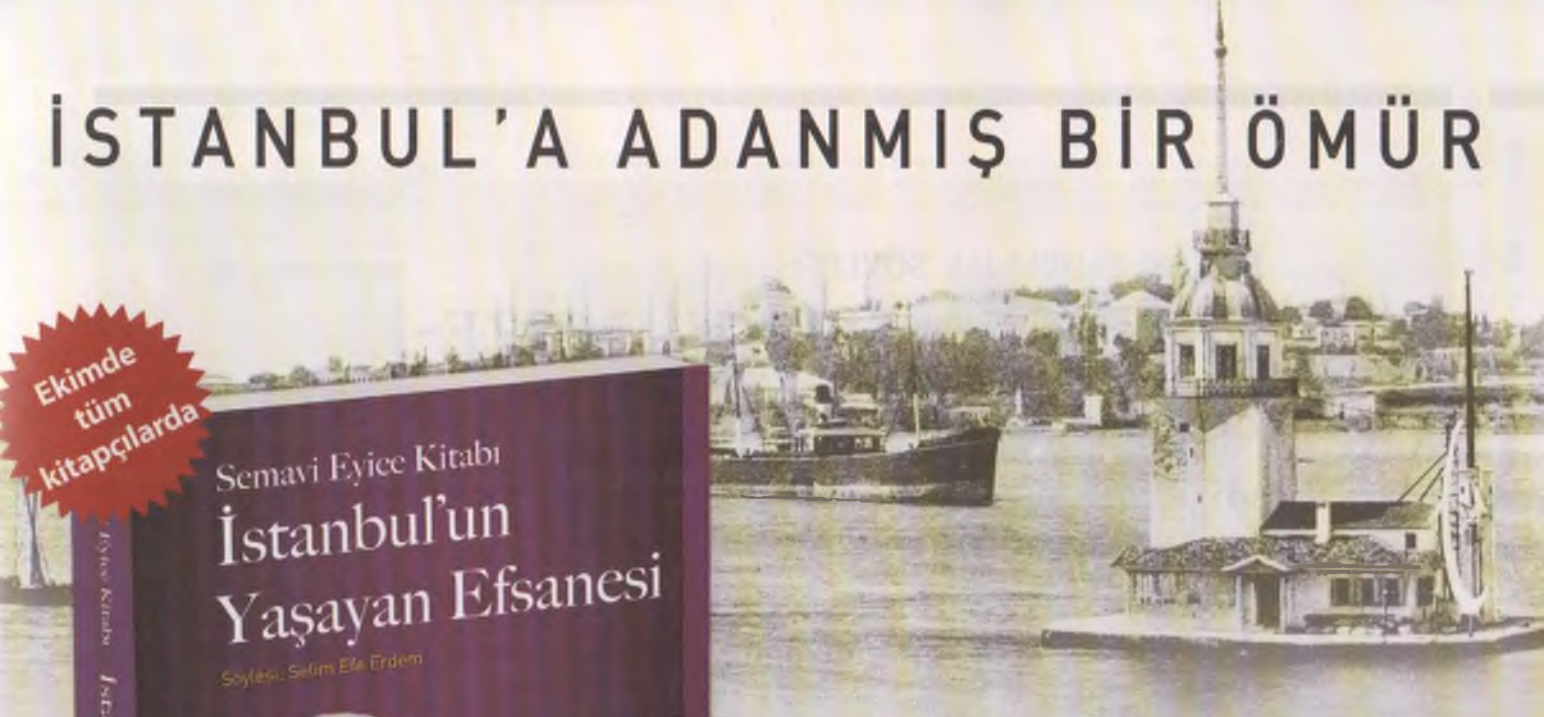
Bu dönem Perşembe Konuşmaları'nda; 1915 Ermeni Soykırımı, milliyetçi ön yargıları yeniden üretmeyen tersine resmi tarih ve milliyetçi anlatılarla mücadele eden bir yaklaşımla ele alınacak. İlk toplantı 2 Ekim 2014 Perşembe günü saat 18.30'da Tarih Vakfı'nda Fatma Müge Göçek'in katılımıyla gerçekleşecek. Göçek, "İnkârın Şiddeti: Ermenilere Yönelik Toplu Şiddet, 1789-2009" başlıklı konuşmasında Ermenilere yönelik toplu şiddetin inkârının ne kadar geriye gittiği, nasıl ve neden günümüze kadar uzandığı sorularına yanıt arayacak.

Ekim ayının diğer Perşembe konuşmaları eskiden olduğu gibi 18.30'da Galatasaray-Aynalıgeçit'te gerçekleşecek. 16 Ekim tarihinde Fikret Adanır, 30 Ekim'de ise Nazan Maksudyan ile Perşembe Konuşmaları'na devam ediyor.

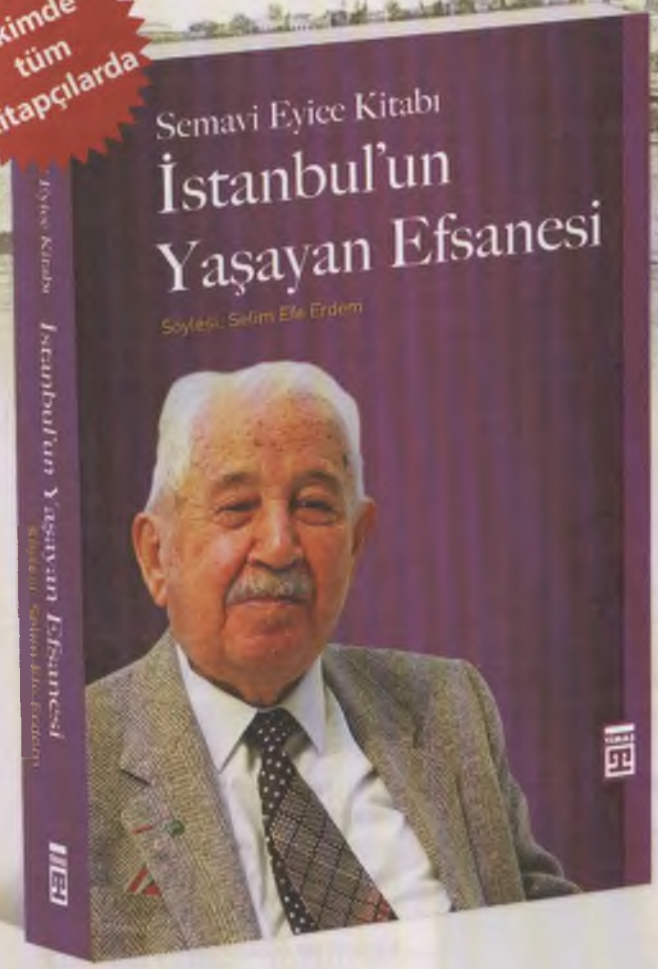
TOPLUMSAL TARİH DERGİSİNİN DİZİNİNE İNTERNET ERİŞİMİ GERÇEKLEŞİYOR

Toplumsal Tarih dergisinin 250. (Ekim) sayısında Tarih Vakfı'nın güncellenen web sitesinde, dizine internet erişimi olacağını duyurmaktan mutluluk duyuyoruz. Önümüzdeki ay içerisinde *Toplumsal Tarih* okurunun 200. ve 250. sayılarında yer alan makale ve yazarlara göre arama yapabilecekleri bir veri tabanı internet üzerinden erişilebilir durumda olacaktır. Sonraki sayılarda meraklıları bu aramayı 1'den başlayarak tüm basılmış sayılar için yapabilecek.

İSTANBUL'A ADANMIŞ BİR ÖMÜR

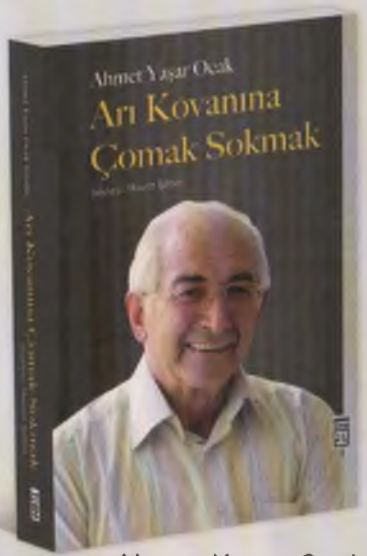
Ekimde tüm kitapçılarda

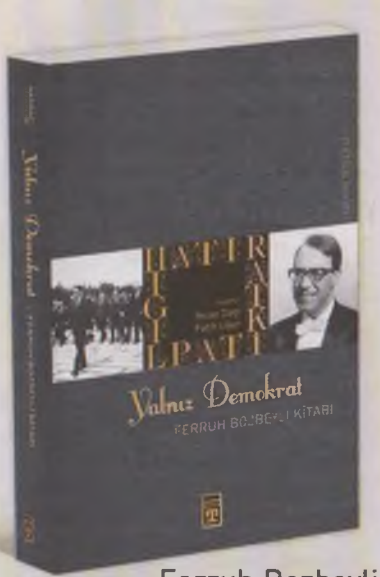
Şimdiye kadar birçok çalışmaya imza atmış ve asırlık bir çınar gibi tarihe tanıklık eden Semavi Eyice'nin hayatı bağlamında Cumhuriyet'in ilk yıllarından bu zamana kadar geçen yakın tarihimizi "İstanbul" öznesi üzerinden anlatan eşsiz bir eser... Bu kitapla, Halide Edip'ten Ahmet Hamdi Tanpınar'a, Atatürk'ten İsmet İnönü'ye, Turgut Cansever'den Reşat Ekrem Koçu'ya, Zeki Velidî Togan'dan Sabri Ülgener'e kadar birçok tarihî kişiyi yakından tanıma fırsatı elde edeceksiniz...

Kemal H. Karpat
Dağı Delen Irmak
Söyleşi: Emin Tanrıyar

Ahmet Yaşar Ocak
Arı Kovanına Çomak Sokmak
Söyleşi: Haşim Şahin

Ferruh Bozbeyli
Yalnız Demokrat
Söyleşi: İhsan Dağı, Fatih Uğur

timas.com.tr
timastarih
timasyayingrubu

Timaş tarih
Tarih bu sayfalarda yaşıyor...

TİMAŞ

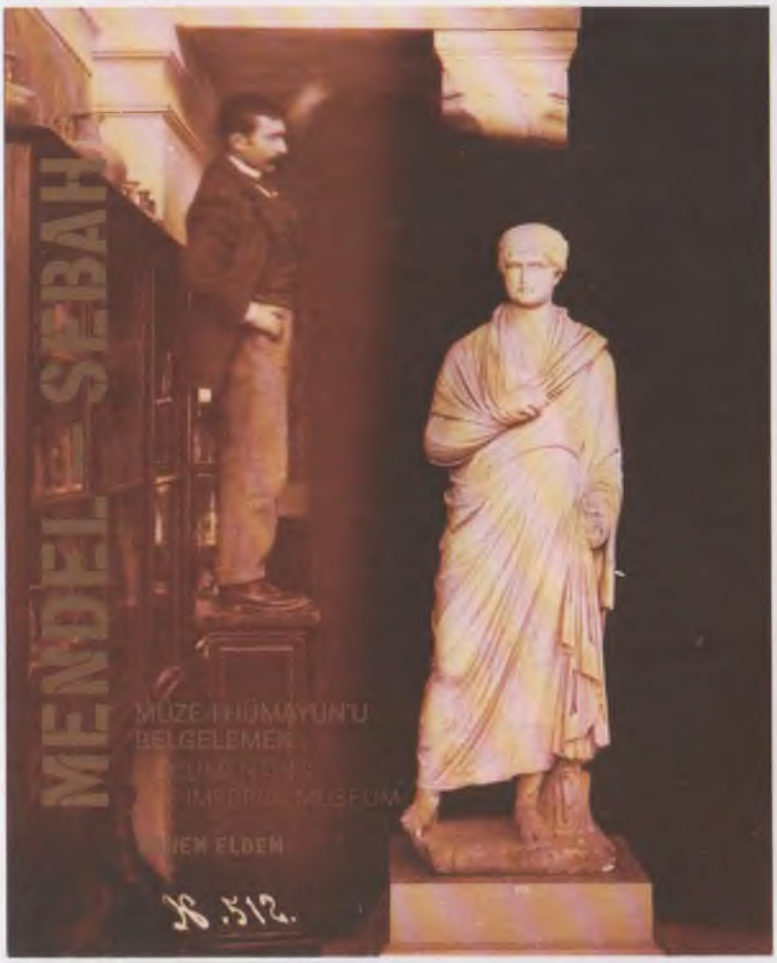
EDHEM ELDEM İLE SÖYLEŞİ

MENDEL - SEBAH: MÜZE-İ HÜMAYUN'U BELGELEMEK SERGİSİ

SÖYLEŞİ: AHMET AKŞİT

Gustave Mendel, 9 yıl çalıştığı Arkeoloji Müzesi'nin koleksiyonlarını belgeleyen bir katalog hazırlamıştır. Edhem Eldem'in küratörlüğünde "Mendel - Sebah: Müze-i Hümayun'u Belgelemek Sergisi", müzenin belleğini oluşturan en önemli araçlardan biri olan bu kataloğun hikâyesini anlatmayı hedefliyor. On adet eser, cam negatifleriyle fotoğrafları, fotoğraftan elde edilen çizimleri ve katalogdaki yazılı tanımlarıyla birlikte 8 Eylül'den sonra İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmeye başladı.

Sergide diğer eski eserlerin fotoğrafları ve Gustave Mendel'in kataloğunun hazırlanmasıyla ilgili yazışmalar ve Osman Hamdi'yle Halil Edhem'in yakınlarının resimlerinden başka seçilmiş on eski eser (heykel, mezar steli, büst, kabartma), bunların cam negatifleri, albümin baskıları ve çoğu Mendel'in hazırladığı katalogda yer alan Georges Payraud'nun çizimleri ziyaretçiye sunulmuş. Bu düzenleme nasıl oluştu?

Buradaki maksat, Gustave Mendel'in meşhur kataloğunun oluşmasının etrafında bir hikâye anlatmaktı. Bunun bir ayağı tabii ki Mendel'in kendi çalışması ve eserler konusundaki yorum ve incelemeleriydi. Fakat buna ek olarak meselenin görsel boyutunu vurgulamak isteyince, pek tabii ki katalogdaki çizimlere kaynak oluşturan fotoğrafları devreye soktuk. Zaten Paris'te geçen sene yapılan serginin belkemiğini oluşturan bu fotoğraflar, Sebah & Joaillier Stüdyosu tarafından çekilmişti. Dolayısıyla bir taraftan eserler, diğer taraftan negatiften pozitife kadar fotoğrafları, üçüncü olarak da Mendel'in eserler hakkındaki yorumları serginin şeklini ve yapısını oluşturdu. Bunu uygulamak için ise on adet eseri seçerek her ziyaretçinin yorulmadan takip edebileceği ölçekteki bir seçki üzerinden bu süreci ortaya koymak istedik. Serginin bence çok önemli bir boyutu da kullanılan mekân... Eserlerin sergilendiği ana salonları kütüphaneye bağlayan merdiven ve sahanlığı kullanarak sanıyorum simgesel olarak da bir kataloğun dur-

Bu sergiyi genel olarak yıllardır Osman Hamdi ile ilgili yaptıklarımın bir parçası saymak tabii ki mümkün, ama meseleyi biraz daha geniş düşünmek de gerekir galiba. Benim derdim, arkeoloji tarihi, koleksiyonlar tarihi konusunda ne kadar büyük bir boşluk olduğunu göstermek ve bu konudaki çalışmaları teşvik etmek olduğu için sergiyi bu bağlamda görmek isterim.

Müze-i Hümayun'un yeni binasının ikinci kısmının açılışı, 7 Kasım 1903. Karton üzerine yapıştırılmış Sebah & Joaillier stüdyosu fotoğrafı. İstanbul Arkeoloji Müzeleri. Fotoğrafın ortasında yer alan bölümde soldan 4. kişi Osman Hamdi Bey, yanında Osman Hamdi Bey'in kardeşi Halil Edhem Bey bulunuyor. Fotoğrafta ayrıca Mimar Alexandre Vallauri, Osman Hamdi Bey'in damadı Vahid Bey, Kütüphane memuru Vasilaki Mistakidi Efendi, Osman Hamdi Bey'in oğlu Edhem Bey, Müze-i Hümayun komiseri Theodor Makridi Bey (?) bulunuyor.

ması gerektiği bir yeri kullandığımız gibi, normal zamanda ziyaretçilerin görmedikleri ve eski düzenden çok izler taşıyan bir mekânı da açmış olduk.

Ziyaretçi merdivenden çıkarken karşılaştığı Medusa şeklindeki madalyonu geçince " 'Eclats d'antiques. Sculptures et Photographies. Gustave Mendel à Constantinople" adıyla Paris'te Institut national d'histoire de l'art himayesinde Martine Poulain, François Queyrel ve Gérard Paquot tarafından 2013'te düzenlenen sergiden esinlenmiştir." ifadesi ile karşılaşıyor. Paris'teki sergi ile şimdiki sergi hangi açılardan benzeşiyor, hangi noktalarda ayrılıyor?

Geçen sene Paris'te düzenlenen sergi çok küçüktü ve daha çok *Eclats d'antiques* isimli toplu eserin bir eki niteliğindeydi. O sergide ana malzeme Paris'teki INHA kütüphanesinde bulunan Sebah fotoğraflarının orijinal baskılarıydı. Buradaki sergi ise farklı olarak fotoğraflar ile kataloğa konu olan eserlerin kendileri ve ait oldukları mekânın kendisi de ortada olduğu için daha "gerçek" bir boyut kazanabildi. Buradaki büyük eksiklik, orijinal dönem fotoğraflarıydı, ama bunu telafi edebildik çünkü o fotoğrafların basılmasına imkân veren cam negatifleri bulup kullanabildik. Buna ilaveten bir de müzenin kütüphane ve arşivinden çıkmış olan çok sayıdaki belge ve yayını da kullanarak sergiye bir katman daha ekleyebildik. Bütün bunlar, İstanbul'daki sergiyi zengin ve çeşitli kıldı. Ona mukabil, *Eclats d'antiques* kitabının tercümesini yetiştiremedik, ama Yapı Kredi'yle gelecek sene onu da yayınlamak konusunda anlaştık.

Ziyaretçi sergilenen ciltleri mukayese ettiğinde Mendel'in kataloğunun daha öncekilere göre hacim olarak çok daha kapsamlı olduğunu kolayca fark edebi-

Salomon Reinach'ın hazırladığı katalogdan heykel çizimleri.

Salomon Reinach, Répertoire de la statuaire grecque et romaine (Paris, 1929-1931), c. II/2, s. 558-559.

Komedya Maskesi Giymiş Adam.

liyor, siz bunun aynı zamanda çok titiz bir çalışma olduğunu belirtmişsiniz. Böyle fark yaratacak bir çalışma Osman Hamdi Bey'in talebi mi? Mendel'in kıyaslanabilecek başka çalışmaları varsa bu katalog nasıl bir yerde duruyor?

Mendel'i getirten, işe alan ve ona katalog sipariş eden Osman Hamdi'dir. Kataloğun ilk çalışmaları da onun zamanında başlıyor. Fakat maalesef bu projesinin bittiğini görmeye ömrü vefa etmiyor. Osman Hamdi Şubat 1910'da öldüğünde katalog henüz hazırlıklarının erken bir dönemindedir ve basılması ancak 1912-1914 arasında mümkün olacaktır. Diğer taraftan da unutmamak gerekir ki Osman Hamdi'nin halefi ve kardeşi Halil Edhem başından beri bu işin içindedir ve dolayısıyla gayet başarılı bir şekilde sonuçlandırmıştır.

Sergide yer alan on adet eski eserin birbirlerinden çok uzak coğrafyalardan, farklı tarihlerde toplandığını ve farklı zamanlarda müzeye girdiğini görüyoruz. Tek tek sahiden çok ilginç, başka başka amaçlarla yapılmış, farklı ustaların elinden çıkmış parçalar. Yüzlercesi arasından bunların seçilmiş olmasının ortak, özel bir sebebi var mı?

Sergideki eserlerin sekizi pratik ve estetik kaygılarla seçilmiştir; dolayısıyla çok bilinçli bir seçim aramamak gerekir. Üstelik arkeolog olmadığım için o manada bilimsel bir seçim yapmam mümkün bile değildi. Dolayısıyla eserlerin boyları, çeşitliliği, göze hoş görünmeleri gibi epey öznel bir seçim söz konusu. Fakat tarihleri açısından belirli bir seçim de yapılmadı değil. Maskeli adam hem Paris'te kopyası olan ve dolayısıyla 2013 sergisine göz kırpan bir parçaydı, hem de çok ilginç bir hikâyesi bulunuyordu. Hatta belki de ilk haciz vakasını temsil ediyordu. Keza küçük büst, satın alınan bir koleksiyondan gelmesi açısından ilginçti, Afrodit ise British Museum tarafından gerçekleştirilen ilk iadenin parçası olması hoşumuza gitti. Nihayet Medusa başı zaten binaya raptedildiği için kaçınılmaz bir parçaydı; ama zaten bir Medusa başının da bulunmasını kim istemez?

Bu sergi Osman Hamdi çalışmalarınızın bir parçası sayılabilir mi? Sizi böyle bir sergiyi hazırlamaya motive eden sebepler nelerdir?

Bunu genel olarak yıllardır Osman Hamdi ile ilgili yaptıklarımın bir parçası saymak tabii ki mümkün, ama meseleyi biraz daha geniş düşünmek de gerekir galiba. Benim derdim, arkeoloji tarihi, koleksiyonlar tarihi

Medusa başı şeklindeki madalyon anıtsal merdivenin duvarına yerleştirilmiş.

konusunda ne kadar büyük bir boşluk olduğunu göstermek ve bu konudaki çalışmaları teşvik etmek olduğu için bu sergiyi bu bağlamda görmek isterim. Ayrıca da şunu unutmamak gerekir ki Osman Hamdi'yi iyi tanıyoruz, ama bütün bu işlerin bir ekip tarafından yapıldığını hatırlatmak, bu işin öncülerini anmak da bence yerinde olur.

Sizi yakalamışken Aydın'da bulunan ve 1850'de müzeye gelen "Komedya Maskesi Giymiş Adam" heykelciğini sorsam. Maskesi, vücut dili benim için hayret uyandırıcı. 2000 yıl öncesine ait böyle bir yontu göreceğimi hiç ummazdım. Bu heykelcik gibi aynı sınıftan mukayese edebileceğimiz başka buluntular var mı?

Arkeolog olmayınca bu konuda ahkâm kesmek istemem. Ama ben de bu parçayı sadece hikâyesi için değil, şekli ve kabalığı için de seviyorum. Adamın iğreti duruşu, bacağının çarpıklığı, maskenin arkasındaki surat, bunların hepsi gerçekten çok çarpıcı ve şaşırtıcı... Bu tür "garip" malzemeye ne kadar sık rastlandığı konusunda doğru dürüst bir fikrim yok, ama en basitinden Salomon Reinach'ın heykel tipleri kataloğundan sırf aktör heykellerinin hiç de az olmadığı anlaşılıyor. Ayrıca şunu da unutmamak gerekir ki müzeler ister istemez ellerindeki eserlerin ancak çok küçük bir kısmını sergileyebiliyorlar. Bunu da genellikle en iyi ve en temsil edici parçalar üzerinden yapıyorlar. Dolayısıyla gayet ilginç olabilecek ama arkeolojik kıymeti daha az olan bazı parçaları görmememiz kaçınılmazdır. Bu tür boşluklar genellikle özel sergilerle dolduruluyor.

TÜRKİYE SENDİKACILIK ANSİKLOPEDİSİ 3 CİLT

Türkiye gibi, genel ve özel toplumsal olaylara ilişkin belge kıtlığı içinde olan ve geçmişini daha iyi tanıyarak, deneyimlerden daha sağlıklı bir gelecek için yararlanma geleneği zayıf olan bir ülkede, bu ansiklopedinin özel bir değer taşıdığına inanıyoruz. Türkiye sendikacılık hareketinin oluşumlarını, sağlıklı ve sağlıksız gelişmelerini incelemek isteyen herkes, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nden çok yararlı bilgilere ulaşabilecektir.

1699 SAYFA, KUŞE, CİLTSİZ, 12 X 29 CM İSTANBUL, 2013
ISBN : 2880000007623 FİYAT: 150 TL

VAKIF MERKEZİ: ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK NO: 10 T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00 WWW.TARİHVAKFI.ORG.TR / info@tarihvakfi.org.tr
ANKARA İRTİBAT BÜROSU: SELANİK CADDESİ TANKUT İŞ MERKEZİ NO: 82/30 064420 KIZILAY- ANKARA T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

HAMBURG'DAN ANKARA VE İSTANBUL'A *KAPİTAL*'İN İZİNDE:

KAPİTAL'İN İLK TAM ÇEVİRİLERİ, ÖZETLER VE POLEMİKLER-1965-2014*

MEHMET Ö. ALKAN

Hiç kuşkusuz **Kapital** *kutsal bir metin değil. Hem bilimsel hem de ideolojik bir metin. Eksikleri de var yanlışları da... Ancak Antonio Labriola'nın söylediği gibi "***Kapital** *sosyalizmin ilk kitabı değil, kapitalizmin son kitabıdır"* **Kapital**, *kapitalizm var olduğu sürece başyapıtlardan biri olmaya devam edecektir.* **Kapital** *üzerine yapılan tartışmalar da son derece yararlı olmakta, bu vesile ile terminoloji ve çeviri sorunları gündeme gelmektedir. Bu tartışmalar arasında* **Kapital**'*in elbette daha iyi çevirilerinin Türkçeye kazandırılacağı açıktır. O nedenle her kuşakta yeniden ve değişik çevirilerin olması, özellikle edisyon kritiklerinin yapılması önemlidir ve teşvik görmelidir. Sonuç olarak* **Kapital** *için noktası konmuş, her dönemde kullanılabilecek bir ebedi/edebi çeviri metni oluşturmak gayretinden çok, edisyon kritiklerinin yapılmasının daha önemli olduğunu düşünüyorum.*

"SEGUI IL TUO CORSO, E LASCIA DIR LA GENTI"[1]

Kapital'in birinci cildinin 14 Eylül 1867 tarihinde yayınlandığı kabul edilir. Türkçeye ilk kez 1933 yılında çevrildiği belirtilse de aslında unutulan ve fark edilmeyen bir çeviri girişimi 1912'de dergi sayfalarında kalmıştır. Hem unutulan bu çeviriyi hem 1933'te Haydar Rifat Yorulmaz, 1936'da Kerim Sadi ve Suphi Nuri İleri'nin özet çevirilerini, hem de 1937'de Hikmet Kıvılcımlı'nın orijinal dili olan Almancadan fasikül fasikül ve fakat yarım kalan çevirisini ve nihayet 1938 yılında da CHP tarafından bütün sol yayınlarla birlikte *Kapital* çevirilerinin de yasaklanmasını geçen sayıda anlatmıştım.** *Kapital*'in uzun bir aradan sonra yayınlanabilmesi için, 1965 yılını beklemek gerekecektir.

ANAYASA MAHKEMESİ, TİP VE *KAPİTAL*'E ÖZGÜRLÜK

Türkiye'de üçüncü dalga *Kapital* çevirileri, CHP hükümeti tarafından 1938'de yasaklanmasından yaklaşık 27 sene sonra başlar. Yasağın kalkması Türkiye İşçi Partisi (TİP) sayesinde olmuştur. Şimdilerde "komünist" olmak da, propagandasını yapmak da serbest; ancak 1991 yılında kaldırı-

***Kapital*'in Birinci Cildi Mehmet Selik tarafından çevrilmiş ve Sol Yayınları tarafından 5 kitap halinde Almanca ilk baskısının 100. yılında 1966/1967 yıllarında yayınlanmıştır.**

lıncaya kadar Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddeleri Türkiye solu/sosyalizmi için başlıca sorunlardan biri olmuş, birçok aydın çok ağır cezalar almıştır. 1965 yılından itibaren sol klasikler ve literatür 142. madde gibi ağır cezalar içeren maddelere takılmadan yayınlanmaya başlamasını öncelikle TİP'e borçludur. TİP, dönemin Ceza Kanunu'nda yer alan 141. ve 142. maddelerin Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle 1963 yılında dava açmıştır.[2] Anayasa Mahkemesi'nin 26 Eylül 1965 tarihinde verdiği kararla temel sol eserlerin basılması önündeki engel de kalkmıştır. Mahkeme kararında "propaganda" ile "bilimsel eser" ayrımı yapılmakta ve konuyla ilgili şu paragraf dikkat çekmektedir:[3]

"...Görüldüğü gibi sözü geçen madde hükümleri, bu konulardaki bilimsel inceleme ve araştırmaları yasaklamış değildir. Propaganda sınırına girmemek şartıyla her çeşit toplumcu bilimler ve bu açıdan anarşizm ve komünizm üzerine öğrenme, öğretme, açıklama, yayma ve araştırma yapılması, bu maddedeki [142. Maddel yasakların kapsamına girmez... İptali istenen 142 nci maddenin 1 numaralı bendi ise, bu nitelikteki bilimsel eylemleri değil, propaganda niteliğindeki eylemleri yasaklamıştır..." (s. 63)

RASİH NURİ İLERİ, KARL MARX- KAPİTAL 'ÖZET'

Böylece "bilimsel eserlerin" komünizm propagandası sayılmayacağı kararı sonrasında ilk yayınlanan sol klasik 1938 yılında CHP'nin yasakladığı Karl Marx'ın Carlo Cafiero tarafından hazırlanan *Kapital Özet*'i olmuştur. Aradan 29 yıl geçtikten sonra bir kez daha yayınlanan bu kitabın çevirmeni bu kez Suphi Nuri İleri değil, oğlu Rasih Nuri İleri'dir.[4] Eser 1965 yılında Sosyal Yayınları'nın 10. kitabı olarak çıkmıştır.[5]

Rasih Nuri İleri, daha önce babasının yaptığı çeviride yer alan Carlo Cafiero'nun ara yorumlarına yer vermeden doğrudan özeti çevirmiştir. Ayrıca eseri İtalyancadan Fransızcaya çeviren James Guillaume'nin Carlo Cafiero için yazdığı yazıya ve kitap içindeki çizimlere yer verilmemiştir. Her iki çevirinin Türkçeleri arasında farklar vardır. Bunun nedenlerinden biri, yani Rasih Nuri İleri'nin aynı kitabı tekrar çevirmesinin nedeni, Kerim Sadi'nin yapılan bu özetin çevirisini de eleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Yazının devamında söz edeceğim gibi bu eser yaklaşık 30 yıl sonra, 1996 yılında bir kez daha basılacaktır.

KAPİTAL'İN 100. YILINDA İLK TAM ÇEVİRİ: MEHMET SELİK, SOL YAYINLARI VE *"KAPİTAL-EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİ"*

Daha önce de belirttiğim gibi *Kapital* dâhil bütün sol eserler, TİP'in Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı bir başvuru ve elde ettiği kararın ardından yayınlanacaktır. *Kapital Birinci Cilt Birinci Kitap*, Türkiye'de solun tarihinde özel bir yeri olan Sol Yayınları tarafından Ocak 1966'da basılır. Birinci cildi oluşturan 5 kitabın basımı bir yıl içinde bitmiş, dolayısıyla ilk cildin çevirisinin tamamlanması *Kapital*'in yayınlanışından tamı tamına 100 yıl sonra olmuştur. Ancak ilginç bir durum yaşanacak, ilk cildin eksiksiz basımını ikinci cilt izlemeyecek, yani ikinci cilt atlanarak 1970 yılında yalnızca üçüncü cildin birinci kitabı basılacaktır.[6] Bu tuhaf durumun sebebi aslında tamamen Mehmet Selik'in akademik çalışması ile ilgili özel bir durumdur. Selik, o sırada "Marksist Değer Teorisi" üzerine hazırladığı doçentlik çalışması için *Kapital*'in kendi çalışmasına yarayacak bölümlerinin çevirisine öncelik vermiştir. Aynı şekilde ikinci cildin atlanarak üçüncü cildin ilk kitabının yayınlanması da yine tezinde rant bölümü dışındaki ilk bölümlerini kullanmak istemesi sebebiyledir. Böylece birinci cildin ilk dört kitabı 1966 ve beşinci kitabı 1967 yılında basılarak tamamlanır. Çevirinin içinde, eserin Friedrich Engels'in gözden geçirdiği Almanca 4. baskısına dayanan nüshasının 1962 tarihli baskısından yararlanıldığı, çeviri sırasında İngilizce baskısına da başvurulduğu belirtilmiştir.[7] Araya giren 12 Mart darbesi ikinci cildin olduğu kadar, üçüncü cildin geri kalanının çevrilmesini de engeller.

Basıldığı gibi de yasaklanması için, *Kapital* ile ilgili cumhuriyet savcılıklarına ihbar niteliğinde yazılar ve haberler gazetelerin birinci sayfalarında yayınlanır. *Kapital Birinci Cildin Birinci Kitabı* yayınlanır yayınlanmaz 2 Şubat 1966'da Cumhuriyet Savcı Yardımcısı Servet Çolakoğlu imzası ile içinde *Kapital*'in de olduğu

Rasih Nuri İleri'nin Kapital *Özeti'ne Yazılan Önsöz*

"ÖNSÖZ

Carlo Cafiero'nun Kapital Özeti, 1936 yılında, Prof. Dr. Suphi Nuri İleri tarafından, Türkçeye çevrilmişti. 29 yıl sonra, bu eseri yeniden çevirip yayınlarken, KAPİTAL'in bütün ciltlerinin milli kitaplığımıza kazandırılmasını da candan diliyoruz. Zira, hiçbir medeni toplum bu muazzam bilgi anıtından yoksun kalamaz.

Bu baskıda, Carlo Cafiero'nun şahsı adına eklediği ve özel görüşünü yansıtan bazı kısımlar çıkarılmıştır. Böylece, KAPİTAL'in birinci cildinin özünü sunarken daha objektif davrandığımıza ve okuyuculara imkân nisbetinde faydalı olacağımıza inanıyoruz." (s.5)

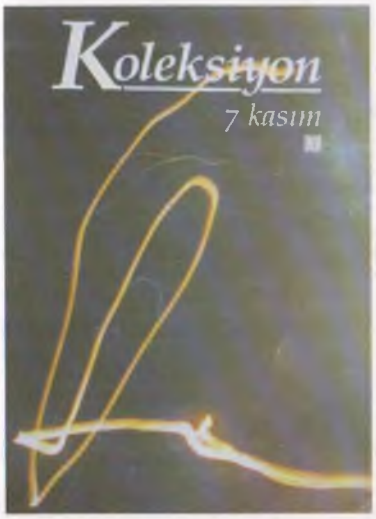
[Karl Marx; *Kapital 'Özet'* Özetliyen:

Carlo Cafiero Türkçesi R.[asih] N.[uri] İleri (İstanbul: Yeni Matbaa, 1965) Sosyal Yayınlar:10]

Muzaffer İlhan Erdost, Sol Yayınları'ndan çıkan *Kapital*'in Mehmet Selik çevirisinin 1974'te Odak Yayınları ve aynı çevirinin esas alınarak, Nail Satlıgan'ın katkısıyla Yordam Kitap'tan yayınlanmasını sert ifadelerle eleştirmiştir.

***Koleksiyon 7 Kasım Onur Yayınları* [1997].**

KAPİTAL'İN TÜRKÇE'YLE İMTİHANI

Balkan Talu; "Kapital'in Türkçe İmtihanı" *Yeni Aktüel* No: 175 (12-19 Kasım 2008) s. 26-28.

Muzaffer İlhan Erdost; Kapital'i Kirletmek" *Sol ve Onur Yayınları Katalog 2011* (Ankara: Kuban Matbaacılık, 7 Kasım 2011) s. 44.

kitaplar için soruşturma açılır. Ancak soruşturma bilirkişi raporlarına dayanılarak "amme adına takibat icrasına mahal olmadığından"[8] dava açılmasına gerek duyulmaz. Aynı durum *Kapital*'in diğer ciltlerinin başına da gelecektir.[9]

Kapital'in birinci,[10] ikinci,[11] üçüncü[12] ve dördüncü[13] kitaplarında "(...)çeviriyi Erdoğan Başar [Berktay] ile birlikte gözden geçirdikten sonra(...)" bilgisi eklenmiştir. Kitaba katkısı olan Erdoğan Başar'ın ismi beşinci kitapta[14] ve aynı şekilde *Kapital Üçüncü Cilt Birinci Kitap*'ta bulunmamaktadır.[15]

Son olarak *Kapital Birinci Cilt Birinci Kitap*'ın ikinci baskısında da bu ifade yer almaz.[16] Bu ayrıntıyı belirtmemin nedeni, *Kapital*'i kimin çevirdiği ve çeviride kimlerin katkısı olduğu konusunda sonradan bir tartışmanın ortaya çıkmasıdır.[17] Aşağıda değineceğim gibi, Muzaffer İlhan Erdost,[18] önce Sol Yayınları tarafından basılan bu eserin, kendisi hapishanedeyken Mehmet Selik tarafından 1974'te Odak Yayınları'na verilmesine tepki duymuş ve bu çevirinin daha sonra 2011 yılında Yordam Kitap tarafından tekrar basılması üzerine de sert eleştirilerinin yer aldığı uzun yazıyı kaleme almıştır. Erdost, Mehmet Selik'in yalnızca *Kapital Birinci Cilt Birinci Kitap*'ı Almancadan çevirdiğini, geri kalan kitapları Almanca ile İngilizce arasında fark olmadığını belirterek, İngilizceden çevirdiğini iddia eder. Son olarak Erdost, Mehmet Selik'in isteği üzerine doçentlik tezi kaygısıyla *Birinci Cilt*'in sonunda yer alan Marx'ın ünlü sözü "Mülksüzleştirenler Mülksüzleştirilirler" cümlesinin

Mehmet Selik'in Kapital'i Çevirme Macerası....

Mehmet Selik, *Kapital*'i çevirme macerasını hazırladığı doçentlik tezinin 1969'daki 2. basımına yazdığı önsözde açıklar:

"İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

On yıl kadar önce Kapital'in Birinci cildini okumaya davrandığım zaman, açık yürekle söyliyeyim, hiç anlayamadım. Bunun bana ilk ve büyük yararı şu oldu: Cehaletimi anladım. Okumaya ısrarla devam ettim. Her okuyuşta biraz daha fazla anlıyor ve Marksizm hakkında ne kadar az şey bildiğimi, daha doğrusu kulaktan dolma bir-iki bilgi kırıntısı ötesinde hiç bir şey bilmediğimi daha iyi kavrıyordum.

İktisatçı, toplum bilimci, tarihçiler kadar insan ve topluma ilişkin her konunun uzmanları ve meraklıları için de tükenmez bir fikir ve düşünce kaynağı olan Kapital'i ben bir iktisatçı gözüyle okuyordum. O zamana kadar 'iktisat' diye öğrendiklerim Marx'ı anlamamı kolaylaştırmak şöyle dursun, aksine zorlaştırıyordu. Buna karşılık, Marksizm ve Marksist politik iktisat hakkındaki bilgim arttıkça, diğer iktisadı, yani 'burjuva' iktisadını daha iyi anlar oldum.

Bir yandan bu engin düşünce kaynağından bizzat kendim daha fazla yararlanabilmek için diğer yandan bir gün bundan dil bilmeyen bütün Türk aydınlarının yararlanabilmelerini sağlamak amacıyla Birinci Cildi çevirmeye koyuldum. (Burada memnuniyetle kaydetmek isterim ki, benim Kapital'in Türkçe'de yayınlanması hakkındaki ümidim o günler düşünebildiğimden çok daha kısa bir süre içinde gerçekleşmiş bulunuyor.)

Okuma ve çeviri sırasında bana anlaşılması en zor gelen konular değer ve artık-değer teorisi oldu. Bunlar üzerinde çalışmaya karar verdim. Böylece, bu teorileri daha iyi kavrayacak, marksist sistemdeki yer ve önemlerinin ne olduğunu daha iyi anlayacaktım.

Elinizdeki kitap, "Universite Doçentlik Tezi" olarak başladığım bu çalışmanın ürünüdür. Marksist değer teorisinin bir tez konusu olarak ele alınması, teorinin iktisadî düşünce tarihi içindeki doğuş ve gelişme sürecinden kısaca söz edip öneminin nereden ileri geldiğini belirttikten sonra, geniş ve ayrıntılı bir anlatımının verilmesini, Birinci Cildin Değerleri ile Üçüncü Cildin Üretim Fiyatları arasındaki bağlantı üzerinde durulmasını, teoriye her çevreden yöneltilmiş eleştirilerin en önemlilerinin tartışılmasını gerektiriyordu. Bütün bunlar yapıldıktan sonra teorinin gerçekçi bir tutumla değerlendirilmesi mümkün olacaktı. (...)

Ankara, Aralık 1969

Dr. Mehmet SELİK" s.VIII-IX

[Mehmet Selik; *Marksist Değer Teorisi* (Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları, 1982) 4. Baskı]

konulmadığını belirtir. Ancak Mehmet Ali Aybar'ın, Selik'i uyarmasıyla sonraki baskıda yeniden eklendiğini ifade eder.[19] Ayrıca Erdost, çeviride dil sorunları olduğunu belirterek "Bilimsel Sosyalizm" terminolojisinin Türkçede yeni oluşmakta olduğu bir sırada kavramların Türkçe karşılıklarının bulunması zorluğuna dikkat çeker. Bu bağlamda çeviride "artı-değer" yerine "artık-değer" kavramının kullanılmasını eleştirir.

ODAK YAYINLARI, *KAPİTAL* VE POLEMİĞİN BAŞLAMASI

Kapital'in, Mehmet Selik çevirisiyle Sol Yayınları tarafından basılan bu ilk çeviri girişimi, yani birinci cildin 5 kitap halinde tamamı ve üçüncü cildin ilk kitabının çevirisi, 12 Mart Muhtırası ve cuntasının tasallutu da araya girince tamamlanamaz. Muzaffer –İlhan- Erdost gözaltına alınır, 3,5 yıllık hapisliği ve mahkeme süresince Sol Yayınları kitapları satılamaz, yasaklanır, ancak mahkemenin kazanılmasıyla "beraat eden" Sol Yayınları'nın kitapları yeniden vitrinlerde görülür. Erdost hapishanedeyken basında, Sol Yayınları'nın beraat eden kitaplarının isim değiştirerek o sırada kardeşi İlhan Erdost tarafından yeni kurulan Onur Yayınları tarafından basılacağı haberleri[20] çıksa da, bu haberler bizzat Muzaffer -İlhan- Erdost tarafından tekzip gönderilerek yalanlanır.[21]

Ancak bu dönemde daha önce Sol Yayınları'nın bastığı *Kapital*, çevirmeni Mehmet Selik tarafından -yine o sırada yeni kurulan- Odak Yayınları'na götürülmüş ve bastırılmıştır.[22] Böylece *Kapital* birinci cildin tamamı iki kitap olarak 1974'te ve yine ikinci cilt olmadan *Kapital Üçüncü Cilt Birinci Kitap* 1975 yılında olmak üzere 3 kitap olarak yayınlanır.[23] İkinci cildin atlanıp, neden *Üçüncü Cildin Birinci Kitabı*'nın basılacağına dair, *Birinci Cilt Birinci Kitap*'ta herhangi bir açıklama yapılmaz. Ancak *Birinci Cilt İkinci Kitap*'ta "Yayınevinin Notu" başlığıyla şu açıklama yazılır:

"(...)Doç. Dr. Mehmet Selik'in Almanca baskısından dilimize kazandırdığı bu

Mehmet Selik ve Odak Yayınları'na Önsöz

"Çevirenin Notu" Odak Yayınları tarafından basılan kitabın kendisinde basılı değil, kitabın içine konan ayrı kâğıttaki açıklama şeklindedir. Bu notu ileten Hayri Erdoğan'a teşekkür ederim.

ÇEVİRENİN NOTU

KAPİTAL'in 1. Cildinin bu yeni baskısında gecikmiş fakat hâlâ da zorunlu olan bir açıklamada bulunmam gerekiyor.

1. Cilt daha önce Sol Yayınları tarafından beş ayrı kitap halinde yayınlanmıştı.

Birinci Kitap'ta şu açıklayıcı ifade yer alıyordu:

"Karl Marx'ın eseri Kapital'in 1. Cildinin bütününü Mehmet Selik Almanca aslından dilimize çevirmiş ve [...] ile birlikte İngilizce çevirisiyle karşılaştırdıktan sonra, Sol Yayınları tarafından Kapital adı ile, Birinci Kitap Ocak 1966 tarihinde, ... bastırılmıştır."

İkinci Kitap'ta ifade farklılık gösteriyordu: "... Dr. Mehmet Selik, eserin İngilizcesiyle de karşılaştırarak, Almanca aslından dilimize çevirmiş; çeviriyi [...] ile birlikte gözden geçirdikten sonra, ... bastırılmıştır."

Üçüncü ve Dördüncü Kitaplarda aynen bu ifade yer alıyordu.

Beşinci Kitap'ta ifade gene farklı idi:

"... Dr. Mehmet Selik, Almanca aslından dilimize çevirmiş ve İngilizcesiyle karşılaştırdıktan sonra, ... bastırılmıştır."

Görüldüğü gibi, aynı iş ve metin için üç farklı içerikli bir açıklama yapılmış bulunuyordu. Ve bu, neresinden bakılırsa bakılsın, dürüst ve saygılı bir davranış değildi. Ve gene hemen belirtmeliyim ki, benim sağlığımın ve iyi niyetimin ve heyecanımın sömürülmesinin sonucu olarak doğan bu duruma o zaman karşı çıkmış fakat engel olamamıştım.

İfadelerin birincisine göre: çevirmen M. Selik eseri "Almanca aslından dilimize çevirmiş ve [Bay X] ile birlikte İngilizce çevirisiyle karşılaştırılmış.]" Burada Almanca aslından yapılan çevirinin eserin İngilizce çevirisiyle karşılaştırıldığı ve bu işin [Bay X] ile birlikte yapıldığı söyleniyor.

İkinci ifadeye göre: çevirmen M. Selik eseri "eserin İngilizcesiyle de karşılaştırarak, Almanca aslından dilimize çevirmiş, çeviriyi [Bay X] ile birlikte gözden geçirilmiş.] Burada Almanca aslından yapılan çevirinin eserin İngilizce çevirisiyle karşılaştırılmasının M. Selik tarafından yapıldığı ve metnin bir kez de Bay X ile birlikte "gözden geçirildiği" söyleniyor.

Üçüncü ifadede ise Bay X'ten ve dolayısıyla "gözden geçirme"den hiç söz edilmiyor.

Bu ifadelerin hiçbiri doğru değildir.

Gerçek şudur: Çeviri, söylendiği gibi, Almanca aslından yapılmıştır; İngilizce çevirisinden çeviri sırasında zaman zaman sadece yararlanılmıştır; metnin İngilizce metinle baştan sona bir karşılaştırılması ne çevirmenin kendisi tarafından ve ne de Bay X ile birlikte yapılmamıştır. Bunun gibi, Bay X ile birlikte yapılmış bir gözden geçirme olmamıştır.

Bay X başlangıçta Sol Yayınları sahibinin bir tür 'danışman'ı ve yakın dostu idi. Beşinci Kitap yayınlanırken aralarındaki 'iş' ve dostluk ilişkisi sona ermiş ve Bay X yayınevinden ayrılmış bulunuyordu. Ve Bay X'e Kapital çevirisinden bir 'pay' tanıma nedeni ortadan kalkmıştı.

Yeni baskı için metin baştan sona gözden geçirilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Bu gözden geçirme ve düzeltmeler sırasında bana sabırla, titizlikle ve bilgili eleştirileriyle yardım eden arkadaşım Süleyman Gedik'e teşekkür ederim.
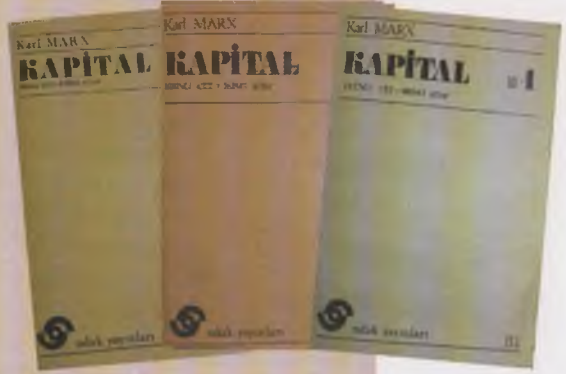
Bundan önceki baskının Beşinci Kitabının bir kısmının çevirisi sırasında çok değerli yardımlarını gördüğüm arkadaşım Cem Eroğul'a olan büyük teşekkür borcumu açıkça ifade etmek fırsat ve olanağını ancak şimdi bulabiliyorum.

Bu baskıda yer alan Dobb'un Giriş yazısını İngilizce'den çeviren Salih Ak arkadaşıma da teşekkür borçluyum.

Son olarak, Kapital'i Türk okuruna yeniden ve daha mükemmel bir biçimde sunmak işini üstlenmiş ve ona yayın listesinin başında yer vermiş bulunan Odak Yayınevi'ne takdir ve teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

Bu kez 1. Cilt iki kitap olarak yayınlanacak, 1. Cildi gene ayrı iki kitap halinde 3. Cilt izleyecek, bunun da ardından 2. Cilt bir kitap olarak gelecektir.

Ankara, Nisan 1974 [Karl Marx; *Kapital* Birinci Cilt Birinci Kitap (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Odak Yayınları, 1974) kitap içi]

eseri, şu sıra ve düzen içinde basmakta yarar görüyoruz: Birinci Cilt iki kitap olarak, Birinci Cildin ardından Üçüncü cilt, yine iki kitap olarak yayınlanacak ve üçüncü cildi de ikinci cilt, tek kitap olarak izleyecektir." (*Kapital Birinci Cilt, İkinci Kitap*, s.5)

Üçüncü cildin birinci kitabına ise "Yayınevinin Notu" başlığı ile şu açıklama eklenir:

"(...)Elinizdeki bu Türkçe baskı Almanca aslından dilimize Doç. Dr. Mehmet Selik tarafından aktarıldı. Bilindiği gibi üçüncü cildi de birinci ciltte olduğu gibi iki kitap olarak çıkacak, ve bunu ikinci cilt tek kitap olarak hemen izleyecektir.

Bilimsel Sosyalizm'in bu temel eserinin üçüncü cildinin yayımlanmasını, Türkiye'de tartışılan ve hâlâ duru bir açıklığa kavuşamayan güncel sorunlara ışık tutacağı inancıyla ikinci ciltten öne aldık." (*Kapital Üçüncü Cilt, Birinci Kitap*, s.5)

Aslında bu tercihin nedeni yayınevinin belirttiği gibi "Türkiye'de tartışılan ve hâlâ duru bir açıklığa kavuşamayan güncel sorunlara ışık tutacağı inancı" değil, daha önce de belirttiğim gibi Mehmet Selik'in doçentlik tezi konusundaki öncelik ve tercihinden başka bir şey değildir.

Sonuçta *Kapital*'in Mehmet Selik tarafından Odak Yayınları'na bastırılması Mehmet Selik ve Muzaffer İlhan Erdost'un arasının açılmasına sebep olacaktır. Erdost buna tepki duyacak, 1970'te basılan *Kapital Üçüncü Cilt Birinci Kitap*'tan 4.000 adedin depoda kaldığından yakınacaktır.[24]

Hatta Erdost, yukarıda da belirttiğimiz gibi yıllar sonra bu çevirilerin tamamen ve yalnızca Mehmet Selik'e ait olmadığını da ileri sürecektir.[25] Buna karşın Mehmet Selik, daha o sıralarda Odak Yayınları tarafından basılan *Kapital*'in içine ayrı bir kâğıt olarak katlanıp konan bir sayfa açıklama notu eklemiş ve çevirinin tamamen kendisine ait olduğunu anlatmıştır. Ayrıca çevirinin Almancadan yapıldığını belirtir.[26]

Muzaffer –İlhan- Erdost, Mehmet Selik'in çevirdiği ve Sol Yayınları olarak kendilerinin redaksiyonu ile yayına hazırlanıp basılan *Kapital*'in Odak Yayınları arasından aynen yayınlanmasına -sonra da tekrar yayınlanması için- Doğan ve Cem yayınevlerine götürülmesine 1997'de çıkardığı Koleksiyon 7 Kasım Onur Yayınları adlı bir katalogda yayınladığı belgelerle tepkisini sürdürmüştür.[27] Ayrıca 2008 yılında Erdost ile "*Kapital*'in Türkçe İmtihanı" [*Kapital*'i Türkçeye Kazandıran Muzaffer İlhan Erdost Darbelerle, Ölümle, Yasaklarla Örülü Hikâyesini Anlatıyor] başlığı ile yapılan röportajda Mehmet Selik'e yönelik suçlamalarını ilk kez açık bir şekilde dile getirmiştir.[28] Bu olaya dair benzer suçlama ve ifadeler 2011 yılındaki *Sol ve Onur Yayınları Katalog 2011*'de de yer alır. Şu ifadeler kendisinindir: "Mehmet Selik çevirisi etik açıdan, ideolojik açıdan "onursuz"laştırılmış bir çeviridir, kirletilmiş ve kirlenmiş bir çeviridir. Eskilerin deyişiyle lanetlidir."[29] 1974 yılında başlayan bu tartışma, biraz aşağıda değineceğim gibi günümüzde de hâlâ devam etmektedir.

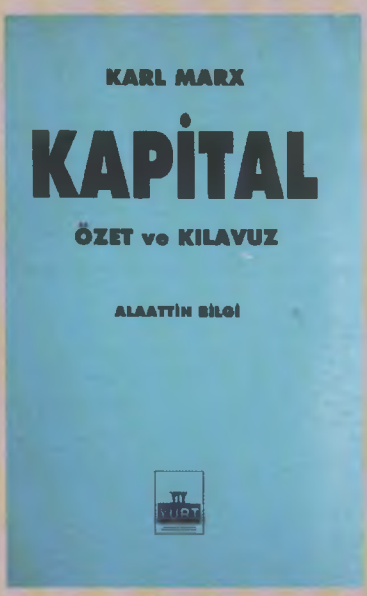
Alaattin Bilgi ve Kapital Özet ve Kılavuz

Şimdi böyle bir elkitabı hazırlamaya niçin gerek duyduğumu anlatmak istiyorum.

...

Kapital okuru için geçerliliğini daima koruyan bir sorun olduğu da hep bilinir: Yapıtın oylumu ve kimi teorik yerlerinin zor anlaşılması. Özellikle genç okurlar -zaten okurun yaşlısı olmuyor galiba- kendi deyimleriyle, "Kapital'in her biri, briket kalıbı gibi üç cildinin" gözlerini yıldırdığından yakınırlar. Bu özet ya da kılavuz kitap yapılamaz mı diyenler olur. Bu sorun beni hep düşündürdü, tedirgin etti. Kapital elden geldiğince yaygın okunmalı ve tartışılmalıydı. Satın alınıp rafa kaldırılan kitap, kitap bile sayılmazdı. Çevirmeni olarak bu konuda bir şeyler yapmam gerektiğine inanıyordum.

Bu düşünceyle, özet için kılavuz için çeşitli taslaklar hazırladım, üzerine çalıştım. 1980 yılı ortalarında, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'nin çağrılısı olarak Moskova'da bulunduğum sırada, Akademi'de ve Marx'ın bütün eserlerinin korunması ve yayımından sorumlu Marksizm-Leninizm Enstitüsünde bu konunun uzmanlarıyla, hazırladığım taslaklar üzerinde görüş alışverişinde bulundum. Ayrıntıların mayalanması epeyce sürdü. Ve sonunda, amacı

Kapital'in daha rahat okunmasını sağlamak olan bu kılavuz ve özet ortaya çıktı. "Rahat okunması' derken, Marx'ın, şu sözlerini anımsatmak isterim: "Bilime giden düz ve kestirme yol yoktur ve ancak onun dik patikalarında yorucu tırmanmaları göze alanlar pırıltılı doruklarına ulaşabilirler." [Karl Marx; Kapital, Birinci Cilt, (Sol yayınları, Ankara, Mart 1978, Mayıs 1986, s.31]

***

Kitabı hazırlarken, temel kavramları, tanımları kategorileri, özgün metindeki kısım, bölüm ve kesimleri izleyerek elden geldiğince ayrıntılı vermeye çalıştım. Özel yorum ve eleştirilerden kaçındım. Amacım okuru Kapital ile başbaşa bırakmak, ona yalnız gerekli ipuçlarını vermekti. Okur bu özet ve kılavuzu okurken, Kapital'in birinci cildini de yanında bulundurur ve bu cilde yapılan göndermelerden yararlanarak konuyu aslında da izlerse, özellikle teorik irdelemeleri çok daha kolay kavradığını farkedecektir....

[Kari Marx; *Kapital Özet ve Kılavuz* (Ankara: Yurt Kitap Yayın, 1992) s.15-16]

KAPİTAL TÜRKÇEDE İLK KEZ EKSİKSİZ OLARAK ALAATTİN BİLGİ ÇEVİRİSİYLE: *KAPİTAL KAPİTALİST ÜRETİMİN ELEŞTİREL BİR TAHLİLİ*

Muzaffer -İlhan- Erdost, *Kapital*'in Odak Yayınları tarafından yayınlanmasından sonra 1974 yılında daha hapishanedeyken *Kapital*'in yeni bir çevirisini yaptırmak için harekete geçer. Kendisinin ifadesiyle o sırada *Kapital*'i çevirebilecek Seyhan Erdoğdu, Vahap Erdoğdu ve Sevim Belli hapishanede, Mihri Belli ise yurtdışındadır. Böylece daha önce yayınevi için Oscar Lange'nin *Sosyalizmin Yeni Meseleleri* adlı eseri çevirmiş olan Alaattin Bilgi ile anlaşırlar. Bu sıralarda Alaattin Bilgi de zaten *Kapital* çevirisi için hazırlıklara başlamıştır.

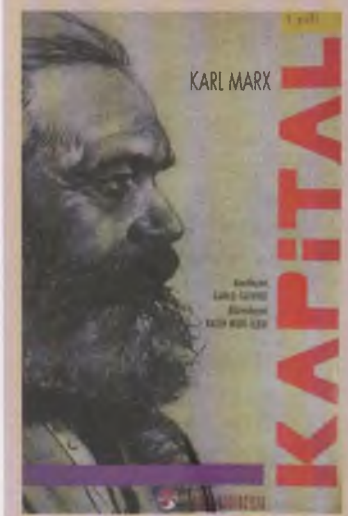
Vahap Erdoğdu, Ahmet Kardam ve İlhan Erdost'un katkı ve redaksiyonu sonrasında Alaattin Bilgi'nin yaptığı *Kapital* ilk tam Türkçe çevirisinin birinci cildi 1975 yılında basılır. Böylece daha önce Türkiye'de *Kapital*'in ilk cildini ve 3. cildin ilk kitabını ilk kez basan Sol Yayınları, bir kez daha öncülük etmiş ve *Kapital*'in 1867'deki ilk cildinin basımından yaklaşık 110 yıl sonra *Kapital*'in 3 cilt hâlinde eksiksiz olarak Türkçe çevirisini yayınlamaya başlamıştır. Birinci cilt Temmuz 1975'te "Kapital Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili" başlığı ile yayınlanmıştır.[30] İkinci cilt Ağustos 1976[31] ve üçüncü cilt Ağustos 1978'de yayınlanmıştır.[32] Günümüze kadar baskıları devam eden bu çeviri hâlâ en çok rağbet gören çevirilerden biridir. Üçüncü cildin toprak rantı ile ilgili bölümünü Seyhan Erdoğdu çevirmiştir.[33]

Alaattin Bilgi'nin çevirdiği *Kapital*'in bu baskısı Engels'in editörlüğünde, Almanca üçüncü baskısından Samuel Moore ve Edward Aveling'in yaptığı İngilizce çevirisinden yapılmıştır. Eserin Almanca baskısı ile Editions Sociales'in yayınladığı Fransızca baskısı da çeviri için zaman zaman başvurulan el altındaki kaynaklardandır. Özellikle Marx'ın sağlığında ve kendi denetiminden geçerek yayınlanan Fransızca baskısı İngilizceden Türkçeye çevirisi sırasında Alaattin Bilgi'nin çok işine yaramıştır. Alaattin Bilgi çeviriyi yapıp bir kenara çekilmemiş, her baskısı için yeniden kontrol ettiği gibi, düzeltme ve değişiklikler de yapmıştır.[34]

Rasih Nuri İleri ve Önsöz'den...

"...Kapitalin Birinci Cildinin sunduğumuz özeti, bütün olumlu yönlerine karşın, önce toprak rantı konusunu ele almamakla, sonra da, kapitalist toplumu bir bütün olarak incelememekle; ticaret sektörünü, kredi kurumlarını, ekonomik fazla üretim krizlerini ve emperyalizmi tüm güncellikleri ile vermemektedir. Sadece bu sorunları çözmek için gerekli olan anahtarı, yani bütün ekonomik değerlerin, meta, mal üretiminde emek-gücü tarafından yaratıldığını, artı-değerin niteliğini bize bilimsel olarak kanıtlamaktadır. Bu özet böylece bende onu tamamlamak ihtiyacını doğurdu. Kapitalin Üç cildinden Rosa ve Lenin'in Emperyalizm adlı eserlerine kadar, bu görevi yerine getiren temel yapıtlar bulunmaktadır. Ancak benim amacım bu konuları bir lise öğrencisinin, bir sanayi işçisinin veya sendikacının kolayca kavrayabilecekleri bir düzeyde ve kalınlıkta özet olarak vermektir..."

ALAATTİN BİLGİ, *KAPİTAL ÖZET VE KILAVUZ*

Alaattin Bilgi yalnızca *Kapital*'in tam çevirisini gerçekleştirmekle kalmayacak, Türkiye'de bir ilke de imza atacak ve Türkiye'den bir isim olarak çevirisini yaptığı *Kapital*'in özet ve kılavuzunu da hazırlayacaktır. Daha önce anlattığım gibi *Kapital*'in yayınlanmasından sonra Carlo Cofiero'nun İtalyanca yaptığı özet o kadar tutmuştur ki dünyada birçok dile çevrilmiştir. İtalyanca 1878'de basılan ve sonra hemen Fransızcaya çevrilen eser Türkçeye ilk kez Suphi Nuri İleri tarafından 1936'da çevrilecektir. Dünyada bazen *Kapital*'in kendisinden daha fazla rağbet gören özet veya kısaltmalarının Türkçe ilk örneği Alaattin Bilgi tarafından verilir ve *Kapital Özet ve Kılavuz* adıyla yayınlanır.[35] Özellikle gençlerin 3 devasa ciltten oluşan *Kapital*'i okumak konusunda gözlerinin yıldığı yakınmasını duyunca *Kapital* için bir özet ve kılavuz hazırlamaya karar verir. Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'nin çağrılısı olarak 1980'lerin ortasında Moskova'da bulunduğu sırada, Akademi'de Marx'ın bütün eserlerinin yayımından sorumlu Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nde konunun uzmanlarıyla görüşmek ve kendi hazırladığı taslakları tartışmak olanağı bulur. Dönüşünde de kitabı hazırlar ve 1992 yılında basılır.

RASİH NURİ İLERİ *KAPİTAL ÖZETİ* ÇEVİRİSİNİN YENİ BASIMI

Suphi Nuri İleri'nin çevirdiği 1936'da basılan ve 1938'de yasaklanan, 1965'te Anayasa Mahkemesi kararı sonrasında ilk basılan sol klasik eser, bu kez Rasih Nuri İleri çevirisiyle Carlo Cafiero'nun *Kapital Özeti*'dir. 1965

yılında basılan *Kapital Özeti* 1996 yılında tekrar yayınlanacaktır.[36] Rasih Nuri İleri kitaba yazdığı önsözde TİP'in Anayasa Mahkemesi'ne açtığı dava ve bu dava vesilesiyle "bilimsel eserlerin" yayınlanabileceği kararının çıkmasının ardından 1965'teki *Kapital Özet*'in yayınlanış hikâyesini anlatır. Ayrıca Carlo Cafiero'nun hayatı ve fikirlerine de değindiği gibi *Kapital Özet*'in eksikliklerine dair de ciddi eleştirilerini sıralar.[37]

60 YIL SONRA KIVILCIMLI'NIN *KAPİTAL* ÇEVİRİSİNİN TIPKIBASIMI

Hikmet Kıvılcımlı'nın orijinal dili olan Almancadan çevirmeye başladığı ve ancak 7 forması yayınlanan *Kapital* çevirisi girişimi 2007 yılında tıpkıbasım olarak Sosyal İnsan Yayınları tarafından "Kıvılcımlı'nın Bütün Eserleri" dizisi içinde yayınlanır. Bulunması neredeyse imkânsız olan bu 7 formanın bir araya getirilmesi önemlidir. Kıvılcımlı'nın *Kapital* çevirisinin basımı o sırada yapılmakta olan *Kapital* Sempozyumu'na da yetiştirilmiştir. Kıvılcımlı daha 1936 senesinde 7 forma halinde yayınlayabildiği *Kapital* çevirisi daha tamamlanmadan Kerim Sadi'nin çok sert eleştirilerine maruz kalmıştır. Kerim Sadi'nin "Kapital Tercümesi hakkında" adıyla yazdığı risale 1937 yılında yayınlanmıştır.[38] Broşürde bir yandan çeviri yanlışlarına ve buna dayalı anlam kaymalarına işaret edilirken, öte yandan *Kapital*'i Rusçaya çevirenlerin cinsiyetini kadın sanmasından yola çıkarak Rusçaya hâkimiyetinin olmadığı dâhil olmak üzere ayrıntıda kalan kimi noktalara da ağır eleştiriler yöneltmiştir.

KAPİTALİZMİN KRİZİ, KARL MARX VE *KAPİTAL*'E RAĞBET

Dünyada ve Türkiye'de özellikle 2007 ekonomik krizi ile birlikte kapitalizmin yeniden ve ciddi şekilde sorgulandığı bir dönemde *Kapital*'e rağbet artarken, kapitalist sistemin kendi yarattığı içsel dinamiklerle bir gün yok olacağını söyleyen Marx'a da ilgi arttı. Marx ve sosyalizme yönelik bir tür entelektüel özür dileme gibi bir durum oldu. Ertesi yıl 2008'de dünyada çeşitli yayınevleri *Kapital*'in yeni baskılarını yayınlamaya başladılar. Bu rağbet *Kapital*, *Manifesto* ve üzerinde Karl Marx resmi olan tişörtlerin ve pulların artmasına yol açtı. Örneğin aynı yıl misafir öğretim üyesi olarak bulunduğum Köln Üniversitesi'nde de "Marx ve Sosyalizm" üzerine bir toplantı düzenlendi. Öğrenciler duvarlara *Kapital* ve Marx pulları yapıştırdılar. Almanya'da *Das Kapital* satışlarının çok ciddi bir artış gösterdiği hatta çok satanlar listesine girdiği, yüzde 300'lük bir satış artışı gözlendiği ve birinci sıraya yükseldiği ifade edildi. İngiliz BBC televizyonu Marx'ın satış patlamasını internet sitesinin ana sayfasından 'Turning Red' yani 'Kızıla Dönüş' manşetiyle vermişti. Bu dönemde Türkiye'deki manşetlerden bazıları da şöyledir:

"Marx'ın *Kapital*'i Avrupa'da Çok Satıyor- Yaşanan küresel krizle sorgulanan kapitalizm, sosyalizmin en büyük teorisyeni Karl Marx'ın 'Das Kapital' kitabının satışlarını patlattı"[39]

"Karl Marx'a Rağbet Var"[40] "Bankaların Umudu Marx"[41]

"Marx'ın *Kapital*'ine İlgi 10 Kat Arttı, Tişörtleri İnternette Satılmaya Başladı"[42]

Kapital'e yönelik ilgi Türkiye'de de ciddi bir şekilde artmıştır. Bu dönemde -öncesinde ve sonrasında- *Kapital* ile ilgili yayınlanan başlıca eserler arasında şunları sayabilirim: Walter Schellenberg; *Kapital Üzerine Temel Kurslar*,[43] *Das Kapitali Nasıl Okudum* (Yazan: Fadıl Kocagöz Çizen: Ahmet Sipahioğlu),[44] Yılmaz Okumuş; *Laz Kapital*.[45] Louis Althusser-Etienne Balibar-Roger Establet-Pierre Macherey-Jacques Ranciere; *Kapital'i Okumak*.[46] Ernest Mandel; *Marx'ın Kapitali*,[47] Ben Fine-Alfredo Saad Filho *Marx'ın Kapitali*.[48] David Smith, Phill Evans;

Kerim Sadi Hikmet Kıvılcımlı'nın Kapital çevirisi üzerine daha 1937'de çok sert eleştiriler yönelten bir risale/broşür yayınlamıştı.

Hikmet Kıvılcımlı'nın Tıpkıbasımı

Karl Marks; *Kapital* (Almanca aslından çeviren Hikmet Kıvılcımlı) *Kapital Formaları 1-7* (İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları, Kasım 2007) 1025 Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bütün Eserleri:7 Çeviri Dizisi:1

Yayınevinin Notu

Kendisinin de belirttiği üzere, Dr. Hikmet Kıvılcımlı, 15 yıllık Marksizim bilgi ve deney birikiminin ışığında, 1937 yılında Kapital'in çevirisine girişir. Büyük emek ve zaman harcayarak, "En doğru Almanca aslından" yapmaya başladığı çeviriyi, 1929 yılında Fransızcadan yaptığı çeviri taslaklarıyla karşılaştırır.

Kıvılcımlı, Kapital eserinin yayınlanmasında, 71 formadan oluşan birinci kitabın basımını "ilk hedef" olarak belirler. Her yıl bir cilt yayımlamak üzere, 4 yıllık bir yayın süresi öngörür.

1937 yılının 1 Mayıs günü ilk fasikülünü yayınlayarak başlattığı Kapital çevirisinin, ancak 7 fasikülünü yayınlama fırsatı ve olanağı bulabilir.

Kapital, çevirisini Kıvılcımlı'nın özgün ve çeviri eserlerinin 7. si olarak, "Kıvılcımlı'nın Bütün Eserleri" dizisi içinde yayınlıyoruz. Kapital'i yayınlanışının 140. ve Türkçeye çevrilişinin 70. Yılı nedeniyle, diğerlerinden farklı olarak, tıpkıbasım şeklinde okurların değerlendirmesine sunarken; insanlığın maddi, manevi her türlü baskı ve sömürüden kurtarmak için ömürlerini adayan Karl Marks'ı ve Hikmet Kıvılcımlı'yı sevgiyle, saygıyla ve şükranla anıyoruz." S.3

Karl Marx Kapital Yeni Başlayanlar İçin,[49] Anthony Brewer; *Kapital'i Okuma Kılavuzu.*[50] Duncan K. Foley; *Kapital'i Anlamak (Marx'ın İktisat Teorisi),*[51] Nail Satlıgan-Sungur Savran-E. Ahmet Tonak; *Kapitalin İzinde,*[52] Roman Rosdolski; *Marx'ın Kapital'inin Oluşumu.*[53] David Harvey; *Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz*[54] ve Mike Wayne; *Yeni Başlayanlar İçin Kapital.*[55]

Daha 2007'de 24-25 Kasım günlerinde "140. Yılında Kapital'in Güncelliği" başlığı ile *Kapital* üzerine iki günlük büyük bir sempozyum Petrol-İş Merkez Binası'nda düzenlenecektir. Kıvılcımlı'nın tıpkıbasımı da bu sempozyuma yetiştirilmiştir.

Ayrıca 2010 yılından itibaren Ertuğrul Ahmet Tonak ve Sungur Savran öncülüğünde Özgür Üniversite'de "Kapital Okuma Seminerleri" adıyla başlayan dersler günümüzde de devam etmektedir.

KAPİTAL'İN YORDAM KİTAP TARAFINDAN YAYINLANMASI İLE ALEVLENEN TARTIŞMA

Kapital ile ilgili başlayan son tartışma 2011 yılında *Kapital*'in en son 1974 yılında Odak Yayınları tarafından yayınlanan Mehmet Selik çevirisinden yola çıkarak Yordam Kitap tarafından basılmasıyla başlayacaktır.[56] Yordam Kitap, kitaba koyduğu notta daha önceki *Kapital* çevirilerine değindikten sonra *Kapital*'in çevirisinin Mehmet Selik tarafından yapılarak birinci cildin 1966-1967 yıllarında 5 kitap olarak, üçüncü cildin de birinci kitabının 1970'te Sol Yayınları tarafından basıldığını belirtir. Ancak *Kapital*'in üç cilt olarak tamamlanmış ilk çevirisinin onurunun Alaattin Bilgi'ye ait olduğunu not eder. "Ancak çevirinin Almancadan değil, İngilizceden yapılmış olması, bu alandaki boşluğun bütünüyle doldurulmamış olması anlamına gelmekteydi" diyerek bir boşluğun devam ettiği iddiasında bulunur. Bu nedenle Mehmet Selik'in en son Odak Yayınları'ndan çıkan çevirisini Nail Satlıgan ele almış ve Almanca aslı ile karşılaştırarak yayına hazırlamıştır. Daha önce Mehmet Selik'in çevirmediği ikinci cildin tamamı ile üçüncü cildin, ikinci bölümünün de yine Nail Satlıgan tarafından çevrileceği belirtilir. Böylece *Kapital*'in Almanca aslından Türkçeye ilk tam çevirisini yayınlamaya başladığı müjdesi verilmektedir. Ayrıca "*Kapital*'in Almanca aslından Türkçeye tam çevirisini yayınlamaya başlarken Hikmet Kıvılcımlı'dan Alaattin Bilgi'ye kadar, bu uğurda çevirmen ve yayıncı olarak emeği geçmiş herkese gönül borcumuzu dile getirmeyi görev biliyoruz." ifadesi önemlidir. (s. 13-14)

Yordam Kitap'tan çıkan *Kapital* çevirisine iki ek yapılmıştır. Birincisi Nail Satlıgan[57] tarafından ilk kez Almanca aslından çevrilen "Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları," başlıklı çalışma, diğeri ise *Kapital*'de geçen kavramların Almanca, İngilizce, Fransızca ve Türkçe karşılıklarını veren 7 sayfalık *Sözlükçe*'dir.[58]

Kapital Birinci Cilt'in çevirisini öven yazılar olduğu gibi eleştirenler de olacaktır.[59] Ayrıca Yordam Kitap, Haziran ayında *Kapital* üzerine büyük bir toplantı düzenler.[60] Bu toplantıda Nail Satlıgan'ın "Türkiye'de *Kapital* Çevirilerinin Tarihi" başlığıyla yaptığı konuşma daha sonra metin olarak da yayınlanmıştır. [61]

Bununla birlikte hem kitapta "Yordam Kitap'ın Notu" başlığıyla yer

Sempozyum: "140. Yılında Kapital'in Güncelliği"

24-25 Kasım 2007-Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası'nın (Petrol-İş) Merkez Binası

24 Kasım Cumartesi

Açılış Konuşması (Nail Satlıgan)

I. Oturum Kapital'in Mimarisi ve Mantığı

Kapital'in Mimarisi (Sungur Savran)

Kapital'in Mantığı (Mustafa Cemal)

Öğle Arası

II. Oturum Kapital, İşçi Sınıfı ve Sendikalar

Kapital ve İşçi Sınıfı (Tülin Öngen)

Sendikalar ve Kapital (Gaye Yılmaz)

III. Oturum Söyleşi: Kapital ve Türkiye'de İşçi Hareketi

Oturumu yönlendiren: Arzu Çerkezoğlu

Katılımcılar: Çetin Uygur, Arzu Çerkezoğlu, Ercan Atmaca, Munzur Pekgüleç, Ayşe Yumli Yeter

IV. Oturum Söyleşi: Kapital ve Sosyal Bilimler

Oturumu yönlendiren: İzzettin Önder

Katılımcılar: Sencer Divitçioğlu, Taner Timur, İzzettin Önder

Tiyatro Oyunu "Marx Geri Döndü"

Sahneleyen: Marmara Oyuncuları Sahnesi

25 Kasım Pazar

I. Oturum Kapital'in Güncelliği 1

Kapital'de İdeoloji Sorunu (Ahmet Öncü)

Kapital'in Güncelliği: Emek ve Meta Üzerinden Türkiye'yi Okumak (Fuat Ercan)

Kapital ve Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi/Azgelişme (Mehmet Türkay)

II. Oturum Kapital'in Güncelliği 2

Kapital'deki Kategorilerin Ampirik Çalışmalarda Kullanılması (E. Ahmet Tonak)

Kapital ve Türkiye'de Toplumsal Sınıflar (Ahmet Haşim Köse)

Kapital'de Komünizm Tasarımları (Nail Satlıgan)

Öğle Arası

Alaattin Bilgi ile Söyleşi ve Kısa Sunum-Gösterim

Panel: Kapital ve Türkiye Solu

Oturumu yönlendiren: Sevim Belli

Katılımcılar: Aydın Çubukçu, Ertuğrul Kürkçü, Metin Çulhaoğlu, Ergün Aydınoğlu, Yücel Filizler, Hacı Orman

alan açıklamalar hem de kitabın tanıtımı için *Cumhuriyet* gazetesinde (9 Mayıs 2011) yer alan "Marksizmin Temel Yapıtının İlk Cildi Yordam'dan Çıktı "Kapital" Türkçede İlk Kez Aslından ve Eksiksiz" başlıklı haber yeni ve ciddi bir polemik başlatacaktır.[62] Bu haber üzerine Muzaffer -İlhan-Erdost, 2011 Kitap Fuarı için çıkardığı *Sol ve Onur Yayınları Katalog 2011*'de[63] bir kez daha 1966 yılından başlayarak *Kapital*'in basım sürecinin özetini yapacak, bazı belgeler yayınlayacak, itiraz ve eleştirilerini dile getirecektir. Örneğin *Yordam Kitap*'ın yayınladığı Mehmet Selik çevirisine Erdoğan Berktay/Başar'ın katkılarının çok önemli olduğunu, ancak Mehmet Selik'in isteğiyle yazılan bu ismin sonradan künyeden çıkarıldığını vurgular. İlk kez Sol Yayınları tarafından basılan bu çevirinin 1974/5'te Odak Yayınları, 2011'de de Yordam Kitap tarafından basıldığı iddiasını yazar. Öte yandan bu metni Mehmet Selik'in Almancadan değil, İngilizceden çevirdiğini dolayısıyla

Yordam Kitap'ın Notu-2011

Elinizde tuttuğunuz kitap, Karl Marx'ın ve Marksizmin temel yapıtı Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi'nin tamamını, Almanca aslından çevrilmiş olarak Türkçeye kazandırma, böylece Türkçe Marksist edebiyatın en büyük eksiğini nihayet giderme yolunda son ciddi girişimin ilk basamağını oluşturuyor.

Kapital'i Almanca aslından Türkçeye çevirip yayınlamaya ilk başlayan Hikmet Kıvılcımlı'dır. 1937 yılında başlayan bu girişimi Kıvılcımlı, her ay bir fasikülü yayınlanarak dört yıla yayılacak bir tasarı olarak planlamıştı. İlk 7 fasikül 1937 yılı içinde yayınlandı; ancak bu ilk girişim, Kıvılcımlı'nın "Donanma davası" yüzünden tutuklanmasıyla yarım kaldı.

Kapital'i özgün dilinden Türkçeye çevirme konusunda ikinci ve Yordam Kitap'ınkinden önce gelen son girişim Mehmet Selik'e ve Sol Yayınları'na aittir. Bu yayın, 1966-67 yıllarında Kapital'in I. cildinin 5 kitap hâlinde yayınlanışıyla başladı; 1970'te III. cildin ilk yarısının yayınlanmasıyla devam etti ve bu noktada kesildi. Böylece Kıvılcımlı'nın I. cildin birinci bölümüyle sınırlı kalan ilk girişiminden otuz yıl kadar sonra Kapital'in aşağı yukarı yarısı Türkçeye kazandırılmış oluyordu.

Selik Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye İşçi Partisi üyesi seçkin bir bilim insanıydı. (Kendisi, akademik hayattan ayrılışının ardından 2005'te hayata veda etti.) Bu kitap, onların, Kapital'i özgün dilinden Türkçeye kazandırma girişimlerini sürdürme ve sona erdirme çabası olarak yorumlandığında asıl anlamına kavuşacaktır.

Kapital'in Türkçeleştirilmesi konusunda son ve her üç cildi kapsayarak tamamlanmış girişimin onuru Alaattin Bilgi'ye aittir. Sol Yayınları arasında, 1975-78 yılları arasına yayılarak yayınlanan bu üç cilt, Türkiye'yi Kapital'in tamamlanmış bir çevirisinin bulunmayışı ayıbından kurtardığı için, Marx'a ve Marksizme önem veren herkesin minnet duygularını hak eden bir emeği içerir. Ancak çevirinin Almancadan değil, İngilizceden yapılmış olması, bu alandaki boşluğun bütünüyle doldurulmamış olması anlamına gelmekteydi.

Yordam Kitap'ın bu Kapital basımı, Mehmet Selik'in çevirmiş olduğu bölümlerin (I. cildin tamamı ile III. cildin ilk yarısı) gözden geçirilmiş olarak yeniden basılmasından, ayrıca daha önce Almancadan çevrilmemiş olan bölümlerin (II. cildin tamamı ile III. cildin ikinci yarısı) Nail Satılgan tarafından çevrilmesinden oluşuyor. Elinizdeki I. cilt bu yoldaki ilk adımdır.
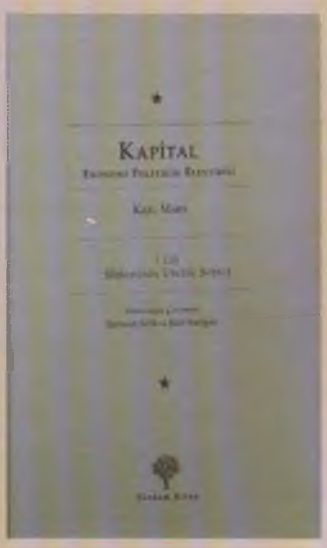
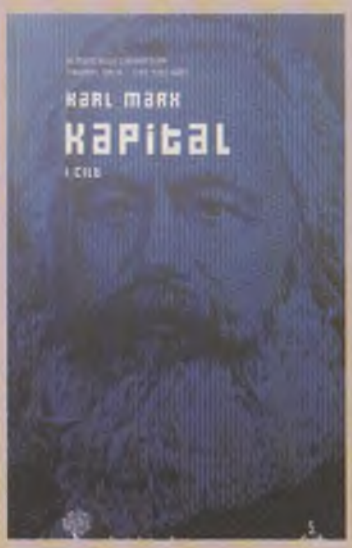
***

2008 yılında İran'da Kapital'in I. cildinin yeni bir Farsça çevirisi yayınlandı (çev. Hasan Mortazavi, Tahran, Agâh Yayınları). Bu cildin sonunda, Kapital'de geçen terimlerin dört dildeki (Almanca, Farsça, Fransızca, İngilizce) karşılıklarını veren bir kavramlar "sözlükçe"si yer alıyor. Biz, bu sözlükçeyi, Farsça karşılıkların yerine Türkçelerini koyarak elinizdeki kitabın sonuna aldık.

Bilindiği gibi Marx'ın Kapital üzerindeki çalışmaları ve hazırlıkları on yıllarca sürmüş, o arada yapıtının nihai versiyonuyla ilgili "planlar"ı birçok kez değişmiştir. Marx'ın ömrü Kapital'in yalnızca I. cildini basıma hazırlamaya yettiği (I. cildin ilk basımının tarihi 1867, Marx'ın ölüm tarihi 1883'tür) için II. ve III. ciltler Engels tarafından yayınlanmıştır. Dolayısıyla Marx'tan geriye, Engels'in yayına hazırladığı bu iki cilde kısmen alınan ya da hiç alınmayan çok geniş bir müsvedde defterleri yığını kalmıştır. Bunların içinde bir tanesinin Marx'ın ekonomi politik eleştirisinin mantığı ve "mimari"si açısından özel bir önem taşıdığı, bugün hemen bütün Marx uzmanları tarafından kabul ediliyor. Söz konusu olan, Marx'ın başlangıçta Kapital'in I. cildine 6. bölüm olarak koymayı düşündüğü, ancak cilde dâhil etmekten daha sonra vazgeçtiği "Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları" başlıklı el yazmasıdır. İlk kez 1933'te Sovyetler Birliği'nde Almanca ve Rusça olarak basılan bu metne, 1976'daki Penguin Books basımından başlayarak kimi Kapital basımlarında I. cildin eki olarak yer verilmekte. Daha önce Türkçede, İngilizceden yapılmış bir çevirisinin yayınlanmış olduğu "Sonuçlar"ı biz, ilk kez Almancasından çevirerek elinizdeki kitabın sonuna ekledik.

Kapital'in Almanca aslından Türkçeye tam çevirisini yayınlamaya başlarken Hikmet Kıvılcımlı'dan Alaattin Bilgi'ye kadar, bu uğurda çevirmen ve yayıncı olarak emeği geçmiş herkese gönül borcumuzu dile getirmeyi görev biliyoruz.

Bu basımın sevincine ortak olamayan Mehmet Selik'i saygıyla anarken, kitabın aslına sadık, güzel bir çeviriyle ve olabildiğince az kusurla çıkması için büyük bir sabır ve özenle emeklerini ortaya koyan Nail Satılgan'a, Oktar Türel'e, Erkin Özalp'e ve ihtiyaç duyduğumuz her durumda yardımlarını esirgemeyen Sungur Savran ile E. Ahmet Tonak'a yürekten teşekkürler."

Yordam Kitap'ın Almanca orijinali iddiasının da doğru olmadığını vurgular.[64]

Ancak 1966-1970 arasında yapılan çevirilerin tümünde iç kapakta Sol Yayınları'nın metni, *Kapital*'in Almanca aslından çevrildiğini, İngilizce ile karşılaştırıldığını belirtmiş olduğunu kaydetmem gerekir. Ayrıca bu baskıda iç kapakta Erdoğan Berktay değil, Erdoğan Başar olarak geçer. Mehmet Selik ise daha 1974'te Odak Yayınları'ndan çıkan çeviriye yazdığı önsözde bu durumu farklı anlatır. İsmi çıkaranın Muzaffer -İlhan- Erdost olduğunu ifade etmiştir.[65] Mehmet Selik vefat ettiği için de kendisine doğrulatma- yanlışlatma imkânı da kalmamıştır. Yazılanlarla yetinmek gerekiyor.

Yordam Yayınları ise metni, Almanca orijinalinden Mehmet Selik ile Nail Satlıgan'ın Türkçeye kazandırdığını, Erkin Özalp Almancasıyla, Oktar Türel ise İngilizcesiyle karşılaştırarak metni baştan aşağı gözden geçirdiğini belirtmiştir.

SONUÇ: *"DETE FABULA NARRATUR! ANLATILAN SENİN HİKÂYEN!"*

İlk kez 1912 yılında Türkçeye kazandırılmaya çalışılan *Kapital*'in uzun ve tartışmalı tarihinin bittiğini söylemek henüz zor. Bir dönem yasal nedenler başta olmak üzere dil ve çeviri sorunlarının da zorladığı sebeplerle çevirisi geciken ve yapılan çeviriler nedeniyle tartışmalar yaşanan *Kapital*'in birçok ülkede benzer bir tarihi olduğu açık. Özellikle Marx'ın bir kısmını kendi ürettiği/uydurduğu sözcükler ile kendisinin özel anlamlar yüklediği sözcükler bu konuda çeviri güçlükleri oluşturuyor. *Kapital*'in ilk çeviri girişimlerinden itibaren Türkçeye de kattığı birçok yeni kavram oldu. Meta, çalışma, artı-değer, iş, emek, işgücü, emek-gücü, kullanım değeri, insan emeği gibi kavramlar bu süreçte yerleşmiştir.[66] O nedenle farklı çevirmenler ve edisyonlar şeklinde basıldığı gibi, tartışmalar da eksik olmamış durumda.[67] Marx'ın kullandığı kimi terimlerin karşılığını pek çok dilde ifade etmek güç olduğu gibi, hemen anlamak da mümkün değil. Bir birikimle okumak gerekir. Biraz da bu nedenle özellikle "anlaşılır" kılmaya yönelik özetlerinin veya kısaltmalarının daha popüler olduğunu hatırlamak gerek.

Hiç kuşkusuz *Kapital* kutsal bir metin değil. Hem bilimsel hem de ideolojik bir metin. Eksikleri de var yanlışları da. Ancak Antonio Labriola'nın söylediği gibi "*Kapital* sosyalizmin ilk kitabı değil, kapitalizmin son kitabıdır" *Kapital*, kapitalizm var olduğu sürece başyapıtlardan biri olmaya devam edecektir. *Kapital* üzerine yapılan tartışmalar da son derece yararlı olmakta, bu vesile ile terminoloji ve çeviri sorunları gündeme gelmektedir. Bu tartışmalar arasında *Kapital*'in elbette daha iyi çevirilerinin Türkçeye kazandırılacağı açıktır. O nedenle her kuşakta yeniden ve değişik çevirilerin olması, özellikle edisyon kritiklerinin yapılması önemlidir ve teşvik görmelidir. Sonuç olarak *Kapital* için noktası konmuş, her dönemde kullanılabilecek bir ebedi/edebi çeviri metni oluşturmak gayretinden çok, edisyon kritiklerinin yapılmasının daha önemli olduğunu düşünüyorum.

DİPNOTLAR

* Makaleyi hazırlarken ihtiyacım olan bilgi ve kaynakların sağlanmasında yardımlarını gördüğüm Erden Akbulut, Hayri Erdoğan, Alaattin Bilgi ve Suları Erdost'a teşekkür ederim.

** "Mehmet Ö. Alkan; "Hamburg'dan İstanbul'a Kapital'in İzinde: Osmanlı'dan Tek-Parti'ye Türkiye'de Kapital Çevirileri (1912-1938) *Toplumsal Tarih* No:249 (Eylül 2014) s.36-48.

1 Floransa'lı Dante'nin *İlahi Komedya*'sında yer alan "Segui il tuo corso, e lascia dir la genti" cümlesi Marx'ın Kapital'e yazdığı önsözün son cümlesidir. "Sen bildiğin yoldan şaşma, bırak ne derlerse desinler"...

2 Esas No: 1963.173, Karar No: 1965-40, Karar Tarihi: 26/9/1965 Davacı: Türkiye İşçi Partisi.

3 Abdullah Üner-A. Niyazi Gençer; *Komünizm-Sosyalizm ve İlgili Yargıtay Kararları* (Ankara: Lisa Matbaacılık, 1969) s. 63 Karar Metni için bkz. s. 29-69.

4 Bu eserin 1965 yılında basılmasının çok kısa hikâyesi için bkz. Rasih Nuri İleri; "Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu)" *Yazı Hayatının 50 nci Yılında Kerim Sadi* (Derleyen: F. Berke) (İstanbul: Hilal Matbaası, 1969) s. 111. Ayrıca daha uzun anlatımı için bkz. Karl Marx; *Kapital 1. Cilt* Özetleyen Carlo Cafiero Düzenleyen Rasih Nuri İleri (İstanbul: Scala Yayıncılık, Mart 1996) s. 10-11.

5 Kitabın künyesi şöyledir: Karl Marx; *Kapital 'Özet'* Özetliyen: Carlo Cafiero Türkçesi R.[asih] N.[uri] İleri (İstanbul: Yeni Matbaa, 1965) Sosyal Yayınları, s. 10- 115. Bu eser yayınlandığı sırada Çetin Altan *Akşam* gazetesine (17 Ağustos 1965) "Hukukçularımız ve Kapital" başlıklı bir yazı yazmıştır. Bu yazıda anlaşılan o ki Çetin Altan, Carlo Cafiero'dan Rasih Nuri İleri'nin yaptığı çeviriyi yanlışlıkla Kerim Sadi'nin yaptığını zannetmiştir. Aynı yazı için *Yazı Hayatının 50nci Yılında KERİM SADİ* (Derleyen F. Berke) (İstanbul: Hilal Matbaası, 1969), s. 60-63.

6 Künyeleri şöyledir: Kari Marx; *Kapital Birinci Cilt Birinci Kitap Ekonomi Politiğin Eleştirisi* (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Sevinç Matbaası, Ocak 1966) 1815 (İkinci Baskı Ocak 1970) Sol Yayınları. Karl Marx; *Kapital* Birinci Cilt İkinci Kitap *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* (Çev. Mehmet Selik) (Ankara: Başnur Matbaası, Nisan 1966) 2715 Sol Yayınları. Karl Marx; *Kapital* Birinci Cilt Üçüncü Kitap *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Başnur Matbaası, Temmuz 1966) 3065 Sol Yayınları. Karl Marx; *Kapital* Birinci Cilt Dördüncü Kitap *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Başnur Matbaası. Ekim 1966) 1865 Sol Yayınları. Karl Marx; *Kapital* Birinci Cilt Beşinci Kitap *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Başnur Matbaası, Nisan 1967) 2445 Sol Yayınları. Karl Marx; *Kapital* Üçüncü Cilt Birinci Kitap *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Sevinç Matbaası, Ocak 1970) 3105 Sol Yayınları.

7 "Karl Marx'ın eseri Das Kapital'in Birinci Cildini Doç. Dr. Mehmet Selik Almanca aslından dilimize çevirmiş ve İngilizce çevirisiyle karşılaştırdıktan sonra Sol Yayınları taralından Kapital Birinci Cilt, Birinci Kitap adı ile Ocak 1966) tarihinde, Ankara'da Sevinç Matbaasında dizdirilip, bastırılmıştır. [İç kapak]"

"...Kapital'in elinizdeki çevirisine esas olan otantik metin, Friedrich Engels tarafından gözden geçirilmiş ve 1890 yılında Hamburg'ta yayınlanmış dördüncü baskısına dayanan, Karl Marx; *Das Kapital Kritik der Politischen Ökonomie*, Erster Band, Dietz Verlag, Berlin, 1962'den yapılmıştır. Çeviri sırasında eserin İngilizce çevirisinden yararlanılmıştır." Karl Marx; Kapital Birinci Cilt Birinci Kitap Ekonomi Politiğin Eleştirisi (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Sevinç Matbaası, Ocak 1966) 1815 (İkinci Baskı Ocak 1970) Sol Yayınları (s.2).

8 "Karar

Haz:1966:28.

Ka:1966:22 ".

[Bilirkişilerden alınan raporlar sonrasında yazılan kararın Kapital'i ilgilendiren bölümü şöyledir:]

"... 2) Karl Marx'a ait "*Kapital*" isimli kitabın Mal ve Para ve bunların yaratıcısı emek sorunları hakkında Marxist ekonomi teorisini Karl Marx'ın görüşlerine göre inceleyen bir kitap olduğu, bu itibarla Marxist teorinin bilimsel bir izahı niteliği taşıdığı.

Bu itibarla adı geçen bütün kitaplarda gerek TCK 142, 155 ve 312 nci maddeleri bakımından ve gerekse sair mevzuat yönünden amme adına takibi gereken bir suçun unsurlarının bulunmadığı anlaşılıp ayrıca tespit de edildiğinden bahse konu her üç kitap hakkında amme adına takibat icrasına mahal olmadığına, kararın tebliğ yeri bulunmadığına C.M.U.K.'nun 163 ncü maddesi gereğince karar verildi. 2.2.1966

Servet Çolakoğlu 10707

Cumhuriyet Savcı yardımcısı"

aktaran *Koleksiyon 7 Kasım Onur Yayınları* (Haz. Muzaffer İlhan Erdost) (Ankara: Onur Yayınları, Şahin Matbaası, 1997) s. 88-89.

9 Birinci cildin diğer kitapları ile ilgili bir başka karar şöyledir:

Takipsizlik Kararı:

Basın Hz:1966/536

Basın Ka:1966/333

*Sol Yayınları*ndan olan Karl Marx'ın Kapital isimli eserinin 1. Cildinin 3 üncü ve 4 üncü kitabı ile aynı yayınevinin .... Adlı eserleri memuriyetimizce incelenip bilirkişiye de ayrıca tetkik ettirilmiş olup bilirkişi raporunda da belirtildiği veçhile:

Kapital'in 1 nci cilt 3 üncü ve 4 üncü kitapları nisbi artık değerinin üretimi ve ücret ile sermayenin birikim süreci gibi konular bilimsel yönden incelenmiştir.

...

Her dört eserde de materyalist felsefe, sosyalist konular ele alınmışsa da taraftar toplamak için ve bu kasıtla propaganda niteliğinde olmayıp bilimsel açıdan konular ele alındığı cihetlerle amme adına takibi mucip cihet görülmediğinden takibata mahal olmadığına, kararın tebliğ yeri bulunmadığına C.M.U.K.'nun 163 ncü maddesi gereğince karar verildi. 27.12.1966

Selahattin Yertut 11485

Cumhuriyet Savcı Yardımcısı"

Aktaran *Koleksiyon 7 Kasım Onur Yayınları* (Yayına Hazırlayan Muzaffer İlhan Erdost) (Ankara: Onur Yayınları, Şahin Matbaası, 1997) s.89.

10 "Karl Marx'ın eseri Das Kapital'in Birinci Cildinin bütününü Dr. Mehmet Selik, eserin İngilizcesiyle de karşılaştırarak; Almanca aslından dilimize çevirmiş ve Erdoğan Başar ile birlikte İngilizce çevirisiyle karşılaştırdıktan sonra, *Sol Yayınları* tarafından Kapital adı ile Dördüncü Kitap Ocak 1966 tarihinde, Ankara'da Başnur Matbaası'nda dizdirilip bastırılmıştır."[İç Kapak] Karl Marx; *Kapital* Birinci Cilt Birinci Kitap *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Başnur Matbaası, Ocak 1966) Sol Yayınları.

11 "Karl Marx'ın eseri das Kapital'in Birinci Cildinin bütününü Dr. Mehmet Selik, eserin İngilizcesiyle de karşılaştırarak; Almanca aslından dilimize çevirmiş; çeviriyi Erdoğan Başar ile birlikte gözden geçirdikten sonra, *Sol Yayınları* tarafından Kapital adı ile Dördüncü Kitap Nisan 1966 tarihinde, Ankara'da Başnur Matbaası'nda dizdirilip bastırılmıştır."[İç Kapak] Karl Marx; *Kapital* Birinci Cilt İkinci Kitap *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Başnur Matbaası, 1966) 2715 Sol Yayınları.

12 "Karl Marx'ın eseri Das Kapital'in Birinci Cildinin bütününü Dr. Mehmet Selik, eserin İngilizcesiyle karşılaştırarak, Almanca aslından dilimize çevirmiş; çeviriyi Erdoğan Başar ile birlikte gözden geçirdikten sonra, Sol Yayınları tarafından Kapital adı ile Üçüncü Kitap Temmuz 1966 tarihinde, Ankara'da Başnur Matbaası'nda dizdirilip bastırılmıştır."[İç kapak]". Karl Marx; **Kapital** Birinci Cilt Üçüncü Kitap ***Ekonomi Politiğin Eleştirisi*** (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Başnur Matbaası, Temmuz 1966) 3065 Sol Yayınları.

13 Karl Marx; **Kapital** Birinci Cilt Dördüncü Kitap ***Ekonomi Politiğin Eleştirisi*** (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Başnur Matbaası, Ekim 1966) 1865 Sol Yayınları. "Karl Marx'ın eseri das Kapital'in birinci cildinin bütününü Dr. Mehmet Selik, eserin İngilizcesiyle de karşılaştırarak; Almanca aslından dilimize çevirmiş; çeviriyi Erdoğan Başar ile birlikte gözden geçirdikten sonra, Sol Yayınları tarafından Kapital adı ile Dördüncü Kitap Ekim 1966 tarihinde, Ankara'da Başnur Matbaası'nda dizdirilip bastırılmıştır."[İç Kapak]

14 Karl Marx; **Kapital** Birinci Cilt Beşinci Kitap ***Ekonomi Politiğin Eleştirisi*** (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Başnur Matbaası, Nisan 1967) 2445 Sol Yayınları. "Karl Marx'ın eseri das Kapital'in Birinci Cildinin bütününü Dr. Mehmet Selik, Almanca aslından dilimize çevirmiş ve İngilizce çevirisiyle de karşılaştırdıktan sonra, kitap, *Sol Yayınları* tarafından Kapital Beşinci Kitap Nisan 1967 tarihinde, Ankara'da Başnur Matbaası'nda dizdirilip bastırılmıştır. [İç kapak]

15 Karl Marx; **Kapital** Üçüncü Cilt Birinci Kitap ***Ekonomi Politiğin Eleştirisi*** (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Sevinç Matbaası, Ocak 1970) 3105 Sol Yayınları. Karl Marx'ın eseri Das Kapital'in Üçüncü Cildini (Dietz Verlag, Berlin, 1964-Friedrich Engels tarafından yayınlanmış, Hamburg 1894 baskısına göre-) Doç. Dr. Mehmet Selik Almanca aslından dilimize çevrilmiş ve İngilizce çevirisiyle karşılaştırdıktan sonra, kitap, Kapital (Üçüncü Cilt, Birinci Kitap) adı ile, *Sol Yayınları* tarafından Ocak 1970 tarihinde, Ankara'da Sevinç Matbaası'nda dizdirilip bastırılmıştır." [İç kapak]

16 Karl Marx; **Kapital** Üçüncü Cilt Birinci Kitap ***Ekonomi Politiğin Eleştirisi*** (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Sevinç Matbaası, Ocak 1970) 3105 Sol Yayınları İkinci baskı.

17 Bu durumun sebebini Muzaffer İlhan Erdost yıllar sonra açıklar. Buna göre Erdoğan Başar'ın [Erdost, bu ismi Erdoğan Berktay olarak yazarl] ilk kitaptan itibaren redaksiyona dâhil olduğunu Mehmet Selik'in de bunun muhakkak kitapta belirtilmesini istediğini, kendisinin de bu durumu kitabın iç sayfasında belirttiğini yazar. Ancak Mehmet Selik'in Birinci Cildin İkinci Kitabının çevirisini getirdiği zaman, Sadun Aren'in uyarısıyla doçentlik tezi için göstereceği Kapital'in çevirisinde her hangi bir akademik ünvanı olmayan biri tarafından gözden geçirilmesinin doçentlik tezine gölge düşürebileceği uyarısıyla kaldırılmasını ister. Erdost bunun üzerine İkinci kitapta bu ifadeyi koymadık diye yazar. Ancak bu anlatımda bir hata olmalıdır. Zira Erdoğan Başar [Berktay] katkısı 2. Kitapta çıkarılmış değildir. Yukarıda belirttiğim gibi 1. 2., 3. ve 4. Kitaplarda belirtilir ancak Birinci Cildin son kitabı olan 5. Kitapta ve 3. Cildin birinci kitabında belirtilmez. En azından bu son iki kitapta neden olmadığı bununla, ilgili olabilir. Ancak 3. Cildin birinci kitabı çıktığında da Mehmet Selik "doçent" olmuştur. Mehmet Selik, bu ismin haksız yere yazıldığını, Erdost ise aslında Mehmet Selik ile birlikte çevirmeninin Erdoğan Başar/Berktay olduğunu belirtmiş olur. Bkz. Muzaffer İlhan Erdost; Kapital'i Kirletmek" *Sol ve Onur Yayınları Katalog 2011* (Ankara: Kuban Matbaacılık, 7 Kasım 2011) s.43-47.

18 Muzaffer Erdost'un kardeşi ve *Onur Yayınları*'nın sahibi İlhan Erdost, 12 Eylül sonrasında faşist cuntanın işkenceleriyle katledilmiştir. Ölümü sonrasında ağabeyi Muzaffer Erdost, kendi ismine kardeşi İlhan'ın da adını eklemiş ve en azından isim olarak da yaşatmaya devam ederek adını Muzaffer İlhan Erdost olarak değiştirmiştir. Bir karışıklığa sebep olmamak için 1980 öncesinden Muzaffer İlhan Erdost'tan söz ederken, kardeşi ile karışmasın diye Muzaffer -İlhan- Erdost şeklinde yazdım.

19 Balkan Talu; "Kapital'in Türkçe İmtihanı" [Kapital'i Türkçe'ye Kazandıran Muzaffer İlhan Erdost Darbelerle, Ölümle, Yasaklarla Örülü Hikâyesini Anlatıyor] *Yeni Aktüel* No:175 (12-19 Kasım 2008) s. 28.

20 "Sol Yayınları Satışa Çıktı" *Halkçı* (16 Aralık 1973) Koleksiyon *7 Kasım Onur Yayınları* (Yayına Hazırlayan Muzaffer İlhan Erdost) (Ankara: Onur Yayınları, Şahin Matbaası, 1997) s. 93 ve Muzaffer İlhan Erdost; "Kapital'i Kirletmek" *Sol ve Onur Yayınları Katalog 2011* (Ankara: Kuban Matbaacılık, 7 Kasım 2011) s. 43.

21 "Sol Yayınları Yönetmeninin Açıklaması" *Halkçı* (18 Aralık 1973) aktaran Muzaffer İlhan Erdost; Kapital'i Kirletmek" *Sol ve Onur Yayınları Katalog 2011* (Ankara: Kuban Matbaacılık, 7 Kasım 2011) s. 43.

22 "Odak Kitabevi İlk Kitabını Yayınlattı" *Halkçı* (16 Aralık 1973) Muzaffer İlhan Erdost; Kapital'i Kirletmek" *Sol ve Onur Yayınları Katalog 2011* (Ankara: Kuban Matbaacılık, 7 Kasım 2011) s. 43.

23 Karl Marx; *Kapital* Birinci Cilt Birinci Kitap (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Sevinç Matbaası, Mayıs 1974) 5435 Odak Yayınları:1 Bilim Dizisi:1. Karl Marx; *Kapital* Birinci Cilt İkinci Kitap (Çev:Mehmet Selik) (Ankara: Kalite Matbaası, Aralık 1974) 6085 Odak Yayınları:11 Bilim Dizisi:1-2. Karl Marx; *Kapital* Üçüncü Cilt Birinci Kitap (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: [M.Y], Nisan 1975) 7135 Odak Yayınları:15 Bilim Dizisi:1-3.

24 Muzaffer İlhan Erdost; "Kapital'i Kirletmek" *Sol ve Onur Yayınları Katalog 2011* (Ankara: Kuban Matbaacılık, 7 Kasım 2011) s. 43.

25 Bu ithamların yer aldığı bir kaynak için Muzaffer İlhan Erdost; "Kapital'i Kirletmek" *Sol ve Onur Yayınları Katalog 2011* (Ankara: Kuban Matbaacılık, 7 Kasım 2011) s. 43-47.

26 Mehmet Selik, "Çevirenin Notu" başlığını taşıyan bu açıklamada, Sol Yayınları arasında çıkan birinci cildin 5 kitap hâlindeki basımının iç kapaklarında yazan farklı ibarelere dikkat çeker. Buna göre 1. kitapta yer alan çevirinin yalnızca Mehmet Selik tarafından yapıldığı bilgisine karşılık, ikinci, üçüncü ve dördüncü kitaplarda "*Erdoğan Başar ile birlikte gözden geçirdikten sonra*" ibaresi eklenmesine itiraz eder ve bunun doğru olmadığını yazar. [Burada bir hata olmalıdır. Zira birinci cildin birinci kitabında da bu ifade yazmaktadır.] Çevirinin Almanca aslından yapıldığını ve Erdoğan Başar'ın bu sürece hiç dâhil olmadığını, dolayısıyla çevirinin tamamen kendisine ait olduğunu net bir şekilde ifade eder. Selik'in yazdığı açıklamada ismi zikredilmeden katkısı olmadığı belirtilen ve "[Bay X]" olarak anılan kişi Erdoğan Başar'[Berktay] dır. Muzaffer İlhan Erdost 2008'de *Yeni Aktüel*'e verdiği röportajda Erdoğan Berktay olarak zikreder. *Yeni Aktüel* No:175 (12-19 Kasım 2008) s.28.

27 Muzaffer İlhan Erdost hazırladığı bir eserde *Kapital*'in 1974 *Odak Yayınları*'ndan çıkmasına duyduğu tepkinin bir eseri olarak bazı belgeler/gazete kupürleri yayınlarır. Bkz. *Koleksiyon 7 Kasım Onur Yayınları* (Yayına Hazırlayan Muzaffer İlhan Erdost) (Ankara: Onur Yayınları, Şahin Matbaası, 1997) s.93.

28 Balkan Talu; "Kapital'in Türkçe İmtihanı" [Kapital'i Türkçe'ye Kazandıran Muzaffer İlhan Erdost Darbelerle, Ölümle, Yasaklarla Örülü Hikâyesini Anlatıyor] *Yeni Aktüel* No:175 (12-19 Kasım 2008) s.26-28.

29 "Mehmet Selik çevirisi etik açıdan, ideolojik açıdan "onursuz"laştırılmış bir çeviridir, kirletilmiş ve kirlenmiş bir çeviridir. Eskilerin deyişiyle lanetlidir." Muzaffer İlhan Erdost; Kapital'i Kirletmek" *Sol ve Onur Yayınları Katalog 2011* (Ankara: Kuban Matbaacılık, 7 Kasım 2011) s. 44.

30 Karl Marx; *Kapital Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili Birinci Cilt* (Çev: Alaattin Bilgi) (Ankara: Sol Yayınları, Temmuz 1975) (2. Baskı- Mart 1978), (3. Baskı-Ekim 1986), (4. Baskı-Ekim 1993), 5. Baskı-Ekim 1997), (6. Baskı- Ekim 2000), (7. Baskı- Mayıs 2004), (8. Baskı- Kasım 2007), (9. Baskı- Ocak 2009), (10. Baskı- Mayıs 2011). "Karl Marx'in *Capital. A Critical Analysis of Capitalist Production* (Volume I, Lawrence & Wishart, London 1970) adlı yapıtını, Almanca Üçüncü Baskısından Samuel Moore ve Edward Aveling tarafından çevrilen ve Friedrich Engels tarafından gözden geçirilen İngilizcesinden Alaattin Bilgi dilimize çevirmiş, ve kitap, *Kapital. Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili* Birinci Cilt, adı ile, *Sol Yayınları* taralından, Temmuz 1975 tarihinde Ankara'da Orsel Matbaası'nda, dizdirilip bastırılmıştır."

31 Karl Marx; *Kapital Ekonomi Politiğin Eleştirisi* İkinci Cilt (Çev: Alaattin Bilgi) (Ankara: Sol Yayınları, Ağustos 1976) (2. Baskı-Haziran 1979) 580s,, (3. Baskı-Kasım 1992), (4. Baskı-Ekim 1997), (5. Baskı Mart 2003), (6. Baskı-Ekim 2006), (7. Baskı-Şubat 2009) (8. Baskı-Ekim 2011).

"Karl Marx'in Capital. A Critical of Political Economy (Volume II, Progress Publishers, Moscow 1974) adlı yapıtını, İngilizcesinden Alaattin Bilgi dilimize çevirmiş, ve kitap, Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, İkinci Cilt, adı ile, Sol Yayınları tarafından, Ağustos 1976 tarihinde, Ankara'da, Çağ Matbaası'nda dizdirilip bastırılmıştır."

"YAYINLAYANLARIN NOTU

Kapital'in ikinci cildi, Karl Marx'ın ölümünden sonra, Friedrich Engels tarafından hazırlanmış ve son biçimine sokulmuştur. Yapıtın ilk Almanca baskısı 1885'te

yayınlanmıştır. 1893 ikinci Almanca baskısı da aynı şekilde Engels tarafından hazırlanmıştır. Türkçeye, Engels tarafından düzenlenen baskısını esas alan ve elyazmaları ile kontrol edilerek hazırlanan İngilizce baskısından (Capital. Volume II. Progress Publishers. Moscow 1974) çevrilmiştir.

İngilizce çeviride yer yer karşılaşılan güçlüklerin giderilmesinde. Almanca. (Das Kapital. Zweiter Band. Karl Marx Friedrich Engels. Werke, Band 24 , Dietz Verlag. Berlin 1975) ve Fransızca (Le Capital. Livre Deuxieme. Tome I. II. Editions Sociales. Paris 1974) baskılarından yararlanılmıştır. Engels'in "Önsöz"de özel olarak belirttiği teknik güçlüklerin, kusursuz olarak sunulmasına özen gösterilmiştir.

"Dizinler" bölümünde yer alan "Kısaltmalar" ve "Ağırlıklar, Ölçüler, Paralar'! Almanca baskıdan alınmış, "Yabancı Sözcük, Terim ve Deyimler" Almanca Baskıdan esinlenerek *Sol Yayınları* tarafından düzenlenmiş, "Simgeler" *Sol Yayınları* tarafından konmuştur. Öteki dizinler, çeviriye esas alınan İngilizce baskıya göre hazırlanmıştır."

32 Karl Marx; *Kapital* Üçüncü Cilt (Çev: Alaattin Bilgi) (Ankara: Sol Yayınları, Ağustos 1978) (2. Baskı-Şubat 1990), (3. Baskı-Ekim 1997), (4. Baskı-Mart 2003), (5. Baskı-Ekim 2006), (6 Baskı-Şubat 2009) (7. Baskı-Ekim 2011).

33 Balkan Talu; "Kapital'in Türkçe İmtihanı" İKapital'i Türkçe'ye Kazandıran Muzaffer İlhan Erdost Darbelerle, Ölümle, Yasaklarla Örülü Hikâyesini Anlatıyor] *Yeni Aktüel* No:175 (12-19 Kasım 2008) s. 28.

34 Alaattin Bilgi; "Kapital'in Türkçe Çevirileri, Terim ve Kavram Sorunları" *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* Cilt 1 1848-1871 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989) s. 262-263.

35 Kari Marx; *Kapital Özet ve Kılavuz* (Ankara: Yurt Kitap Yayın, 1992) 334s.

36 Karl Marx; *Kapital 1. Cilt* Özetleyen Carlo Cafiero Düzenleyen Rasih Nuri İleri (İstanbul: Scala Yayıncılık, Mart 1996) 120s. Emek Kürsüsü dizisi; 2.

37 Karl Marx; *Kapital 1. Cilt* Özetleyen Carlo Cafiero Düzenleyen Rasih Nuri İleri (İstanbul: Scala Yayıncılık, Mart 1996) s.9-14.

38 Kerim Sadi; *Kapital Tercümesi hakkında* (İstanbul:İ Burhaneddin Basımevi, 1937) İnsaniyet Kütüphanesi No:30.

39 *Radikal*, 23 Ekim 2008, s. 15.

40 *Cumhuriyet* (18 Ekim 2008) s. 1.

41 *Cumhuriyet* (1 Kasım 2008) s. 1.

42 *Hürriyet*, 26 Ekim 2008, s. 8.

43 (Çev: Ş. Bakırsan) (İstanbul: Konuk Yayınları, 1976)161s, İkinci baskı 1979 128s, Sonraki baskı (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1999) 176s.

44 (İstanbul: Doğruluk Matbaası, 1991) 116s.

45 (İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2006) 152s. İkinci baskı *Laz Kapital I* (İstanbul: Cadde Yayınları, 2008) 117s.

46 (Çeviren: A. Işık Ergüden) (İstanbul: İthaki Yayınları, 2007) 730s.

47 (Çeviren: Osman S. Binatlı) (İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2008).

48 (İstanbul: Yordam Kitap, 2008) 216s.

49 (İstanbul: Versus Yayınları, 2009) 187s.

50 (Türkçesi: Uğur Selçuk Akalın) (İstanbul: Kalkedon, 2009) 232s.

51 (Çev: Hakan Öngel) (İstanbul: Arkadaş Yayınevi, 2010) 243s

52 (İstanbul: Yordam Kitap, 2012) 480s.

53 (Çeviren: Cumhur Atay-Münevver Çelik) İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2012).

54 (İstanbul: Metis Yayınları, 2012) 371s.

55 (Çev: Ümit Şenesen) (İstanbul: Yordam Kitap, 2014).

56 "Eserin orijinal adı: *Das Kapital*. Band I Kritik der politischen Ökonomie Kapital Cilt: I'in ana metninin çevirisi Mehmet Selik'e, kitabın sonunda ek olarak yer alan "Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları" ile "Sözlükçe"nin çevirisi ise Nail Satlıgan'a aittir. Eserin tamamında Nail Satlıgan'ın kavram tercihleri uygulanmış, metin iki ayrı editör tarafından gözden geçirilmiştir. Kavram tercihlerinin sorumluluğu Nail Satlıgan'a ait olmak üzere, Erkin Özalp Almancasıyla, Oktar Türel ise İngilizcesiyle karşılaştırarak metni baştan aşağı gözden geçirmişlerdir. Çeşitli çeviri sorunlarının çözümünde ve kavramların Türkçeleştirilmesinde Sungur Savran ile E. Ahmet Tonak'ın da görüşlerinden yararlanılmıştır.

Yaygın uluslararası uygulamaya uygun olarak, Kapital'in I. cildinin özgün Almanca metni için, Marx'ın yakın çalışma arkadaşı ve Marksizmin ortak kurucusu Friedrich Engels tarafından yayına hazırlanan 1890 tarihli 4. Almanca basımı (Karl Marx ve Friedrich Engels, Werke, C. XIII, Berlin [Demokratık Almanya], Dietz Verlag, 1968) esas alındı. Karşılaştırma için kullandığımız İngilizce çeviriler Samuel Moore ve Edward Aveling (London, Lawrence and Wishart (Moscow, Progress Publishers), 1974) ile Ben Fowkes'a (London, Penguin Books, 1976) aittir."

57 Nail Satlıgan'ın bu çevri ve Kapital konusundaki fikirleriyle ilgili bir röportaj için http://www.sendika.org/2011/06/nail-satliganla-kapital-uzerine/ ve ölümünden sonra yayınlanan tekrarı için http://www.sendika.org/2014/04/nail-satliganin-aramizdan-ayrilisinin-1-yildonumu/

58 "Sözlükçe"nin övgüsü için E. Ahmet Tonak; "Kapital'de Anlatılan..." *Cumhuriyet Kitap* (24 Haziran 2011) 1. Cildin internet tanıtımında şunlar yazar: http://www.yordamkitap.com/book.php?bookId=140

Kapital Cilt: I (ciltli) Ekonomi Politiğin Eleştirisi

Karl MARX (Çeviri: Nail SATLIGAN - Mehmet SELİK)

"Bu kitap, Karl Marx'ın ve Marksizmin temel yapıtı Kapital'in tamamını, Almanca aslından çevrilmiş olarak Türkçeye kazandırma, böylece Türkçe Marksist edebiyatın en büyük eksiğini giderme yolundaki son ciddi girişimin önemli bir adımını oluşturuyor.

Marksist iktisat alanına hâkim yetkin çevirmenler Mehmet Selik ile Nail Satlıgan'ın Almanca aslından Türkçeye kazandırdığı kitap, iki editör tarafından da gözden geçirildi. Erkin Özalp Almancasıyla. Oktar Türel ise İngilizcesiyle karşılaştırarak metni baştan aşağı gözden geçirdiler.

Yordam Kitap'ın bu basımı, eseri bütünleyen iki ek metni de kapsıyor:

Bunlardan ilki, Marx'ın başlangıçta Kapital'in I. cildine 6. bölüm olarak koymayı düşündüğü, ancak cilde dâhil etmekten daha sonra vazgeçtiği, Marx'ın ekonomi politik eleştirisinin mantığı ve "mimarî"si açısından özel bir önem taşıyan 120 sayfalık el yazmasıdır. Diğeri ise Kapital'in temel kavramlarının Almanca, Fransızca, İngilizce ve Türkçe karşılıklarını içeren bir "sözlükçe"dir."

59 Çevrinin eksik, yanlış ve özensiz olduğu konusundaki bir yazı için. Kaan Kangal; "Kapital Çevirileri üzerine..." *BirGün Kitap* (16 Temmuz 2011) s.8 Bu yazıya verilen cevap için Nail Satlıgan; "Kapital Çevirisi ve Bir Kavram Tartışması" (15 Ekim 2011) http://www.yordamkitap.com/bookComment.php?commentId=186

60 Yordam Kitap'tan Kapital tanıtım etkinliği:

KAPİTAL, YENİDEN!

Geçtiğimiz Nisan ayında Marksizmin temel yapıtı Kapital'i Almanca aslından bir çeviriyle Türkçeye kazandırmak için ilk adımı atarak Kapital Cilt: I'i yayınlayan Yordam Kitap, bu büyük düşünce klasiğini tanıtmak için bir etkinlik gerçekleştiriyor. Genç ve kıdemli bilim emekçilerinin bugün de güncelliğini koruyan Kapital'i değerlendirecekleri toplantı 4 Haziran Cumartesi günü İstanbul Beşiktaş'ta, Bahçeşehir Üniversitesi Fazıl Say Sahnesi'nde, 14.00 - 18:00 saatleri arasında. İzzettin Önder ve Ümit Şenesen'in yönettiği iki oturumda, Korkut Boratav, Fuat Ercan, Özgür Narin, Özgür Öztürk, Nail Satlıgan, Sungur Savran, E. Ahmet Tonak ve Oktar Türel Kapital'i farklı yönleriyle değerlendirecek, günümüz açısından önemi üzerinde duracaklar. Program bilgileri aşağıdadır:

Birinci Oturum (14.00-15.30):

Yöneten: İzzettin ÖNDER

Korkut BORATAV: Maddeci Tarih Görüşü ve Kapital

Özgür ÖZTÜRK: Kapitalist Üretimin Doğuşu

Nail SATLIGAN: Kapital'in Türkçeleri

E. Ahmet TONAK: Meta Olarak İstanbul

İkinci Oturum (16.00-17.30):

Yöneten: Ümit ŞENESEN

Fuat ERCAN: Genişleyen Yeniden Üretim ve Fark

Özgür NARİN: Kapital'in Kullanım Değeri ve Güncelliği

Sungur SAVRAN: 21. Yüzyıl İçin Kapital

Oktar TÜREL: Marx ve Sınai Yapı Analizleri

Bu toplantıda yapılan konuşmaların bir bölümü *Devrimci Marksizm* No:15 (Sonbahar/Kış 2011)'da yayınlanmıştır.

61 Nail Satlıgan; "Türkiye'de Kapital Çevirilerinin Tarihi" *Devrimci Marksizm* No:15 (Sonbahar/Kış 2011) s.57.

62 Kapital'in Yordam Kitap'tan basılmasından sonra yayınlanan bazı tanıtım yazıları için bkz. Yücel Kayıran; "Hikâye hâlâ seni anlatıyor" *Radikal Kitap* (29 Nisan 2011) Mustafa Topal; " 'Kapital' Ne Kitabıdır?" *Radikal Kitap* (7 Mayıs 2011), "Kapital'de Anlatılan..." *Cumhuriyet Kitap* (7 Temmuz 2011) s.23, Erinç Yeldan; "Segui il tuo corso, e lascia dir la genti" *Cumhuriyet* (11 Mayıs 2011) s.13, Kaan Kangal; "Kapital Çevirileri üzerine..." *BirGün Kitap* (16 Temmuz 20011) s.8.

2. Cildin yayınlanması ardından basında çıkan bazı yazılar için: Metin Çulhaoğlu; "Okursak Ne Öğreniriz?" *Cumhuriyet Kitap* (17 Ocak 2013) s.14, Erinç Yeldan; Marx'ın *Kapital*'ini Yeniden Okumak" *Cumhuriyet* (13 Şubat 2013) s.11, Yücel Kayıran; "Kapital'i Okumak" *Radikal Kitap* (21 Şubat 2013).

63 Muzaffer İlhan Erdost; Kapital'i Kirletmek" *Sol ve Onur Yayınları Katalog 2011* (Ankara: Kuban Matbaacılık, 7 Kasım 2011) s.43-47.

64 "İlk kez ... eksiksiz" söylemiyle, kitabevlerinin raflarından otuz beş yıldır eksiltmediğimiz Alaaddin Bilgi çevirisini kastediyorlarsa (okura böyle bir şey duyumsatılıyorsa), bu bir "hile"dir, böyle bir hile, Yordam'ın yayımını arındırmaya yetmez. Çünkü onun üzerindeki kir, kirlenen ve kirletilen bir tarihin kiridir." Muzaffer İlhan Erdost; Kapital'i Kirletmek" *Sol ve Onur Yayınları Katalog 2011* (Ankara: Kuban Matbaacılık, 7 Kasım 2011) s. 46-47.

65 Karl Marx; *Kapital* Birinci Cilt Birinci Kitap (Çev: Mehmet Selik) (Ankara: Odak Yayınları, 1974)'de Mehmet Selik şu notu düşer: "Gerçek şudur: Çeviri, söylendiği gibi, Almanca aslından yapılmıştır; İngilizce çevirisinden çeviri sırasında zaman zaman sadece yararlanılmıştır; metnin İngilizce metinle baştan sona bir karşılaştırılması ne çevirmenin kendisi tarafından ve ne de Bay X ile birlikte yapılmamıştır. Bunun gibi, Bay X ile birlikte yapılmış bir gözden geçirme olmamıştır.

Bay X başlangıçta *Sol Yayınları* sahibinin bir tür 'danışman'ı ve yakın dostu idı. Beşinci Kitap yayınlanırken aralarındaki 'iş' ve dostluk ilişkisi sona ermiş ve Bay X yayınevinden ayrılmış bulunuyordu. Ve Bay X'e Kapital çevirisinden bir 'pay' tanıma nedeni ortadan kalkmıştı."

66 Bu konuda yazılmış ve yeni kavramlar ve karşılıklarını değerlendiren güzel bir çalışma için Alaattin Bilgi; "Kapital'in Türkçe Çevirileri, Terim ve Kavram Sorunları" *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* Cilt 1 1848-1871 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989) s. 262-263.

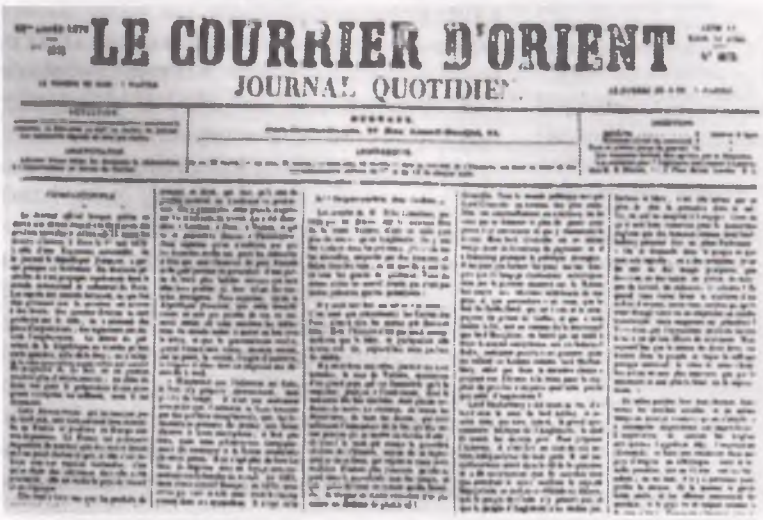
67 Örneğin Nail Satlıgan Almanca orijinalinde Kapital'in alt-başlığının "Kritik der politischen Ökonomie" yanı "Ekonomi Politiğin Eleştirisi" olarak verildiğini; ancak İngilizce baskısında 1. Cildin alt-başlığının "Kapitalist Üretimin Eleştirel Tahlili" şeklinde verildiğini ve Alaattin Bilgi çevirisinin de bu ifadenin doğru çevrildiğini ve fakat *Kapital*'in Almanca orijinalinden farklı bir alt-başlıkla yayınlamış olduğunun altını çizer. Bkz. Nail Satlıgan: Türkiye'de Kapital Çevirilerinin Tarihi" *Devrimci Marksizm* No:15 (Sonbahar/Kış 2011) s. 57-61.

MÜSAVAT-I SAHİH VE VATAN-I UMUMÎ ARAYIŞINDA

OSMANLI RUMLARI VE "ŞARK MESELESİ"

STEFO BENLİSOY

1867 yılı başında Le Courrier d'Orient *gazetesinde "Bir Osmanlı Memur" imzasıyla Osmanlı Rumlarına hitaben uzun bir makale yayımlanır. Makalede Rumların Osmanlı'ya verebilecekleri destekten bahsedilir, devlet içerisinde çok geniş ayrıcalıklara sahip oldukları ve en imtiyazlı kesimi oluşturdukları ifade edilerek ecnebilerin teşviklerinden sakınmaları salık verilir. Makale belli bir yankı uyandırmış olacak ki* Omonoia kai Neologos *gazetesi de buna Osmanlı Rumları namına yanıt vermekte gecikmeyecektir. Elinizdeki yazı bu tartışmaya odaklanmakta ve bu tartışma aracılığıyla bizzat "Şarklıların", "Şark Meselesi"ne ilişkin yaklaşımlarına ve Osmanlı toplumunun farklı bileşenlerinin bir arada nasıl yaşayabilecekleri ve ortak bir gelecek oluşturabileceklerine ilişkin tasavvurlarına ışık tutmaya çalışmaktadır.*

LE COURRIER D'ORIENT

JOURNAL QUOTIDIEN

Osmanlı memurun fıkrasının yayımlandığı Fransızca *Courrier d'Orient* gazetesinin 1876 yılına ait bir nüshası.

1867 yılı, Roderic Davison'un da işaret ettiği gibi Kırım Savaşı ile 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişi arasındaki dönemin en hadiseli yılını oluşturur.[1] Başta Girit İsyanı olmak üzere, Karadağ'da sınır olayları ve küçük ölçekli de olsa bir Bulgar isyan girişimi, Sırbistan kalelerinden son Osmanlı askerinin çekilmesi gibi hadiseler bu yıla damgasını vurmaktadır.[2] Yine Yunan kamuoyunun Girit'teki isyana desteği ve çok sayıda gönüllünün adada savaşması nedeniyle Osmanlı-Yunan ilişkileri savaşın eşiğine gelmiştir. Tüm bu gelişmeler "Şark Meselesi'ni" yeniden uluslararası gündemin üst sıralarına taşımış, öte yandan imparatorluk içerisinde de Müslümanlar ve Osmanlı Rumları arasında tansiyonun yükselmesine[3] ve Âli Paşa idaresi ile Büyük Güçler'in müdahalelerine karşı Yeni Osmanlı muhalefetinin sahneye çıkışına tanık olunmuştur.[4]

Böylesi baş döndürücü gelişmelerin yaşandığı bu dönemde, Osmanlı basını, kamuoyu için bir tartışma forumu işlevi üstlenmeye girişecek, fakat çok kısa bir süre içerisinde meşhur Kararname-i Âli, hükümetin basın üzerindeki baskısını artırarak bu yöndeki gelişimi kısıtlayacaktır. Yeni Osmanlıların Şark Meselesi'ne ilişkin tutumlarını inceleyen Nazan Çiçek'in ifade ettiği gibi, 19. yüzyılda bu meselenin çeşitli veçheleri Avrupalılar tarafından büyük bir şevkle tartışılıp sonrasında akademik ilgiye mazhar olmuşken, bizzat Osmanlı'nın değişik unsurlarının Şark Meselesi'nin uğrakları üzerine düşünce ve algıları çok az incelenmiştir.[5] Elinizdeki çalışma, bu eksiklikten yola çıkarak, 1867'nin hemen başında Osmanlı basınına akseden Osmanlı Rumlarına odaklanan bir tartışma etrafında bizzat Şarklıların, Şark Meselesi'ne ilişkin tutumlarının algılanmasına katkı sunmaya çalışacaktır.

1867 Ocak ayının ikinci yarısında İstanbul'da Fransızca yayımlanan *Le*

Courrier d'Orient gazetesinin 1454 numaralı nüshasında "Bir Osmanlı Memur" imzasıyla "Rumlara hitaben bir mufassal fıkra" yayımlanır. *Courrier d'Orient* gazetesi, Abdülaziz döneminin önemli basın organları arasında yer alır. Gazetenin sahibi, Louis Bonaparte'ın darbesi sonrasında muhalif liberal fikirleri yüzünden Osmanlı'ya sığınmış bir Fransız olan Giampietry (veya Jean Pietry) idi. Osmanlı aydınları tarafından dikkatle takip edilen gazete, hükümetçe finanse edilen rakibi *La Turquie*'nin muhafazakâr çizgisine karşıt olarak liberal bir çizgiye sahipti. Giampietry, Yeni Osmanlı ileri gelenlerinin de yakın dostuydu; Mustafa Fazıl Paşa'yı Ziya Bey ve Namık Kemal'le tanıştıran oydu. Yine Namık Kemal ve Ziya Bey'in Mayıs 1867'de Paris'e çıkışlarına da aracılık edecektir.[6] Ebüzziya Tevfik, bahsi geçen dönemde Osmanlı ricalini eleştirmek tekinsiz olduğundan, Namık Kemal ve kendisi dâhil birçok Yeni Osmanlı aydınının yazılarını önce *Courrier d'Orient*'ta yayımlatıp sonra oradan kendi gazetelerine iktibas ettiklerinden bahseder.[7] Gazetenin bir başka özelliğiyse, Bulgarların Ekümenik Patrikhane'nin ruhani otoritesinden bağımsızlaşma ve ulusal bir kilise teşkili yönündeki taleplerine destek vermesiydi.

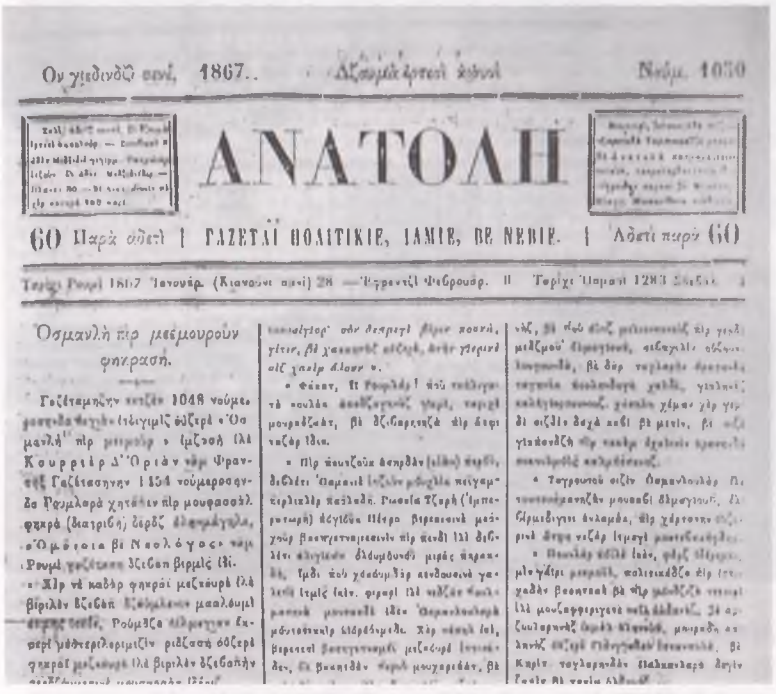
Makalenin *Courrier d'Orient*'ta yayımlanış tarihi de kayda değerdir, zira bundan çok kısa bir süre sonra Mustafa Fazıl Paşa'nın Abdülaziz'e yönelik anayasal reformlar talep eden meşhur mektubu kamuoyuna ulaşacaktır. 1867 yılının Ocak ayı boyunca *Courrier*'de "genç Türkiye" partisinin görüşlerini yankılayan bir dizi makale yayımlanır.[8] Osmanlı Rumlarına seslenen makale bu arka plan bağlamında değerlendirilmelidir. Üstelik "Osmanlı memurunun" makalesi kamuoyunda yankı uyandırmış olsa gerek ki, o esnada kısa bir süreliğine aynı gazete olarak birlikte yayımlanan *Omonoia*[9] *kai Neologos*[10] [Ahenk ve Yeni Söz] gazetesi/leri bu makaleye bir yanıt verecektir. Dahası, Karamanlıca yani Yunan harfleriyle Türkçe (rumi ul huruf ve türki ul ibare) yayım yapan *Anatoli* gazetesi[11] de "Rumca bilmeyen" müşterilerinin ricası üzerine her iki makalenin tercümesini birer sayı arayla yayımlayacaktır. Elinizdeki yazı bu makalelerin içerdiği tartışmayı ve sonrasında *Anatoli* gazetesinin bu tartışmadan yola çıkarak Anadolu Rumlarının durumuna ilişkin tespitlerini bu gazetenin nüshalarından takip edecektir.

OSMANLI MEMURUN FIKRASI

Anatoli gazetesinin 9 Şubat 1867 tarihli ve 1050 numaralı nüshasında yayımlanan, 18 Ocak 1867 tarihli ve "Bir Osmanlı Memur" imzalı makalede, yazar söze Rum milletini överek ve Osmanlılar ile Rumlar arasında nasıl bir gelecek arzu ettiğini ifade ederek başlar. Rum milletinin güzel ahlâkını iyi tanıdığını zikreden yazar, böyle bir halkın devlete verebileceği "kuvvet-i hayatiye"nin bilincindedir. Bir "insan ve Osmanlı vatanperver"i olarak "Rumların Osmanlılar marifeti ile kesbi saadet ve Osmanlıların dahi Rumlar saadeti ile celb-i şan-u şöhret itdiklerini görmeyi" bütün havesiyle arzu ettiğini vurgular.[12]

Rumlar ile "Devlet-i Âliyye" arasında meydana gelen düşmanlıklardan ötürü son derece üzülmekte olduğunu belirten yazar, bu düşüncelerin etkisiyle Rumlara bazı nasihatlerde bulunmak istemektedir. "Zeki ve kabiliyetli" olan Rumların güçten düştüğü söylenen Osmanlı'ya "son depmeyi virin [...] ve hakkınız üzere, anın yerine siz hâkim olun" şeklindeki "ecnebilerin" telkinlerine kulak asmamaları ve tarihe müracaat ederek etraflarına bakmalarını salık verir.

Yazar, 18. yüzyılın başlangıcında pek muhtemel görülen ve Rus Çarı Petro tarafından vasiyet edildiği öne sürülen, Osmanlı'nın çöküşünün artık çok olası görünmediğini ifade eder. Tam tersine devletin kendisine atfedilen alın yazısından kurtularak "mezahibin serbestiyeti ve fünun ve ulûm, ve serbestiyetçe" büyüdüğünü, medeni milletlerin olumlu değerlendirmelerine mazhar olduğunu ve tecrit olmaktan çıkarak "Evropa heyetinin" bir parçası hâline geldiğini düşünmektedir. Kırım Savaşı ve Girit İsyanı'nda Avrupa'nın tavrını ve Rusya'nın dahi Devlet-i Âliye'yi rahatsız eden bir meseleye başka bir devletin müdahale edemeyeceğini alenen kabul etmesini bunun bir delili olarak gösterir. Gerçekten de Girit İsyanı sırasında, Yunan siyasetinin kronik istikrarsızlığının da etkisiyle Rusya dâhil büyük güçlerin hiçbiri adanın Yunanistan ile birleşmesi talebini etkin bir biçimde desteklemeyecektir.

ΑΝΑΤΟΛΗ

GAZETAÏ HOLITIKIE, IAMIR, DE NERIR.

Makalenin yer aldığı *Anatoli* gazetesinin 9 Şubat 1867 tarihli ve 1050 numaralı nüshası.

Yunan kamuoyunun Girit'teki isyana desteği ve çok sayıda gönüllünün adada savaşması nedeniyle Osmanlı-Yunan ilişkileri savaşın eşiğine gelmiştir. Çizimlerde 1866-69 Girit İsyanı sırasında Kasım 1866'da isyancıların sığındığı Arkadi Manastırı'nın Osmanlı ordusu tarafından kuşatılması tasvir ediliyor.

Makalesinin bu noktasında yazar Rumlara seslenir. Ona göre imparatorluk dâhilinde üç milyon Rum bulunmakla birlikte bunlar bir yerde toplu olarak değil, sahiller boyunca ve dağlar arasında dağınık bir halde bulunmaktadır. Üstelik hemen her yerde onlardan "daha kavi ve metin, ve [...] yabancı bir takım ehalinin arasında sokulmuş kalmış"lardır. Bundan ötürü Rumların Osmanlılarla "tutuşmalarının" mümkün olmadığını anlamak için haritaya göz atmak yeterlidir. Buna rağmen mucize eseri zafere ulaşıp asıl muratlarına yani "Yanya'dan İstanbol'a ve Girit Dağları'ndan Balkanlar'a" egemen olsalar bile bu zaferin neticesinde bugün kendileri için talep ettikleri "milliyet hukukunu" bizzat kendileri çiğneyeceklerdir. Yazara göre Rumlardan üç misli fazla olan Arnavut ve Bulgarların da onlar gibi "serbestiyet ve istiklaliyete hak-u selahiyetleri" vardır ve Rumların onları zapt edecek güçleri bulunmamaktadır. Buna örnek olarak da, giderek içinden çıkılmaz bir hâl almış olan, Ekümenik Patrikhane'nin otorite ve kontrolünden azade bir Bulgar Eksarhanesi kurulması talebini ima ederek, Rumların kültürel ve ruhani boyunduruğundan şikâyet eden Bulgarları işaret eder. Ona göre Rumlar devletin tepesine geçtiklerinde çok geçmeden elde kılıç ayaklanacak ve Rumlardan ayrılmaya çalışacaklardır. Tam bu noktada Rumları tekrar dışarıdan gelen tahriklere karşı uyarmaktan kendini alıkoyamaz: "Bu gün sizi isyana tahrik idenler ol vakıt onlara muavenet idecekler."

Yazara göre Osmanlıların uzun süredir bunca milletlere "hükümet" etmesinin ve memleketi idare edebilecek yegâne millet olmasının nedeni "idare ittiği milletlerin üzerinde olan hükümeti yalınız zahiren icra" etmesidir. Osmanlı, değişik milletleri kendi din ve mezhebine zorlamamış, şiddet aracılığıyla mevcudiyetini ve hâkimiyetini göstermeyi arzu etmemiş ve milletlerin iç hayatına müdahale etmemiştir. Bu kayıtsızlığından dolayı Rumlar, Slavlar, Arap ve Arnavutlar "heyet-i asliye"leri ile kalmışlardır. Yazar bu noktada Rusya'nın "Lehli, Finlandalu ve Tatarlar" gibi egemenliği altındaki milletlere karşı tutumunu buna bir tezat olarak gösterir. Dahası, Osmanlı memuruna göre, Rumlar devlet içerisinde çok geniş ayrıcalıklara sahip bulunmakta ve en imtiyazlı kesimi oluşturmaktadırlar:

"Osmanlular dâhili devletlerinde, size vasi bir meydan terk itdiler. Devletin hâkimleri değil iseniz de, başlıca alâtı ve en mümtazlerisiniz. Her yerde mevcutsınız. Envai unvanler, yani elçilik ve memurlık ve müdir memuriyetleri ile devleti idare idersiniz. Memleketin sermayesi elinizdedir. Osmanlı denizleri sizin içundır, on milletin teri ile husula gelen mezruat size aiddir."

Akabindeyse akıl yürütmesini Batı Avrupa'da ulus oluşum süreçlerine ilişkin tarihi örneklerle desteklemeye çalışır. Germen kavimlerinin akınlarıyla çöken Batı Roma sonrasında "Şimal ahalisinin" egemenliğine giren Latin halklarının Rumlardan daha iyi durumda değillerken isyan etmeksizin "hâkimleri ile müsavi olmaya" çalışıp bu emellerini gerçekleştirebildiklerinden bahseder. Hatta bunlar çoğunlukla hâkimlerine kendi dillerini, düşüncelerini ve kanunla-

rını benimsetmişlerdir. Bu suretle "Galat ve Frenkler Fransız, Romalı ve Lombardolular İtalyalu, İber ve Gotlar İspanyalu" olurken, Rumların niye aynı şekilde hareket etmediklerini, devletin kucağında saadetlerini geliştirmelerine neyin engel olduğunu sorar.

Ardından Rumların toplumsal hayatta sahip oldukları geniş özgürlüklere değinir. Rumlar mezhepleri uyarınca "icra-i ayin" edebilmekte, istedikleri gibi "icra-i sanaat ve ticarete, kumpanyalar teşkiline yazmaya öğrenmeye ve arzu itdiğinizi tahsile" serbesttirler. "Düvel-i sairenin" ekserisi, bu her hususdaki "serbestiyeti", tebaasına tanımazken Osmanlı Rumlarına gelişmeleri için bunlar verilmiştir. Yazara göre Rumların tüm bu vasıtalara rağmen arzularını gerçekleştirememelerinin kusuru kendilerindedir. Ona göre bunun en önemli sebebi bencillikleri ve kendini beğenmişlikleridir. Bundan dolayı da "teba-i sairenin" ebedi husumetini kendilerine çekmektedirler. Bu bencillik ve kendini beğenmişlik Rumlar arasındaki ilişkilerde dahi geçerlidir ve vatanperverlikle üstünlük taslamayı sıklıkla birbirine karıştırmalarına sebep olmaktadır. Bu durumun Yunan Krallığı'nda da Osmanlı tabiyetindeki Rumlarda da bulunduğuna işaret eder.

Yazara göre eğer herkes kişisel menfaatini "milletinin menfaat-i umumîyesine" feda etmiş olsa Rumlar, devlet ve bütün memleket çok ilerlemiş olacaktı. Osmanlı memurlarının dikkati Rumlara yönelmiş olmasına rağmen ihtiyaç olunan istidaları, fenalıklar ve suiistimalleri onlara beyan ve izah etmezken, Avrupa huzurunda paşaları kınamalarından dert yanar. Oysa memleket ahalisi "Rum memurlar ve çorbacılar ve tahsildarlar ve tefecilerinden" şikâyet etmektedir. Rumlar gerçekleştirilmesi mümkün olmayan hayallere kapılmışlardır. Büyük İskender ve Konstantinosları ihya etme emelini gütmektedirler. Hâlbuki Rumlar "Devlet-i âliyeyi kanallar ve limanlar ve böyük ticaret ve sanaat ebniyesi ile tezyin içun sermaye ve zekâvet"lerini birleştirmiş olsalar, halkın tümünün saygı ve hürmetine mazhar olacaklarına işaret eder. Osmanlı memuruna göre Rumlar buna muktedirdir, bunun için yeterli sermaye ve dirayete sahiptirler. Ona göre böylesi bir gelişme yolu kendilerinden bir hükümdar edinme veya bu hükümdarın "kisve-i milliye"leri olan "*fustanella*" giymesinden çok daha fazla övünç kaynağıdır.

Memura göre Rumların bütün Osmanlı memleketini zapt etme arzusu haksız olduğu kadar batıldır. Rumların nüfusu az olduğundan onları istemeyen Bulgar, Boşnak ve Arnavutlara galip çıkamaz. Bundan dolayı devletin Rumlardan korkmadığını, devlet askersiz bile kalsa kendisine "kemal-i teslimiyetle sadık olan" bu milletlerin Rumların hücumunu def etmek için ayaklanacaklarını belirtir.

Rumları, küçük devletlerinde toplanmaları halinde geleceklerini sınırlayacaklarını ve bir hissesi de kendilerine ait olan ve çok menfaat elde ettikleri bu geniş memleketten kendilerini mahrum bırakacakları hususunda uyarır. Rumların yapması gereken bu menfaatleri artırıp, nüfus, zekâ ve gayretlerine denk düşen hisselerini devletten talep etmeleridir. Ona göre bu hisse, "tabiat tarafından bunca ahlâk-ı hamide ile donatılmış bir millet içun pek mühimdir". Yazar dönemin Osmanlı seçkinlerinin küçük Yunan Krallığı'na ilişkin alaycı ve küçümseyici emperyal tavrını benimsemektedir. Rumlara Venedik Körfezi'nden Fırat Nehri'ne kadarki "ticaretin ve sanaatın hükümetini" ele geçirebilecekken bunun yerine siyasi meselelerde "Thessalia (Yeni şeher) dağlarında bulınan *Kleft* (Yunan hırsızı) takımı"na danışmayı tercih etmenin yerindeliğine istihzayla değinir.

Makalesinin son kısmında, devam etmekte olan ve "Giridi kan ile boyayan" isyanın ecnebi teşvikiyle devam ettiğini ve buna müsaade edilirse hükümdarlık hukukundan vaz geçilmiş olunacağını savunur. Ona göre dört asırdan beri edinilmiş "hukuk-u hükümdarane" havaya saçılamaz ve medeniyetin muhafazası için Avrupa'nın Osmanlı'ya emanet ettiği mevki terk edilemez. Aynı şekilde "bizimle yaşamış ve her ne kadar mezheb ve milletçe farklı iseler de, bize sadakat gösteren ve bizi din-u milliyetlerini hamisi tanımış olan bunca milletleri himayet ve sıyanetsiz" terk edilemeyeceğini vurgular.

Neologos gazetesinin yayımcısı, Stavros I. Vutiras (1841-1923).

Rumlar ile "devlet-i aliyye" arasında meydana gelen düşmanlıklardan ötürü son derece üzülmekte olduğunu belirten yazar, bu düşüncelerin etkisiyle Rumlara bazı nasihatlerde bulunmak istemektedir. "Zeki ve kabiliyetli" olan Rumların güçten düştüğü söylenen Osmanlı'ya "son depmeyi virin [...] ve hakkınız üzere, anın yerine siz hâkim olun" şeklindeki "ecnebilerin" telkinlerine kulak asmamalarını salık verir.

RUM GAZETESİNİN CEVABI

Anatoli gazetesinin bir sonraki, 1052 numaralı 14 Şubat 1867 tarihli sayısında *Omonoia kai Neologos* gazetesinin, Osmanlı memurunun makalesine verdiği yanıtın Karamanlıca tercümesi yayımlanır. Makalenin yazarının, ismi gazeteyle özdeşleşecek yayımcısı, Stavros I. Vutiras (1841-1923) olması oldukça muhtemeldir. Ona göre "ecnebi lisanda olan İstanbol gazetaları" Rumları hayli kötüledikten sonra ortaya

Namık Kemal'in (1840- 1888) de pek çok Yeni Osmanlı aydını gibi yazılarını önce *Courrier d'Orient*'de yayımlatıp oradan kendi gazetesine iktibas ettiğinden bahsedilir.

Namık Kemal, Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında, Mithat Cemal Kuntay, 1944, Maarif Matbaası.

çıkan Osmanlı memurunun makalesi "mesele-i şarkiyeyi mevki-i sahihine" koyarak kendilerini "vasi devletimizin saadet-i dâhiliyesi ve şöhret-i hariciyesi babında hükümet-i seniye ile bil ittifak müşavire ve muavenete"[13] davet etmiştir.

Öte yandan Osmanlı memurunun makalesi Şark Meselesi'nin çözümü için sunduğu temelin doğru olmamasının yanında "Rum milletinin arzularına" zıt ve Latin kavimlerinin hâkimlerine karşıtlık göstermeksizin "lisan ve nizamatlarını" kabul ettirdiklerini iddia ederken gösterdiği tarihi deliller de gerçeğe aykırıdır. Makaleye göre "Şimal kabileleri dinsiz ve vahşi ve bedevi ve muntazam lisandan mahrum" olduklarından egemenlikleri altına aldıkları Latin kavimlerinin lisan ve mezheplerini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla oluşan bu lisan ve mezhep birliği, "metbu ve tabiler"in birleşmelerine sebep olmuş ve galip Frenkler ve zapt olunmuş Galatlardan Fransız milleti, aynı şekilde Lombardalı ve Romalılardan İtalyalılar ve Gotlar ve İberlerden İspanyollar meydana gelmişlerdir.

Makaleye göre Batı Avrupa'daki "milel-i hâkime ve mahkumenin" birlik ve ittifaklarının belki de en önemli sebebi Şimal kabilelerinin egemenliği altına girmiş kavimlerin çoğunun "milliyetçe varlıklarının" olmaması, Romalıların boyunduruğuna tabi olmalarıdır. Bu sebepten Şimal kabilelerinin egemenlikleri altına girmeleriyle "hükümet-i milliyelerini" kaybetmedikleri gibi, sadece hükümdarlarını değiştirmişler ve bu değişiklikten de açık biçimde menfaat sağlamışlardır. Çünkü Romalıların egemenliği altında yavaş ve hissetmeksizin milliyetlerini yitirip Romalılaşma tehlikesi varken, onların yerini alan hükümdarlarından yana böyle bir tehlike yoktu. Yine de bu birlik, düşmanlık yaratmadan ve karşılıklı katliamlar yaşanmadan meydana gelmemiştir. Makale yazarına göre tarih bunun aksine örneklerle doludur ve Osmanlı memuru da zahmet edip bunları incelerse bu düşüncesini değiştirecektir.

Öte yandan makale "Şarkda" bu sebeplerin mevcut bulunmadığını vurgulayarak Şark ile Garp arasındaki farkı ortaya sermeye girişir. Ona göre Makedonyalı Basileios'un[14] tahta çıkışından itibaren (makale önceki imparatorları Latin kökenli olduklarından dikkate almaz) Latinlerin IV. Haçlı Seferi sonrasında İstanbul'a hükmettikleri 1204-1262 arası dönem hariç, Rum milletinin Şark'ta hükümdar olup, yedi yüz yıl boyunca kendi milli hükümetine (hükümet-i milliyeyi mahsusa) sahip olduğunu vurgular.

Bunun akabinde makale Osmanlılar hakkında bir dizi tespitte bulunur. Buna göre Rumların arasına yerleşen "millet-i Osmaniye" Avrupalıların iddialarının aksine "derme değşirme bir cemaat" değildi ve "Sultan-ı Osman-ı evvel"den beri kendini idare eden bir "millet-i kaviye" idi. "Millet-i hâkime-i cedide"nin "lisan-u mezhebi ve adab-u adatı var idi." Rumlar böylesi bir millete mahkûm olmuş ve üzerlerinde yeni bir hükümet kurulmasını "esef ve elem" ile karşılamıştır. Bu iki milletin "ziddiyet-i nesli ve tabiatı", her "mahkûm millet"in ona egemen olan milletin boyunduruğunu kaldırma emelini taşıması ve bundan ötürü hâkim milletin mahkûm millete emniyetsizliği ve "o vahşi vakıtlarda" milletlerin birbirlerine garezini teşvik eden "mezheb taassubu" iki millet arasında hızlıca bir "ittihad ve ittifakın" tesisini mümkün kılmaz ve iki millet ayrı kalır. "Osmanlular hâkim ve Rumlar mahkûm" olurlar. Makaleye göre Osmanlılar hükümdarlık hukuku gerekçesiyle Rumların "emlâkını zabt ile mülk sahibi" olmuş, Rumlar da bu mahrumiyetten dolayı başka bir vasıtayla gelişemeyeceklerini anlayarak ticarete yönelmişlerdir.

Makaleye göre "millet-i hâkime" bu durumun nedenlerini gidermek için 19. yüzyılın başlangıcına dek teşebbüste bulunmamıştır. Üç yüz elli sene geçmiş olmasına rağmen "hâkim ile mahkûmler" arasında hiçbir yakınlaşma olmamış ve "Sultan Mehmed Fatih hazretlerinin Konstantiniyeye duhuli esnasında" meydana gelen durum devam etmişti. Devletin kayıtsızlığı azalacak yerde gittikçe arttığından Rum, Slav, Eflak Boğdanlı ve diğer milletleri "serbestiyet behanesi" ile aldatan "ecnebi teşvikleri" artmış, eyaletlere gönderilen mutasarrıf ve kaymakamlar devlet tarafından teftiş olmayacaklarını bilerek idarelerine tabi olan halkı "enva-i eza ve cefa ile tazyik idub" isyana mecbur ettirmişlerdi. Makale yazarına göre Osmanlı'da isyanlar, valilerin tazyikinden doğmuştur ve ahali suiistimal ve gaddarlıklara karşı isyan bayrağını kaldırırken bile devlete sadakatini ilan etmiş, fakat sonrasında hükümetin kayıtsızlığından iyice ümidi keserek ve "ecanib teşvikatına kanarak" açıktan isyan bayrağını kaldırmışlardır.

Neologos kai Omonoia'nın makalesi, Osmanlı memurunun aksine en iyi devletin tebaasını "her bir şeyin icrasına serbest ve müstakil bırakan" devlet olmayıp, onların ilerleme gayretlerini muavenetsiz bırakan değil tersine tebaalarının gelişmesi için her türlü çabayı sergileyen olduğuna işaret eder. Makaleye göre tebaasına kayıtsız kalan bir devlete lüzum da yoktur. İşte Osmanlı Devleti'nin "muslih-i evvel-ü ekberi" II. Mahmud, bu durumun bilincinde olarak devletini gaflet uykusundan uyandırmak için "cedid ve daha serbest nizamat" tahsis etmiş ve "kabail-i muhtelifeyi" devleti ile birleştirmek, dahası devleti "bila istisnai mezheb-u milliyet tebaasının hamisi" haline getirmek istemişti. Bundan dolayı "bundan böyle matlub-u şahanem Müslimanların fakat camide, Hıristiyanların Ekklisiada [kilisede] ve Yahudilerin havrada ayrı olmalarıdır" buyurmuştu. Yani Latincesi "*Formar patrium ex diversis gentibus Unam*" olmak üzere "tevaif-i muhtelifeden BİR Vatan teşkil itmek" istemişti. Bu "hayırlı" düşünce ile Yeniçerileri yok ederek icraata girişse de devletle muhtelif milletlerin arzuladıkları birlik tam manasıyla gerçekleşmemişti. Makaleye göre bunun sebebi "nizamatın" tamamıyla icra edilmemesi ve ahalinin "memalik-i mahrusenin VATAN umumî" olup, ona göz diken ecnebi devletlerin tırnaklarından korumak ve "uğuruna kanlarının son katrasını dökme"nin elzem olduğunu kavrayamamış olmalarıdır.

Osmanlı memurun, devletin "Evropa makinasının başlıca alâtından birisi olmasını" gelişmesinin delili sayarken Rumları "ecnebi teşvikatın alâtı" olarak göstermesini eleştirir. Makale yazarına göre Rumların "hâkim ve mahkûminin yek diğerine zıdd olub, devletin zaafa düşmesini arzu" eden "Evropalulardan aldanmayalım" demeye hakları vardır. Bir taraftan ahalinin hareketini kınayıp devlete hizmet eder gibi görünürken, diğer taraftan "milletleri taht-ı himayelerine alub, bunlara göya istiklaliyet ve serbestiyet ihsanına devleti teşvik iden ecanib nasihat" ve hilelerine kulak asmama çağrısında bulunur. Ona göre ecnebilere bunca imtiyaz ve teşvikler ihsan edileceğine bu imtiyazlar devletin ahalisine verilmelidir. Avrupalıların devamına çalıştıkları "emniyetsizliği" ortadan kaldırarak birlik içerisinde "devletimizin memuriyet, takviyet ve tekid-u teeyidi içun halisane istişare" etme çağrısında bulunur. Ayrıca geçmişte yaşananları da unutmaya çağırır. Çünkü geçmiş hadiselerin hatıra getirilmesi ona göre "zıddıyetin menbasıdır". Nasıl ki Ortaçağ'da Yahudiler İspanyollar için iftihar vesilesi değillerse Rumların da zengin olmalarının Osmanlıların şan ve şöhret kazanmalarına sebep olmayacağını vurgular. Makale yazarı bunun yerine geleceğe bakmayı ve her iki unsurun birbirine borçlu bulunduklarının Londra, Paris, Viyana veyahut Petersburg'da müzakere edileceğine, doğal olarak halledilebileceği İstanbul'da ortaya konulması gerektiğini salık verir.

Rumlar bir "millet-i mahkûme" olarak devlete ilim ve fenlerini, idari kabiliyetlerini, medeniyetlerini sunmuşlardır. Dolayısıyla iki millet arasında birliğin gerçekleşememiş olması onların kusuru değildir. Makale yazarı, "millet-i hâkimenin" Rumlara yakınlaşmak için şimdiye dek ne yaptığını sorar. Dahası kendilerinden daha medeni oldukları için tebalarına uyan Şimal milletlerine benzer ne yapmıştır? Osmanlı memurunun fetih sırasında Rumların, sadece fatihlerinden değil, sonrasında Batı'ya kaçan Rum mültecilerce aydınlanmış Avrupalılardan da daha medeni olduklarını inkâr edemeyeceğini vurgular. Buna rağmen Rumların "millet-i hâkime"ye kendilerini dayatmak şeklinde bir iddiada bulunmadıklarını, çünkü Osmanlı'yı bir "millet-i kaviye" olarak kabul ettiklerini zikreder. Bundan ötürü de hâkimlerinin ecnebi ya da Avrupa medeniyetini değil, kendilerinin medeniyet ve nizamını tetkik etmelerini beklemeye hakları olduğunu belirtir. Fakat bunların gerçekleşmediğini, Osmanlıların "merkeze gelenleri kovar bir kuvvet" misali ona yakınlaşmak isteyenleri def eylediği, bundan dolayı da merkezle birleşmek ve bir "merkez-i umumiye" yerine herkesin kendine mahsus bir merkez kabul ettiğinden bahseder. Makaleye göre Rumların Osmanlılardan, diğer milletlere nazaran daha fazla ayrılmış görülmeleri şaşkınlık verici değildir. Çünkü hükümet merkezi olmadığından Rumlar kendi eski medeniyetlerinin merkezine iltica eylemişlerdir. Dolayısıyla Rumlar geçmişteki durumlarını hatıra getirerek mevcut sınırlı "serbestiyet ve istiklaliyet"lerini kıyaslamışlar ve bu da iki milletin büsbütün ayrılmalarına sebep olmuştur.

Mustafa Fazıl Paşa (1829-1875), Abdülaziz'e yönelik anayasal reformlar talep eden meşhur mektubun sahibidir.

Hatıra-i Uhuvvet Portre Fotoğrafların Cazibesi: 1846-1950, Bahattin Öztuncay.

Bu ayrılık nasıl giderilebilir sorusuna makale yazarı hâkim ve mahkûm milletlerin birlikte "istişare" ve birbirlerine yardım etmeleri gerektiğine işaret ederek yanıt verir. Ona göre Osmanlı memuru bu meseleye ilişmemekte ve Şark Meselesi'nin çözümünü her milletin tek başına ve diğerlerinden ayrı gelişmesinde görmekte ve bu da sorunu çözülmez hale getirmektedir. Osmanlı memuruna göre çözümün yolu Rumların çalışması, zengin olmaları, "yollar, kanallar, limanlar inşa" etmeleri, büyük "ticaret ve ziraat ve sanaat şirketleri" kurmaları, devletin gelirini yükseltmeleri; Osmanlılarınsa boş kalmalarına ve kayıtsızlıklarına rağmen Rumların "meşakkat ve mihneti"yle şan ve şöhret kazanmaları ve Rumlar üzerinde hükümet etmeleriyle gerçekleşecektir. Oysa makale yazarına göre Rumlar, sadece kendileri için değil, Osmanlılar için de böylesi bir çözümü kabul

etmeyeceklerdir. En nihayetindeyse Şark Meselesi'nin çözümü için Osmanlılara şu çağrıyı yapar:

"Osmanlular! İskender-i azimin eski devletinin ihyası mümkinsiz oldığını biluriz, 414 seneden beru babalarımızın kemiklerini örten topraktan sizi çıkarmak hem haksız, hem müşkil

Ebüzziya Mehmed Tevfik Bey (1849-1913).

Vasilaki Kargopulo Hazret-i Padişâhi'nin Serfotoğrafı, Bahattin Öztuncay.

oldığının farkındayız. Niçun siz ve biz birleşmiş olsa idik, bizden korkacak ecnebilerden imdad ve muavenet talep idelim? İmdi birleşelim ve ittifak idelim. Biz, inkâr itmediğiniz, feraset, kabiliyet, servet ve evsaf-ı hasenemizi takdim ider ve siz bize Evropa milletlerinin nail oldıkları imtiyazatı ihsan eylersiniz. Metbu ve tabiler arasında vaki olan farkı mahv idin, size mahvi olmadığı üzere, pekâlâ idare idebildiğimiz memuriyet ve makamların yolını bize açık eyleyin. Vasi devletiniz dâhilinde müsavat-ı sahihiyi tesis eyleyin, bizi, nizamat-ı hasene ve serbestiyet ihsanı ile bu toprağın VATAN-I UMUMİ oldığına kandırın ve o zeman bu ismin Ruma ne derecelerde mucib-i gurur olacağını ve Rum ne derecelerde vatandaşlarının şan-u şöhreti gayretlusı olacağını ve vatan-ı umumî uğuruna cömerdane kanını dökeceğini göreceksiniz."

Dolayısıyla makale yazarına göre Osmanlılar ve Rumlar arasında birlik ancak devlet içerisinde gerçek eşitlik (müsavat-ı sahih) egemen kılındığında gerçekleşecektir. Bunun olması için de "metbu ve tabiler" arasındaki fark ortadan kaldırılmalı, milletler birbirleriyle "istişare" etmeli, makam ve memuriyetler, başka bir ifadeyle kariyer yolları herkese açılmalıdır. Bu gerçekleştiğinde, toprak ortak vatan (vatan-ı umumî) olacaktır. Özcesi, Şark Meselesi ancak "vatan devlet umumî, meşakkat, gayret, mehlekât ve şan-u şöhret ve her bir şey umumî" olursa çözülebilir.

MİLLET İÇİNDE 'MİLLET': ANADOLU RUMLARI

Basındaki bu tartışmaya *Anatoli* gazetesi de kendince katılacak, sesi olma iddiası taşıdığı, Türk dilli Anadolu Rumlarının mevcut durumu üzerine bir başmakale yayımlayacaktır.[15] Gazetenin yayımcısı Evangelinos Misailidis[16] (1820–1890) tarafından yazılmış olması pek muhtemel makalede "taife-i İslamdan ve memurin-i kiramdan" bir zatın dahi "Yonan milletinin" meziyetlerini teslim etmeye mecbur kaldığını belirttikten sonra buna rağmen Anadolu Rumlarının "atik Yonanların cins ve neslinden" değillermiş gibi gaflet ve cehalete daldıklarına hayıflanır. Oysa "memalik-i mahruse-i şahanede bulunan kâffe-i milletler" gelişirken Anadolu Rumları "hâlâ cehalet gafletinde bulunup" diğer milletlerden geri kalmışlardır. Misailidis'e göre Anadolu Rumları dünyayı "ilm ile tenvir itmiş ve emsal-i medeniyet olmuş" ataların torunlarıdırlar. Oysa öyle derin bir gaflet içindedirler ki, atalarına layık bir evlat olmamakta, onlardan kalan zengin mirası umursamamakta, hatta diğer milletlerin bu mirasın üzerine oturmasına izin vermektedirler.

Misailidis yazısında, "Yonan" ve "Rum" ibarelerini eşanlamlı olarak kullanmaktadır. Bu ikisi aynı milleti ifade etmekte, mensupları cinsdaş (Yunanca ομογενής sözcüğünün karşılığı) olarak ifade edilmektedir. Ona göre Anadolu Rumları, Rum milletinin mensuplarıdır. "Rum (Yonan) milleti" hâlâ en nazik, medeni ve çalışkan millettir, bunun kanıtıysa tüm dünyada en "meşhur tacir ve sarraf"ın Rum milletinden olmasıdır. Fakat ona göre Anadolu Rumları eğitime, kitap ve gazetelere böyle ilgisiz kaldıkça "cinsdaşlarının" bu başarılarıyla övünmek mümkün değildir.

Misailidis, "müşkül" zamanlarda, yani tahsil ve okul inşası güçken atalarının bu hususlarda daha fazla çaba gösterdiklerini belirtir. Ona göre bugünkü elverişli koşullar altında eğitimin gelişmesine ilgisiz kalmak Rum milletine yakışmamaktadır. Bu noktada 19. yüzyılda Osmanlı bağlamındaki eğitimin rekabetçi rolünü ortaya seren ifadeler kullanır. Anadolu Rumlarının Bulgarlardan ve Ermenilerden utanmaları gerektiğini, çünkü bunların kendi ilimlerinden başka "atalarımızın ilmi"ni de mekteplerinde öğrendiklerini ve "atalarımızın bize vâris bıraktıkları define-i nefise" ile süslenerek Anadolu Rumlarına meydan okuduklarından yakınır. Misailidis hemşerilerinin durumu hakkında oldukça karamsar bir tablo betimlemektedir:

"Sözümüz yalınız Anatolı kıttası içun oldukda, kandedir mekteblerimiz? Kandedir cehalet gafletini mahmur gözlerimizden def-u izale idecek kitablarımız? Ve kangımız dikkat ile Gazetalar mütalâa ider? Yaşamak içun yemeyub, yemek içun yaşayoruz, bu hal ise hayvanlara mahsusdur. Düşmüşüz dipsiz bir nefsaniyete ki sonu harabiyetimizi netice virecek, böyüklerimiz, enaniyet iddiasından, küçüklerimiz körlükle böyüklere alât olmakdan ve ruhbanlerimiz vazifesiz seyircilikden hali oldukları yokdur; böylelikle kendumizi harabiyet girdabına atıyoruz".

Misailidis'e göre durum böyle devam eder, "mektebler gözlerimize cehennem ve kitablar şeytan tuzağı görünür ve yalınız ismimizi yalan yanlış

yazmaklığı" öğrenmekle yetinmeye devam edilirse başka milletlere "kul köle" olunacaktır. Tek çare 19. asırda artık ilimle ihya olunacağını kavrayarak uykudan uyanmak ve okumakla mümkündür. Anlaşılan *Anatoli*'nin makalesi de kamuoyunda belli bir etki yaratır ki, bu sefer "*Omonoia ve Neologos* nam en meşhur Rumice gazete" makaleyi Rumcaya çevirerek methiyelerle yayımlar. Mükâfat beklemediğini, sadece "vatan borcunu" ifa ettiğini vurgulayan *Anatoli* gazetesine göreyse zaten Anadolu'nun değişik "mahallerinde muntazam kız ve oğlan mekteblerinin ve zihinlerini tenvir idecek kitabların bulunmaması" herkesin vatana olan vazifelerini bilmemesinden kaynaklanmaktadır.[17]

SONUÇ YERİNE

Tanzimat devletinin en önemli amacı hiç kuşkusuz gayrimüslim tebaanın sadakatinin kazanılmasıydı. 1867 yılına gelindiğinde bu süreçte önemli adımlar atılmıştı. Üstelik sonraki yıllarda Müslim-gayrimüslim eşitliğine erişilmeye yönelik uygulamalar devam edecek; 1868'de üyelerinin neredeyse üçte biri gayrimüslimlerden oluşacak Şura-yı Devlet oluşturulurken, 1869 yılındaysa vatandaşlık yasası aracılığıyla Osmanlı vatandaşlığı Müslüman olmakla özdeşlikten çıkacaktır. Nihayet tüm bu süreç 1876'da ilk Osmanlı anayasasının kabulüyle doruğuna ulaşsa da hemen akabinde Osmanlı'nın Rumeli'de önemli toprak kayıplarına uğraması sonrasında Abdülhamid'in saltanatında devlet, gerçekte bu siyasetinden vazgeçerek yeniden Müslüman tebaasına yönelecektir.

Tanzimat reformları bir yandan Osmanlı gayrimüslimlerinin toplumsal ve hukuki konumlarını yükseltirken Müslüman ahali nezdinde de geçmiş ayrıcalıklı konumlarını yitiriyor gözükmekten dolayı şiddetli tepkiler doğurmuştur. Yukarıda özetlenen Osmanlı basınındaki tartışma, Tanzimat siyasetinin bu anlamda ne ölçüde başarılı olduğunu anlamamıza yardım etmektedir. Osmanlı memuru, Rumların yükselen toplumsal ve ekonomik konumuna işaret ederken Rum gazetesinde yayımlanan makale unsurlar arasında gerçek eşitliğin halen sağlanamamış olmasından yakınacaktır. Rumların devletin sunduğu kamusal hizmetler, istihdam ve kariyer olanaklarından eşit biçimde istifade etme arzusu akim kalacak, bu anlamda Tanzimat'ın vaatleri gerçekleşmeyecektir. Selim Deringil'in ifade ettiği gibi Tanzimat devletinin başarısızlığı, gayrimüslim reayanın kazanılmasına yönelik reformların "çok az ve çok geç" olması ve Batı'nın artan baskısı karşısında belki de kaçınılmazdı.[18]

Öte yandan basındaki bu tartışmanın gösterdiği gibi 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye başlayan çok dilli Osmanlı basınını, birbiriyle ilişkisiz kompartmanlardan müteşekkil tasavvur etmemek gerekir. Basının çeşitli unsurları, farklı dilsel/milli toplulukların sesi olmayı hedefleseler de birbirinden tercümeler ve alıntılar yapan ve en önemlisi birbiriyle tartışan bir görüntü sergilemektedir. Bu bağlamda Osmanlı basınının gelişimi kısa bir süre içinde devlet baskısıyla kısıtlanmamış olsa, bunun Osmanlı toplumsal ve siyasal düşüncesini ne ölçüde geliştirebileceği sorusu ve bunun yol açabileceği ihtimaller üzerine düşünmeye değerdir.

STEFO BENLİSOY
İTÜ, İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton: Princeton University Press 1963: 172.

2 M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923 A Study in International Relations*, New York: St. Martin Press 1966. Girit İsyanı hakkında bkz. James J. Reid, *Crisis of the Otoman Empire Prelude to Collapse 1839-1878*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2000, s. 212-225.

3 Anadolu'da cemaatler arasındaki yükselen tansiyona ilişkin örnek vakalar için bkz. Stefo Benlisoy, "19. Yüzyıl Ortasında Osmanlı'da "Sorumlu" Gazetecilik Tartışması: *Anatoli* ve *Vatan* Kavgası", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 2013, Sayı 236, s. 22-29.

4 Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton: Princeton University Press 1962.

5 Nazan Çiçek, *The Young Ottomans Turkish Critics of the Eastern Question in the Late Nineteenth Century*, London: Tauris Publishers 2010.

6 Davison, s. 202, 205-6, 209; Mardin, s. 33-4, 42.

7 Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul: Kervan Yayınları 1974, s. 471-3.

8 Davison, s. 205; Mardin, s. 32-3.

9 *Omonoia* gazetesinin yayın hayatına atılışı Patrik II. Yuvakim'in (1860-3 ve 1873-1878) girişimiyle olmuştu. Yayıncısı D. Katselidis olan gazetenin kurulmasından amaç umumî nizamnamelerin uygulanmaya geçirilmesini savunan *Tilegrafos tou Vosporu* [Boğaziçi Telgrafı], Vizantis [Bizans] ve özellikle *Anatolikos Astir* [Şark Yıldızı] gazetelerinin etkisini kırmaktı. Ocak 1867'den aynı yılın Mart ayına kadar *Neologos* gazetesiyle birlikte *Neologos kai Omonoia* ibaresiyle yayımlandı. Bu yöntem gazetelerin yayım yasaklarını aşmakta kullandıkları bir yöntemdi. Gazete yayın hayatına 1871 yılında son verecektir. Bkz. Εγκυκλοπαίδεια Μεΐζονος Ελληνωμού, *http://constantinople.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=11035* [13.09.2014].

10 Yayın hayatına Ekim 1866'da başlayan gazete kesintilerle de olsa 1923'e kadar yayımlanmaya devam edecektir. *Neologos*, İstanbul Rum basınının âdeta amiral gemisiydi ve yayıncısı Stavros I. Vutiras la özdeşleşmişti. Özellikle Bulgar meselesinde anti-Slav çizginin önemli bir temsilcisi olan *Neologos*, Patrik III. Yuvakim'in de başlıca muarızlarındandı. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nin ardından bir dönem Atina'da yayımlanmak zorunda kalan gazete, 1908 Devrimi sonrasında ilgi gören bir yayın olmayı sürdürdü. Zaman zaman resmi makamların hışmına uğrayan gazete belirli aralıklarla değişik isimler alarak da (*Neologos tis Anatolis, Astrapi* [Şimşek], *Kairoi* [Mevsimler] vs.) yayımlanmıştır. 1923 yılında yayın hayatı son bulan gazete, 1925'ten itibaren Selanik'te *Neologos tis Konstantinupolis* adıyla çıkmaya başlar. *Neologos* için bkz. Λεύκωμα Πεντηκονταετηρίς Δημοσιογραφικού Σταδίου Σταύρου Ι. Βουτυρά *1866-1921* (Stavros Vutiras'ın Gazetecilik Hayatının Ellinci Yılı Armağanı), Konstantinupolis, 1921. Ayrıca bkz. "Νεόλογος", Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, s. 192.

11 *Anatoli* için bkz. Foti Benlisoy ve Stefo Benlisoy, "Reading the identity of 'Karamanli' through the pages of *Anatoli*", *Turcologica 83 Cries and Whispers in Karamanlidika Books*, ed. Evangelia Balta & Mathias Kappler, Harrasowitz Verlag: Wiesbaden 2010, s. 93-108 ve Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, "The *Anatoli* Newspaper and the Heyday of the Karamanli Press", Age, s. 109-123. Karamanlıca basın için bkz. Evangelia Balta, "Karamanlıdika Press (Smyrna 1845 – Athens 1926)", *Beyond the Language Frontier*, (Istanbul: Isis Press 2010) s. 107-121 ve "Catalogue of the Karamanlidika Press", Age, s. 123-133.

12 "Osmanlı bir memurun fikrası", *Anatoli*, N. 1050, 9 Şubat 1867. Yazının bundan sonrasında makaleye her atıf bu nüshadan yapılacaktır.

13 *Anatoli*, N. 1052, 14 Şubat 1867. Yazının bundan sonrasında makaleye atıflar bu nüshadan yapılacaktır.

14 Bizans İmparatorluğu'na 867 yılından 1056 yılına kadar hükmeden Makedonya hanedanının kurucusu. Makalenin iddiasının aksine I. Basileios (830-886) ve sonrasında hanedana mensup çoğu imparator aslen Ermeniydi.

15 "Muayene-i ahval-i Rumiyan-ı Anatoli", *Anatoli* N. 1048, 4 Şubat 1867.

16 Evangelinos Misailidis için bkz. Ioannis Polybios, "Evangelinos Misailidis", *Terakki*, sayı 4, 30 Haziran 1888, s. 54 - 58; I. Limnidis, Μικρασιατικόν Ημερολόγιον ο Αστήρ 1913. (Dersaadet: Protopapa and Sas, 1912), s. 170-172 ve *Anatoli*, N. 4292, 05-02-1891.

17 *Anatoli*, N. 1054, 7 Şubat 1867.

18 Selim Deringil, *Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire*, Cambridge University Press 2012: 240.

ELBİSE-İ OSMANİYE'Yİ TEKRAR ELE ALMAK - 2

EDHEM ELDEM

*Bundan iki sayı önce "***Elbise-i Osmaniye***'yi Tekrar Ele Almak" başlığıyla kaleme aldığım makalede, tarihimizde çok önemli bir yer tutan veya daha doğrusu tarihçiler tarafından çok önem atfedilen Osman Hamdi Bey ile Marie de Launay'nin bu ismi taşıyan meşhur Osmanlı halk kıyafetleri albümünün henüz deşilmemiş ve ortaya çıkarılmamış gayet ilginç veçheleri olduğundan bahsetmiş, bunları peyderpey ele almayı düşündüğümü söylemiştim. Bir başlangıç olarak da albümün yayımlanmasından neredeyse otuz sene sonra nasıl Abdülhamid döneminin sansürüne takıldığını anlatmıştım. Bu sayıda ise bu tefrikaya* **Elbise***'nin tasarlanma süreciyle ilgili bazı sorulara cevap vermeye çalışarak devam etmek niyetindeyim.*

Resim 1: Osman Hamdi Bey Mardinli Kürt kıyafetiyle.

Resim 2: Diyarbakır vilayeti. Diyarbakır yöresinden çoban, Mardin yöresinden Kürt, Cizreli Kürt.

Bilindiği gibi *Elbise-i Osmaniye* albümü, 1873 Viyana sergisi için hazırlanmış, Osmanlı seksiyonunda yer alan ve balmumundan modellerin üzerine giydirilmiş gerçek kıyafetlerden oluşan bir sergiye eşlik etmesi düşünülmüştü. Gerçi kitabın üretimi geciktiğinden bu amaç fiilen gerçekleşmemişti, ama bu durum kıyafet sergisi ile kıyafet albümünün aynı anlatımın iki paralel veçhesi olarak tasarlandığı gerçeğini or-

tadan kaldırmamaktadır. Fakat bu genel bilginin ötesinde fazla bir şey de bilmediğimiz ortadadır. En basitinden, Viyana'daki sergiyle albümün içeriğinin ne kadar örtüştüğü konusunda hiçbir ayrıntılı ve kesin bilgiye sahip değiliz. Gerçi bazı konularda tahmin yürütecek olursak, albümde yer alan ve Viyana'da sergilenen kıyafetlerin aynı olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır. Bunun somut bir işaretini Osman Hamdi Bey'in "Şark" kıyafetiyle Viyana'da çekilmiş meşhur fotoğrafında bulmak mümkündür. Osman Hamdi bu fotoğrafta (Resim 1) üzerinde *Elbise*'de yer alan "Mardinli Kürt" tipinin kıyafetiyle görüntülenmişti; giysisinin yanında asılı duran kalkan (Resim 2) ise aynı albümdeki "Palulu Kürt" karakterinden alınmıştı. Fotoğrafın kartonunda yer alan Fritz Luckhardt stüdyosunun isim ve armasından Viyana'da çekilmiş olduğundan emin olduğumuza göre, bu giysilerin İstanbul'da çekildikten sonra modellerin üzerine giydirilmek üzere Viyana'ya getirildiğini, Osman Hamdi'nin de eğlencesine içlerinden birini alıp fotoğraf çektirmiş olduğunu tahmin etmek mümkündür.

Bu durumda iş, Viyana'da sergilenen kıyafetlerin hangileri olduğunu tespit etmeye kalmaktadır. Bu konuda da bu tür sergilere hâkim olan sayım ve ayrıntılı tarif takıntısı imdadımıza yetişmektedir. Sergide teşhir edilmiş olan bütün madde ve objeleri tek tek sayıp tanıtan resmi katalogda bu kıyafet sergisinde yer alan bütün modeller tam 258 kalem olarak sıralanmıştır. "Textil- und Bekleidungs-Industrie", yani Tekstil ve Giyim Sanayii başlığı altında toplanan 5. grup ürünlerinin en sonunda "Additionelle Ausstellung von Figuren, darstellend die Costüme des türkischen Reiches"(Osmanlı İmparatorluğu'nun kıyafetlerini gösteren ilave sergi) başlığı altında yer alan bu listede, sergilenmiş olan her kıyafetin Almanca tarifi, imparatorluğun hangi idari biriminden geldiği ve üreticisinin kimliği bilgileri verilmektedir.[1] Bu bilgileri *Elbise-i Osmaniye*'deki kıyafetlerin

Resim 3: Cezayir'i Bahr-i Sefid Vilayeti. Bigalı Yörük kadını, Limnili Hıristiyan kadını, Sakızlı Hıristiyan kadını.

Resim 4: Limnili Hıristiyan kadını.

Resim 5: Sakızlı Hıristiyan kadını.

Resim 6: Yozgat yöresinden Kürt kadını.

Resim 7: Ankara Vilayeti. Yozgat yöresinden Kürt kadını, Ankaralı Hıristiyan sanatkârın karısı, Ankaralı Müslüman sanatkârın karısı.

listesiyle bir araya getirince sergiyle kitabın içeriklerinin büyük ölçüde örtüştüğünü ama bazı önemli farkların da olduğu anlaşılmaktadır. Çok genel anlamda *Elbise*'de 210, sergide ise 258 kıyafet olduğuna göre, serginin daha kapsamlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat aslında hem kitaptaki bazı kıyafetler de sergide bulunmadığından aradaki fark sadece sergideki fazlalıktan oluşmamaktadır. *Elbise*'de olup sergide olmayan 23 ve sergide olup *Elbise*'de yer almayan 71 kıyafet hesaba katılırsa şu veya bu şekilde üretilmiş olan toplam kıyafet sayısının 281'i bulduğu anlaşılmaktadır.

Pekiyi, bu iki koleksiyon arasındaki farkların mantıklı veya tutarlı herhangi bir izahını bulmak mümkün müdür? *Elbise*'deki bazı fazlalıkları belki izah edebiliriz. İstanbul kıyafetleri arasındaki erkeklerin "şimdiki kıyafeti", Müslüman kadının "hane elbisesi" ve "Rum kızı elbisesi" fazla alelade oldukları veya daha doğrusu yeteri kadar egzotik olmadıklarından dolayı Viyana'da kullanılmamış olabilir. Fakat geri kalan 20 kıyafet için bu tarzda bir mantık yürütmek pek mümkün gözükmüyor. Örnek vermek gerekirse, Kastamonu vilayetinin tamamının veya Hicaz ve Yemen'in iki levhasının olduğu gibi sergide yer almamış olmasına bir neden bulmak pek kolay değil. Hele *Elbise*'de yer alan bütün kıyafetlerin sergiden önce üretilmiş olduğunu, dolayısıyla da Viyana'ya götürülememesi için herhangi bir sebep olmadığı düşünülürse.

Diğer yöndeki eksikler için durum pek farklı değil. *Elbise*'de yer almamış olan 71 adet kıyafetin içinde erkek ve kadın, Müslüman ve gayrimüslim, ülkenin her tarafından tipler bulunduğundan burada da bir mantık veya kasıt bulmak imkânsız görünüyor. Bu durumda akla daha pratik nedenler gelebiliyor. Eğer bu 71 kıyafet de dâhil edilseydi, *Elbise* albümüne neredeyse 25 yeni levha eklenmesi ve bunlara tekabül eden metinlerin yazılması gerekecekti ki bu zaten kıt imkânlarla gerçekleştirilen bu projeye hem maddi, hem manevi çok fazla külfet getirecekti. Aslında söz konusu olan bu 71 kıyafetin fotoğraflarının çekilmemiş olması bile muhtemeldir. Sebah'ın *Elbise*'de yer alan fotoğrafların dışında kalan ama aynı türden kıyafetleri resimleyen çok sayıdaki fotoğrafın arasında bu isimlere (henüz?) rastlanmaması bunun bir işareti olarak kabul edilebilir.

Zaten bu konunun en ilginç ve kesinlikle en eğlenceli yönlerinden biri, aynı kıyafetlerin ne kadar farklı şekil ve bağlamlarda kullanılabilmiş olduğudur. Bir tarafta sergideki modeller, diğer tarafta ise *Elbise-i Osmaniye*'de yer alan fotoğraflar arasındaki ayırım aslında meselenin sadece bir veçhesini oluşturmaktadır. Asıl ilginç olan, Sebah'ın albümde yer alan kıyafetleri başka

fotoğraflarda kullanmış olmasıdır. Bunun arkasındaki mantık ise pek tabii ki Pascal Sebah'ın girişimci ruhu, yani bir kitapta kullanılan resimleri ayrıca ticari bir meta haline getirip "Şark tipleri" kategorisi altında satmak istemesi yatmaktadır. Bunların bazı örnekleri, kitapta üçer üçer poz veren kişilerin tek başlarına poz vermelerinden oluşan görüntülerden oluşmaktadır. *Elbise*'de "Cezayir-i Bahr-ı Sefid Vilayeti", yani Ege Adaları levhalarından birinde yer alan "Sakız Adası Hıristiyan kadını" (Resim 3) (sağda) ile "Limni Hıristiyan kadını"nın (ortada) ayrı ayrı pozları mevcuttur (Resim: 4-5). Keza, "Hüdavendigâr Vilayeti" (Bursa) levhasındaki "Bursa Yahudi kadını" (solda) (Resim: 8) veya "Ankara Vilayeti" levhasındaki "Yozgad İslam kadını" (Resim: 7) (solda), tek başlarına poz verdikleri halde görüntülenmiş ve bu şekilde oluşan fotoğraf Sebah tarafından satışa çıkarılmıştır. (Resim: 6,9)

Bu örnekleri büyük ölçüde "masum" saymak mümkündür, zira kitaptaki "etnografik" resim ile münferit pozlar arasında herhangi bir bağlam veya mana farklılığı mevcut değildir. Fakat bu "masumiyetin" epeyce zorlandığı bazı örnekler bulmak da mümkün. Bunların en ilginçlerinden biri, "Hicaz ve Yemen ve Trablusgarb Vilayetleri" levhasında yer alan ve soldan sağa "Harblı Kâbil kadını", "Medine-i Münevvere civarında Harblı Kâbil" ve "Ciyaddele kadını" olarak tanıtılan üç kişinin başlarına gelenlerdir (Resim: 10). *Elbise*'nin levhasında her zamanki gibi sakin ve ciddi bir şekilde poz vermiş olan bu üç kişi, "Mekke civarından Araplar" adını taşıyan ticari bir fotoğrafta birdenbire egzotik bir sahnenin aktörlerine dönüşmüşlerdir (Resim: 11). Harblı kadın yere düşünceli bir şekilde samanla kaplı stüdyo zeminine oturmuş, Ciyaddeleli kadın ise kartondan kayaların önünde ayakta durmakta, şuh bir şekilde testisinden Harblı erkeğe su içirmektedir. Asık suratlı etnografyadan güler yüzlü egzotizme geçişin bu mükemmel örneği, 19. yüzyıl "yerel tipler" fotoğrafçılığının ne kadar esnek bir

Resim 8: Hüdavendigar Vilayeti. Bursalı Musevi kadın, Bursalı Musevi erkek, Bursalı Musevi kadın.

Resim 9: Bursalı Musevi kadın.

araç olduğunu göstermesi açısından ilginçtir.[2]

Bu tür "yaratıcılık" denemelerinin bir başka boyutuna gene Sebah'ın çalışmalarında rastlamak mümkündür. Bu defa söz konusu olan "Aydın Vilayeti" levhasında yer alan iki Zeybek tiplemesidir. Sebah burada da tek başına poz veren Zeybek fotoğrafları (Resim: 13-14) yaratmış ve Mekke civarı Araplarında olduğu gibi etnografik ciddiyetten koparmış bu eşkıya tipini gayet teatral pozlar verdirtmişti. Fakat işin ilginç tarafı bu defa sadece pozu değiştirmekle kalmamış, modeli de değiştirmişti. Anlaşılan *Elbise*'de yer alan tıknaz, gösterişsiz ve biraz içi geçmiş gibi duran iki kişiyi (Resim: 12) pek gözü tutmamış olacak ki onların yerine daha yakışıklı ve boylu poslu bir aktör kullanmayı tercih etmişti.

Maalesef Viyana'daki sergide yer alan kıyafetlerin neye benzediği konusunda pek fazla görsel malzemeye sahip değiliz. Muhtemelen Avusturya'da yayınlanan resimli dergilerin, hatta sergi münasebetiyle özel olarak çıkarılan dergilerden birinin içinde yer alan ve "Türkische Galerie" (Türk Galerisi) adını taşıyan bir gravürde (Resim: 15) Osmanlı ürünlerine ayrılan salonun etrafının çepeçevre kaideler üzerine yerleştirilmiş kıyafetli mankenlerle çevrili olduğu göze çarpmaktadır. Anlaşılan sergide bu kıyafetler bu şekilde kullanılmış, muhtemelen coğrafi bir sıraya göre 258 kıyafet sıralanmıştı. Viyana sergisinde teşhir edilen kıyafetlerle ilgili henüz tam açıklığa kavuşamayan bir nokta, bu kıyafetlerin arasında Elbise-i Atika tarzında eski kıyafetlere ve özellikle yeniçeri giysilerine yer verilip verilmediğidir. Ahmet Ersoy, hem sergi, hem *Elbise-i Osmaniye* üzerine yaptığı çalışmalarında dönemin Avusturya kaynaklarına dayanarak kıyafet

Resim 10: Hicaz, Yemen ve Trablusgarp vilayetleri. Harpli Kâbil Arabının karısı (Medine yöresi), Harpli Kâbil Arabı (Medine yöresi), Ceddeli Müslüman kadın (Mekke yöresi).

Resim 11: Mekke civarından Araplar (sağ alt).

sergisinin böyle bir "tarihi" kısmı da olduğunu yazmıştır.[3] Ancak hem bu kaynakların 1872 yılına, yani henüz hazırlıkların sürdüğü bir döneme rastlaması, hem de ne Osmanlı kaynaklarında ne de serginin resmi kataloğunda bu tür kıyafetlerden hiç söz edilmiyor olması, bunun ya baştan düşünülüp sonradan vazgeçilen bir proje olduğunu ya da Avusturyalıların dönemin yerel kıyafetleriyle yeniçeri gibi "eski" kıyafetlerin farkını pek bilmediklerinden bu tür genellemelere gitmiş olabileceklerini akla getirmektedir.[4]

EDHEM ELDEM
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

Resim 12: Aydın Vilayeti. Zeybek, zeybek, Aydınlı sanatkâr (yan sayfa sol üst).

Resim 13: Aydın Vilayeti. Zeybek

Resim 14: Aydınlı Zeybek.

Resim 15: "Türkische Galerie" (Türk Galerisi).

DİPNOTLAR

1 *Welt-Ausstellung 1873 in Wien. Officieller General-Catalog* (Viyana: Verlag der General Direction, 1873), s. 703-705.

2 Bu tür etnografik malzemenin nasıl bazen erotik hatta pornografik bir boyuta ulaşabildiği konusunda bkz. Irvin C. Schick, *The Erotic Margin. Sexuality and Spatiality in Alterist Discourse* (Lodndra-New York: Verso, 1999); Edhem Eldem, *Doğuyu Tüketmek* (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007), s. 156-185.

3 Ahmet Ersoy, "A Sartorial Tribute to Late Tanzimat Ottomanism: The *Elbise i Osmaniyye* Album", *Muqarnas*, 20 (2003), s. 190. Ersoy ayrıca bu makalesinde (s.192) yer alan bir dönem gravüründe yeniçeriye benzeyen bir figür olduğuna haklı olarak işaret etmektedir.

4 Mesela 18 Mayıs 1873 tarihli *Weltausstellungs-Zeitung*'da Şark sergilerinin yorumlandığı yazıda Osmanlı seksiyonundan bahsederken kıyafet sergisinden esinlendiği kesin olan "tek boynuzlu at kıyafetli Dürzi kadın", "vahşi Kürt" gibi tiplerden bahsederken aynı zamanda Binbir Gece Masallarından, odalıklardan ve yeniçerilerden bahsedilmektedir.

SON ON BEŞ YILDA

NÜFUS MÜBADELESİ ÜZERİNE YUNAN TARİHYAZIMININ ÜRETİMİ

EVANGELİA BALTA

Şimdiki nesil göçmenliği hiç tecrübe etmedi. Bundan dolayı geçmişe bakış değişti. Biliyoruz ki, hafızamızla ilişki şimdiki zamanla ilişki demektir. İnsan zihninde hafıza mekanik bir kayıt değildir, tersine şimdiki zamanın ağırlığı ve etkisiyle yeniden kurulur. Küçük Asya Felaketi ve onu mühürleyen Lozan Antlaşması kolektif "biz" için muazzam önemi haiz olaylardır ve her nesille beraber yeniden müzakere edilir. Hafızanın yeniden kuruluşu sadece mübadilleri ve onların torunlarını etkilemez; kolektif görüngü ve kolektif hafızayı da etkiler.

ÇEVİRİ: AHMET AKŞİT*

Mübadele'nin gereksiz yere idealize edilmiş genel tarihsel değerlendirmesi Mübadele'de yaşananları, Yunan devletinin zorlu reform ve hatta daha zor bir konu olan yeniden kimlik inşaası süreçlerini haklı çıkarmak için bir anlatı oluşturmak amacıyla yapılmıştır. Bu durum zorunlu nüfus mübadelesi trajedisinin sebep olduğu ideolojik ve duygusal sıkıntının sonucu olduğu kadar, Mübadele'yi yaşamış ve büyük tarihyazımı çalışmalarına imza atmış insanların yaklaşımının da sonucudur.[1]

Ekim 2003'te Lozan Mübadilleri Vakfı'nın İstanbul'da organize ettiği konferansta Yunan tarihyazımı küllliyatın bir kısmını oluşturan ideoloji ve klişelerin değerlendirmesine yoğunlaştım ve bu tarihsel olaya sadece tarihsel kavramlarla yaklaşma ihtiyacını vurguladım.[2] Orada örneklerle modern Yunan devletinin Küçük Asya'dan gelen mübadilleri bütünüyle entegre ve asimile etmede gösterdiği "eşi benzeri

Göçmenler bir okulun önünde, 1925.

***Çeviriyi baştan sona okuyan ve beni birçok önemli yanlıştan döndüren Sayın Emre Yalçın'a teşekkür ederim.**

Çadırların yanında ilk yapılan göçmen konutları, 1926.

görülmemiş başarı"nın[3] yanı sıra insanın Nüfus Mübadelesi'ndeki travmatik tecrübesinin, kanıtlanmamış ve genellikle yanlış varsayımların kanaatlere ve yaygın olarak kabul edilmiş "doğru"lara dönüşmesine nasıl katkıda bulunduğunu açıkladım.

Şimdiki nesil göçmenliği hiç tecrübe etmedi. Bundan dolayı geçmişe bakış değişti ve iyi biliyoruz ki, hafızamızla ilişki şimdiki zamanla ilişki demektir. İnsan zihninde hafıza mekanik bir kayıt değildir, tam tersine şimdiki zamanın ağırlığı ve etkisiyle yeniden kurulur.[4] Küçük Asya Felaketi ve onu mühürleyen Lozan Antlaşması kolektif "biz" için muazzam önemi haiz olaylardır ve her nesille beraber yeniden müzakere edilir. Hafızanın yeniden kuruluşu sadece mübadilleri ve onların torunlarını etkilemez;[5] kolektif görüngü ve kolektif hafızayı da etkiler. Küçük Asya mübadillerinin hikâyesi daima kolektif kimliğin bir aracı olarak algılandığı için kamuoyunun ilgisini çekmiştir çünkü mübadiller Küçük Asya Felaketi'nden diğer göçmenlerle beraber -toplam bir milyondan fazla insan- radikal biçimde Yunanistan'ın etnik bileşimini ve aynı şekilde siyasi arenanın, ulusal ekonominin ve sosyal yapının araçlarını değiştirmişlerdir. Demografik tasnifler, ekonomik değişiklikler, sosyal ve politik değişimler, ideolojiler ve mevcut kültürel karşılaşmalar da insanların geçmiş algısını şekillendirir ve hafızayı kurar. Aynı şey tarihyazımının anlatımında olur.

Son on yılda, Lozan Mübadilleri Vakfı'nın ilk uluslararası konferansı düzenlemesinden bu yana Mübadele'yle ilgili Yunan tarihyazımı, 1990'lardan sonra olduğu gibi gelişimine devam etti. Konu başlıklarının sil baştan ele alınması ve konuyla ilgili mevcut Türkçe bibliyografyanın hacmindeki dikkat çekici büyüme, Mübadele'ye yönelik akademik ilginin Türkiye'de nasıl canlandığını gösteriyor. Üstelik aynı ilgi bizim davetli olduğumuz konferans programının broşürlerine bile yansımıştı.

Yunanistan ve Türkiye'de Mübadele'yle ilgili gelecek yaklaşımların gelişimini ele alan Renée Hirschon'un editörlüğünü yaptığı *Crossing the Aegean* (Ege'nin Öte Yanına Geçmek) adlı kitabın önemli bir tarihsel katkı olduğuna inanıyorum.[6] 2003'te yayınlanan bu kitapta Mübadele'ye yeni yaklaşımlar büyük bir çeşitlilik içeriyor. Lozan Mübadilleri Vakfı Konferansı'nda (2003)[7] yapılan sunumlar, konuyla ilgili sonraki tarihyazımı üretiminde olduğu gibi aynı çizgilerdeydi.

Ege Üniversitesi tarafından organize edilen Mübadele'yle ilgili uluslararası akademik toplantıda benim sunuşumun amacı 1990'lardan günümüze kadar geçen on yıllarda konuyla ilgili Yunan tarihyazımını kısaca kritik etmekti. Söz konusu tarihyazımı mübadillerin Yunanistan'a varışı ve yerleşimini ve takip eden yıllarda sosyal, mali ve politik yaşamda oynadıkları rol üstüne tutarlı yorumlar ortaya koyar. Yunan tarihyazımı halen tape edilmemiş arşiv malzemesi kullanan parlak çalışmalarla zenginleşmiştir. Pek çok doktora tezi yazılmış bunlardan bazıları kitap olarak basılmıştır.[8]

En önemlisi Yunan tarihyazımı üretiminin, onu sınırlayan çizginin ötesine geçmiş olmasıdır; sadece Yunan mübadillere odaklanmayı bırakmış, Mübadele dramındaki başka oyuncularla da ilgilenen çalışmalarla zenginleşmiştir. İlk olarak Anadolu'dan gelen daha çok sayıda Hıristiyan'ın Makedonya'da yerleşebilmesi için ayrılmaya zorlanan Müslüman göçmenler. İki çift ilişkiden doğan etkileşim incelenmiştir: Müslüman azınlığın Yunan yönetimiyle ve Müslüman azınlığın yerli veya göçmen Hıristiyan nüfusla ilişkileri ki, bunlar çalkantılı bir dönemde savaşlarla, nüfus hareketleriyle ve son olarak vatanlarını mecburen terk ettikleri Lozan Antlaşması'nın gereği olan Mübadele'yle şekillenmiştir. İlişki ağları, yayınlanmamış arşiv kaynaklarından yararlanarak tekrar kurulabilir ve Müslüman mübadillerin sosyal hayatının muhtelif cepheleri ortaya konabilir, aynı şey vatanlarından sürülme işlemi sırasında belli bir süre yan yana

yaşamak durumunda kalan iki etnik-dini toplum arasındaki ilişkiler için de geçerlidir.[9]

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Müslüman göçmenlerin kaderini takip eden Yunan tarihçilerin hazırladığı çalışmalar henüz pek az olsa da, önemli. Bunlar özellikle Anadolu'nun kıyı bölgesine yerleşen Giritli-Türk göçmenlerle ilgili;[10] Ahmet Yorulmaz gibi göçmenlerin Küçük Asya'daki yaşamları üstüne yazdığı kitapların Yunancaya çevrilmesi rastlantı değildir.[11] Yunanistanlı Müslümanların yazdığı kitapların, artık Yunan okuyucu kitlesi arasında daha geniş ilgi gördüğü söylenebilir. Örneğin Kavala Müslüman milletvekili İsmail Hakkı Kobakoğlu'nun biyografisi yayımlandı, hemen ardından Yunanca çevirisi çıktı[12] ve Seres'li Müftüzade Mehmet Esat'ın *Memleket Hatıraları* (Αναμνήσεις) çıktı, keza Yunancaya çevrildi.[13]

İkinci olarak son on yıllarda Mübadele tarihi yerel Hıristiyan nüfusuyla da ilgilendi. Basın, mahkeme ve polis kayıtları, geleneksel sözlü arşivler yoluyla göçmenlerin ve yerel nüfusların yaşamları ve bu gruplar arasında Makedonya'daki metruk Müslüman emlakiyle ilgili gayet ihtilaflı konuları takip eden çalışmalarda bir artış olduğu gözlenmektedir.[14] Özel durumları ele alan çalışmalar, Anadolu'dan gelen fakirleşmiş göçmenler ve çoğu yoksul, Müslüman hemşerilerinin ayrılışından sonra daha büyük bir emlake gözünü diken yerli çiftçiler arasında genellikle hararetli çatışmalardan veçheler sunar.[15]

İskân meselesi, Göçmen İskân Komitesi'nin rolü ve İskân Dairesi'ndeki uzman resmi görevlilerin kötü şöhretli olağan dışı mülk transferinin yarattığı baskı politik, partizan anlayışlara hizmet ederek önyargıya ve sağduyudan uzaklaşmaya sebep oldu. Çıkar gruplarının sayım/keşif, tevzi ve toprak mülkiyeti ve anormal emlak işlemleri konusunda Tarım Bakanlığı'ndan istekleri ve şikâyetleri ilgili yönetim dosyalarını şişirdi. Yetersiz kaynaklara yönelik talepler kültürel farklılıkların altını çizdi ve şiddetlendirdi. Birçok etnik grubun, dinlerin, dillerin -esas olarak Slavca- ve sınıfsal farklılıkların olduğu Makedonya gibi bir yere Anadolu'dan göçmenlerin gelmesi, birlikte yaşaması gereken insanların arasına kapanamaz bir mesafe koydu. Dil ve moral değer farklılıkları iki tarafta da İç Savaş sonrası yıllara dek sürecek politik bölünmeyle beraber, ırkçılığa ve toplumsal yabancılaşmaya yol açtı. Bu konular şimdilerde Yunan tarihyazımının parçası oldu.[16]

O zamanlar hâlâ çok etnili bir şehir olan Osmanlı sonrası Selanik'teki Yahudilerle ilgili çalışmalar vardır. Bunlar göçmenlerin gelmesiyle beraber emek pazarı aniden şehrin ölçülerinin çok üstünde bir insan gücüyle büyüyünce, sıklıkla Yahudilerle göçmen topluluklar arasında ortaya çıkan çatışmalı ilişkilerden bahseder. Göçmenlerle Yahudi işçiler arasındaki ilişkilerin aydınlanması için hâlâ yapılacak çok şey var ve bu mesele sendikal hareketin tarihiyle ilintilidir, tütün konusu vs. Rena Molho "Selanik'teki Yahudi cemaati bir azınlığa dönüşürken ve oluşmaya başlayan iki ulusun politik öncelikleri artık aynı değil iken, Küçük Asya Felaketi'nden ve Mübadele'den sonra Yunan Devleti'ndeki yerli Yahudilerin pozisyonunun ve politik kimliklerinin nasıl şekillendiği konusunun yeni çalışmalar için iyi bir alan olduğunu" belirtir.[17]

Pire'ye gelen göçmenler, 1922.

Likavitos Tepesi'nin aşağısında göçmen barakaları, 1925.

Anti-semitizm konusunda, 1931'de göçmenler tarafından Yahudi Kampı Campbell'de başlatılan yangın gibi uç olayları veya Venizelos yanlısı göçmenlerle Venizelos karşıtı Yahudiler arasındaki politik rekabeti sorumlu tutmanın yeterli olduğunu düşünmüyorum.[18] Heterodoks grupların çoğunluktaki Ortodoks çevreleri tarafından potansiyel "yerli düşmanlar" olarak sunulmasının yanı sıra yaygın olarak alternatif etnik bir kimlik gibi algılanan sosyalizmin gitgide Yahudilerle özdeşleştirilmesini unutmamamız gerekir. İki savaş arası dönemde kentli (urban) yeni Yunan devleti ulusal entegrasyonu sağlamak üzere kendini oluşturmaya girişmişken korkuya kapıldı ve sosyalizmi yabancı bir unsur olarak reddetti.[19]

Ve KKE'nin yani Komünist Parti'nin 1924'ten sonra Makedonya'nın özerkliğiyle ilgili görüşleri sosyalizm kimliğini anti-Helenizmle özellikle tatsız bir şekilde damgalayacaktı. Sonuç olarak sosyalizm ulusun düşmanlarıyla özdeşleştirilmiştir ve bu iplikle sonraki anti-komünizm ortamı dokunmuştur; burada Mübadele göçmenlerinden bile kendilerine düşen rolü oynamaları talep edilmiştir.

İki savaş arası dönemde, II. Dünya Savaşı'nda Kuzey Yunanistan'ın Alman ve Bulgar işgalleri sırasında göçmen topluluğunun politik tutumunu ve aynı şekilde İç Savaş sırasında göçmenlerin pozisyonunu ortaya koyan birçok araştırma vardır.[20] Pontus Helenizmi tarihi uzmanı Vlasis Agtzidis, komünist Rusya'nın Kemalistlere yaptığı yardımın, hareketlerinin yenilgisine yol açtığı silahlı Pontus hareketi tarafından hissedilmemiş olmasının mümkün olmadığını, bu durumun da Karadenizli göçmenlerin Yunanistan'daki siyasi aidiyetlerini belirlediği üzerinde durur. İşgal zamanında EAM/ELAS'la beraber kabul veya mücadele sorusu ortaya çıktığında merkezi bir yer işgal eden bu zıtlık, onların politik ideolojisinin bir unsurunu oluşturur.[21]

Bazı çalışmalar göçmenlerin politik tercihlerini belirleyen, seçimlerde kullandıkları oy gibi faktörlere bakar. 1929-1932'deki büyük ekonomik kriz ve bütün vatana dönüş umutlarını yıkan 1930'daki Yunan-Türk Dostluk Anlaşması'nın imzalanması, göçmen oyunun Venizelosçu Liberal Parti'den uzaklaşmasına yol açan bazı temel sebepler arasındadır. 1950'lerde Venizelos hafızalarda biraz geride kaldığında şehir merkezlerindeki göçmenlerin çoğu tekrar sola döndü. Yine de bu durum kentsel çevrenin dönüşümü, yeniden yapılanma, *anti-parochi* sistemi (arsa karşılığında kat) ve ekonomik iyileşme, sosyal entegrasyon ve önceki göçmen yerleşimlerindeki yaşayanların şehir hayatına katılması tamamlanana dek devam etti. Çoğu şehirlerin varoşlarında inşa edilen bu yerleşimler ayrı belediyelere ve hakikaten değerli emlâki olan belli bazı şehirler modern belediyelere dönüşürken beklendiği gibi buralarda yaşayanların oylarında da değişiklik oldu. Atina, Pire ve Selanik'te bugün küçük devletler gibi gözüken birçok yeni mahalleler oluşturuldu. Yunanlar tarafından ilk yıllarda onca düşmanlıkla karşılanan göçmen unsuru, tüm ülkenin olduğu gibi şehirlerin de sosyal ve kültürel çehresini kesin olarak değiştirdi.[22]

Parlamento binası yakınlarında göçmenler, 1924.

İlk düzenlemeler, 1925.

Farasian mübadillerin yerleştiği Platí İmathia. İlk on yıllardan resimler, 1935-1925.

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Fotoğraf Arşivi.

Hafızayla ilgili yeni tarihyazımı araştırmaları; tarihi, antropolojik ve sosyolojik yaklaşımlar yoluyla göçmen hafızası üstüne çalışmaların yoğunlaşmasına yol açtı; bu da belleğin algılanmasının da tıpkı göçmen gruplarının kendilerine dair tasavvurlarının ve geçmişlerinin zaman içinde geçirdiğine benzer bir değişime uğradığının ortaya çıkmasını sağladı.[23] Yunan tarihyazımında Mübadele çalışmaları göçmen hafızasını işbirlikleri ve güçlü yardımlaşma örgütleri yoluyla şekillendirme politikalarıyla ilgilendiler; şimdi artık geçmişin yerel bir hesabını çıkarıyor ve Pontuslular için Aziz Sümela Manastırı ve Orta Anadolu'dan gelen göçmenler için Kapadokya'nın mağara kiliselerini merkeze alan sembolik bir hafıza coğrafyasını pekiştirmeye yardımcı oluyorlar.[24]

Sarsıcı bir çalışma Yunanistan anakarasında "unutulmaz vatan" anısına yapılmış 60 anıtı ele alır. Burada yasal çerçevenin kontrolü hakkında ve konum, finansman, tipoloji, tarifler ve anma pratiklerinin analizi üstüne önemli bir tarihsel soru ortaya atılır: Büyük bir göçmen topluluğu milli birliğin gerisindeki fikri zedelemeden, belirli bir kimlikle nasıl tarif edilebilir ve geçmişten gelen kurban duygusu gelecekteki kaderini güvenceye almak için nasıl terkip edilmelidir?[25]

Yukarıda Mübadele'yle ilgili Yunan tarihyazımının ufkunu zenginleştiren ve genişleten özet olarak söylenmiş şeylerin yanı sıra şu yeniliği yorumlamak önemlidir: Yeni bir Yunan tarihçi kuşağının son zamanlarda Küçük Asya göçmenleri için göçmen yerine "ἔποικος - yerleşimci" kelimesini kullandığı görülüyor. İlk önce bunun İngilizceden yapılmış mekanik bir çeviri olduğunu düşündüm, ancak zamanla bu kelimeyi kullananların *political correctness* kurallarına uyduklarını anladım. Yeni trend, İzmir'de 1922 Felaketi sırasında "İzmir limanına kalabalığın yığılması" konusunu işleyen bir Yunan ders kitabında toplumsal duyarlılığı yükselten bu ünlü ifadeye bakmamızı kaçınılmaz kılıyor. Herhangi bir yorumu atlamak veya tarihsel gerçekliğin tahrif edildiğine dair tartışma açmak anlamsızdır. Bu dikkate değer tarihçiler grubu kendi bakış açısını oluşturmuş. Rasyonal, modernist Batılı bir tutumla sadece yerleşim olgu-

suna odaklanılırsa, duygusal yükü olan göçmen teriminden kaçınılabileceğine inanıyorlar. Nüfus Mübadelesi'ne geleneksel tarihyazımının yaklaşımından kaçınmak isterlerken esasında aynı meseleyi ısrarla ve kompeksli bir şekilde arka kapıdan geri taşıyorlar.

Bu kritikle son on yılda Mübadele konusunda Yunan tarihyazımı üretiminin ilgilendiği temel başlıkları ve aynı şekilde akademik ilgilerdeki değişimi ve farklılıkları kısaca ele aldığım çalışmamın ilk bölümünü bitiriyorum. Yapısı nasıl oluşturulmuş veya neyle değiştirilmiş olursa olsun Mübadele'nin konularının ne olduğunu, gözlem metotlarını, tekniklerini ve tabii tarih teorisine bakışları ortaya koymak istiyorum.

Bir göçmen köyünde düğün, 1938.

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Fotoğraf Arşivi.

Şimdi Yunan tarafına bakarak Mübadele tarihi ve göçmenlik konusunda belli başlıklara kısaca değinmek istiyorum. Örnekleme yoluyla, diğer sosyal bilimleri takip eden tarihyazımının ilgisi, uzun zamandır çalışma konularını ve bu çalışmalardaki tutumunu değiştirmiş olsa da, henüz hâlâ tarihyazımının araştırma alanı dışında kalan konulardan söz edeceğim.

Göçmen Futbol Kulüpleri ve Göçmen Kimliği

Bildiğimiz gibi bir futbol taraftarının kimliği başkalarıyla ilişki içinde kendini tanımlarken temel öneme sahip bir etmendir. Aynı zamanda düzenleyici ve birleştirici bir etmendir. Yunan futboluyla ilgilenen akademisyenlerin örneğin Vasilis Kardasis'in gösterdiği gibi futbolun, hafızayı muhafaza etmek, kültürel tekilliği ve nihayet sosyal statüyü ilerletmek için bir mekanizma işlevi vardır.[26]

Diğer kimliklerde olduğu gibi bir taraftarın statüsü de başkalarından farklılaşma veya çelişme üstüne temellenmiştir. Türkçe konuşan Toumbalı göçmenlerin PAOK Selanik takımının (Panthessalonikios Athlitikos Omilos Konstantinoupoliton) tesadüf olmadığı gibi. Μπιζίμ Πάοκ – Bizim PAOK denirdi, onların takımı, göçmen takımı. Bu isim en azından 1970'lere kadar PAOK taraftarlarınca kullanılmıştı. Bu kullanımı futbolcular Aristarchos Fountoukidis ve Giorgos

PAOK Selanik futbol kulübü, 1926.

Koudas altın çağındayken Selanik'te öğrenciliğim sırasında duymuştum. Bu ifade halen kullanımda mı bilmiyorum. Bugün hâlâ Volos'ta göçmenlerin torunları Nea Ionia'nın merkezinde Niki Volos'u, taşrasında Olympiakos Volos'u destekler. O yüzden göçmen kimliğini futbol kulüplerini kurulduğu yerleşim yerinde çalışmanın ve Yunanistan'daki futbol kulüplerinin PAE (Πανελλήνια Αθλητική Ένωση) anonim profesyonel futbol birliklerine dönüştürüldüğü ve bunların gelişimini -her şeyin artık farklı bir manaya geldiği 1979'a kadar- gözlemenin çok cezbedici olduğuna inanıyorum.[27]

Yunan Sineması ve Göçmenler

Sinema belli bir topluluğun "ürünü" olarak bir tarihsel olay parçası oluşturur yolundaki klişe ile başlıyorum; sinema onu üreten topluluğun doğrudan veya dolaylı şahitliğidir.

Filmler, belgeseller yeri geldikçe istismar edildiler ve hâlâ sinema, kurgu veya belgesel, kullandığı özel dille ima edileni ulaşılabilir kılıyor ve paha biçilmez değerde tarihsel bir arşivdir. Filmin tarihsel bir kaynak olarak kullanımı, kurgu ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi anlamak demektir, sinema "dilini" tarihsel araçlar kullanarak anlamak demektir. Göçmen sorunuyla ilgilenen Yunan tarihyazımı bu alanda hiç çaba göstermedi.

Tespit edilen tek çalışma yazar Kostoula Kaloudi'nin kelimeleriyle malzemenin ilk kaydıdır. Sonsözde yazar Küçük Asya Savaşı'ndan sahneleri filme aldığı bilinen Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM) [Greek Literary and Historical Archive (ELIA)], göçmen birlikleri, Yunan Film Arşivi (ERT eski) ve Dışişleri Bakanlığı'na dağılmış malzemenin toplanması gerektiğini not eder. Ve bu kayıtların, film malzemesinin Türk filmleriyle mukayesesini, rebetiko şarkıları ve edebiyatın karşılıklı olarak ilişkilendirilmesini mümkün kılacağı sonucuna varır. [28]

Göçmenlik ve Mübadele konusuna sinemasal yaklaşımlı çalışmaların ilgisinin çeşitleneceğini ummak istiyorum. Giannis Papadopoulos'un "Yunan sinemasında Küçük Asya'nın hayali yeri ve bir etnisite unsuru olarak kökünden kop(arıl)ma deneyimi" (14 Mayıs 2014) dersini de içine alan Panteion Üniversitesi'ndeki modern Yunan sinemasıyla ilgili seminerleri güven tazeleyici buluyorum.[29]

Προσφυγοπούλα (Göçmen Kız), başrolde Sofia Vembo'nun oynadığı 1938'de yapılan ilk filmden, "Aşkın Yedinci Güneşi" gibi Vangelis Serdaris (2001) tarafından son yapılanlara kadar Yunan sinemasında göçmen imajının keşfedilmesini hiç şüphesiz önemli buluyorum. Nikos Koundouros tarafından 1955'te göçmen mahallesi Dourgouti'de (bugün Neos Kosmos) çekilen şaşırtıcı film "Büyülü Şehir" bir dönüm noktasıydı. Bir başka yeni-gerçekçi filmin senaryosu Margarita Lymberaki'ye ve enfes müziği Manos Hadjidakis'e aittir. Bu film gecekondulardaki yaşam koşullarını ve sakinlerinin hayatta kalma mücadelelerini tasvir ediyor. 1950'lerden 1970'lere Drapetsona ve Nikaia'da çekilmiş, göçmen mahallelerinden sahneler gösteren ve böylece savaş sonrası Yunanistan'ı temsil eden resimler sunan sayısız film vardır.

Bu dönemi yaşamış birisi olarak Cunta yıllarında Ξεριζωμένη γενιά (Köksüz Nesil) ve "halk çocuğu" denilen Pontuslu aktör Nikos Xanthopoulos'un başrol oynadığı Οδύσσεια ενός ξεριζωμένου (Bir Köksüzün Odysseia'sı) filmlerindeki izdihamlara dair çok canlı hatıralarım olduğunu söyleyebilirim. Aynı yıllarda bir başka popüler aktör Giorgas Foundas'ın Ο Πρόσφυγας (Göçmen) adlı filmde başrol oynaması tesadüf değildir. 1960'ların ticari filmleri, gündelik hayatı ahlak, dini itikat, aile, vatan sevgisi gibi yüksek değerlerle örtülü, mitleştirilmiş bir halkı yıldızlaştırıyordu. Bu filmlerin taşıdığı göçmenlikten esinlenen sosyal ve politik gerçekliği izlemeyi heyecan verici buluyorum. Diktatörlük sırasında çoğunluğun filminin çekildiğini unutmayalım. Melodramda klişe, göçmenlik konusuna yaklaşırken tarihi geçmişi yumuşatan ve aynı zamanda Yunan tarihinin şimdiki zamanını tertemiz eden zararsız yaklaşımı mı tercih etmelidir, yoksa diğer yorumlara açık mıdır? Ve diktatörlüğün devrilmesinden sonra 1978'de Nikos Koundouros'un "1922" filmiyle konuya dönmesi olgusuna nasıl bir açıklama getirilebilir? Gösterimi politik ve diplomatik sebeplerden 1982'ye kadar yasaklandığı bir kenara yazılması gereken böyle bir filmin yapılmasına neler sebep oldu?[30] Rejim değişikliğinden sonra Yeni Yunan Sineması'nın bakış açısı neydi?

Konular sayısız, ülkedeki aldatmacayı çalışacak araştırmacı bekleniyor. Üstelik karanlık salondaki seyircilerin de araştırılacak konulara dâhil edilmesi gerekir. Sinema seyircisinin sayı ve sosyal kompozisyonu belirlenmeli ve seyircinin şahit olduğu tarihsel bir olayın meydana geldiği bir tecrübe olan sinemanın kolektif tecrübesi çalışılmalıdır.

Son yıllarda küresel olarak hafızayla ilgili yapılan tartışmanın etkisi ve bu tartışmanın büyük ekrana yansımasıyla Mübadele, bir belgesel konusu oldu. 1997'de Timon Koulmasis ve İro Siaflaki *Sinasos – Hafızanın Yoklaması* belgeselini çektiler. Kapadokya'daki Sinasos köyünün tarihi, şimdiki Türk sakinleri ve bu trajediyi yaşayan son Rumların ve onların torunları üzerinden, vahşi ayrılığa kadar farklılıklarına rağmen yüzlerce yıl birlikte yaşamış iki halkın günlük hafızasını yeniden inşa ediyor. Film bu yüzyılın politik olaylarının ve propagandanın hangi yolla iki halkın hafızasını rezerve ettiğinin üzerinde duruyor. "Kolay değil" diye izah ediyor iki yazar, "bu insanlar sürekli savaş tehdidi altında yaşarken insanların hafızasını filme almak veya onu propagandaya dönüştürmek. Yunanistan'da ve Türkiye'de bir nesilden diğerine geçerken, tecrübeden zaman olarak uzaklaştıkça kolektif bilinçteki hafızanın çarpılmasını (şefkat ve kini, sevginin kin olmasını) kameraya almak istedik".[31] Belgesel fevkalade iyi karşılandı ve pek çok ödül aldı.

2013'te "İzmir Kozmopolit Bir Şehrin Yıkımı, 1900-1922" belgeselinin peşinden Maria Iliou Mübadele üstüne bir belgesel yaptı. "Ege'nin Her İki Yakasından. Zulüm ve Yunanistan ve Türkiye Nüfuslarının Mübadelesi, 1922-1924"[32] başlığını taşıyordu. Alexander Kitroef'le birlikte Amerika ve Avrupa'daki arşivlerden bilinmeyen resimlerle beraber seyirciye yeni bir bakış açısı sundular. Ege'nin iki yakasından birinci, ikinci ve üçüncü kuşak göçmenler Küçük Asya'nın kıyılarında, Pontus ve Kapadokya'da ve aynı şekilde Kuzey Yunanistan ve Girit'te geçen kişisel hikâyelerini naklederken; Amerika, Avrupa, Yunanistan ve Türkiye'den tarihçiler olayları sundular. Kapadokya'dan Rum Ortodoks göçmenin kızı, hikâyesini Türkçe anlatırken, Girit'ten Müslüman göçmenlerin oğlu Hüsnü, ailesinin hikâyesini Girit diyalektiyle anlattı.

İki belgeselde de yönetmenler Mübadele'nin acılı geçmişiyle yüz yüze gelmeye gayret ettiler ve Mübadele'nin kolektif hafızasını görülmesi gereken bir şey olarak perdede sundular.

Göçmen Şiiri

Edebiyat tarihi iki savaş arası dönemde verilen eserlerdeki göçmenlik tecrübesini ve "göçmen" kişiliklerin niteliklerini kaydetmekle meşgulken göçmenler hakkında veya göçmenler tarafından yazılmış Mübadele'yle ilgili şiirler vardır.[33] Nikos Milioris'in çalışmasında[34] kaydettiği dönemin şairleri tarafından bestelenmiş şiirler ve İordanis Pamboukis'in benzer Pontus şiiri hakkında söyledikleri bir yana göçmenlerin parlak edebiyat üretimi gözden kaçmıştır. Daha önce zikredilen şiirin büyük kısmı Felaket'ten önceki kayıp vatanlardan ve anavatandan Sürgün'den (Exodus) bahseder.

Durum böyleyken göçmenlerin Yunanistan'da yerleşimi ve Yunan toplumuna entegrasyonu esnasında karşılaştıkları sorunları ele alan bir şiir türü, Karamanlıca şiir vardır. Bu manzum eserler köklerinden koparılmış; evsiz; dayanılmaz, takatsiz bırakan trajik, kötü talihin yükü altında ezilmiş; yeni kök salmak için mücadele ederken açlık çeken insanları tasvir eder. Şahsi dramlar, kolektif talihsizlik ve kaybı temsil eden ifadelere ve başlarına gelen felaketin getirdiği kedere gönderme yapar. Türkçe konuşan göçmenler 1935'e kadar gazetelerde yayınladıkları veya küçük broşürler halinde dağıttıkları destan formunda şiirler bestelediler. Bunlar kendi dillerinde, onların ve atalarının kendi vatanlarında konuştuğu Türkçede yazılmıştır.[35]

Aynı türden Ortaçağ'ın Bizans uç/serhat boyu şiirini taklit eden Pontus şiiri, kendi dilinde Romania'da -Mübadele'den sonra kendilerini iyi karşılamayan yer, yani Yunanistan- nasıl kötü karşılandıklarından bahseder. Tıpkı İlias Tsirkinidis'inki gibi harika şiirlerdir, "Ο Δήμων ο κεμεντζετζής" (O Dimos o kemençeci).[36]

Bu harika eserler Yunan edebiyatının ana külliyatının dışında kalmışlardır ve tabii bunun sebebi sadece farklı dil ve lehçe değildir. Küçük tirajlı ve mütevazı özel baskılar yapan zamanının gazetelerine ve dergilerine dağılmış ve geri kalan hepsinin basılmadan elyazması olarak duran bu eserlerin bir gün derlenip, kaydedilip bir araştırma konusu olacağına inanıyorum.[37]

Son bir yorumla bitirmek istiyorum.

1990'lardan beri Mübadele tarihi, dikkatini esas olarak kitlenin seviyesine, Mübadele'nin sonuçlarından dolayı acı çeken insanlara yoğunlaştırdı. Gerçek o ki, diğer sosyal bilimlerin tarih üzerindeki etkisini takip eden Yunan tarihyazımı 1980'lerdeki *metapolitefsi*'den (rejim değişikliği) bu yana bu alana katkıda bulunuyor. O zamandan beri Yunan tarih bilimleri içerik, metot hatta ifade tarzını değiştirdi, başka bir dünyaya girdi. 20. yüzyıldaki Yunan toplumunun apaçık ve keskin zıtlıklara dayanan -19. yüzyılda olmayan- gözden geçirme yönelimi, Yeni Yunan tarihyazımını oluşturan temel yönelimlerden biri olduğu açık bir şekilde ortadadır.

Modern Yunan tarihinde can alıcı bir nokta olan Mübadele konusunda yeni yaklaşımlar kaçınılmaz biçimde ortaya çıktı. Mübadele, kuruluşundan beri Yunanistan'ın başına bela olan irredentizmin -yani bütün Yunanları tek ve büyük bir Yunan devleti altında toplama fikrinin- sonuna işaret ediyorsa, Yunan devletinin her şeyi kapsayıcı modernizasyonunun başlangıcını işaret ettiğini de bir kez daha belirteyim. Mübadele'de Yunanistan'a gelen yaklaşık bir milyon göçmen ulusal entegrasyona hizmet etti. Yeni tek bir ulusal devlet kuruldu. Böylesi bir müdahale, Mübadele'nin tarihyazımını tematik ve metodik açıdan yenilenmesi sonucunu verecek yeni bir ışık altında gözden geçirilmelidir. Bu sorulara cevap bulmak için farklı tip ve kökenden kaynaklar tarandı ve çalışıldı. İlgi; dile, hafızaya ve edebiyatın yapısına yöneldi.

Akademi topluluğu yayılma konusuyla ilgilendiği müddetçe doğru iz üzerindeyiz ve daha iyi ihtimaller ortaya çıkıyor demektir. Tabii yeni yorumları destekleyen yeni bakış açıları ve kanıtlar ortaya çıkar ve özgün çalışmalar üretilmesinin önünü açarsa.

DİPNOTLAR

* Metin birkaç küçük eklemeyle Ege Üniversitesi tarafından düzenlenen Mübadele Konferansı'nın temel düşüncesini yansıtıyor (8-9 Mayıs 2014). Notlara eklenen bazı çalışmalar, son yirmi yılda Yunan tarihyazıcılığının eğilimini göstermeyi amaçlıyor. Her konu ayrıntısıyla incelenmiyor. Ayrıca makale bibliyografik bir yazı mahiyetinde değildir.

1 Kostas Tsitselikis, «Ανιχνεύοντας το ιστορικό και ιδεολογικό υπόβαθρο της Ανταλλαγής [Mübadele'nin tarihsel ve ideolojik arkaplanının izini sürmek]" içinde: Kostas Tsitselikis (ed.), *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών* [Yunan-Türk Nüfus Mübadelesi], Atina 2006, 15-40.

2 Evangelia Balta, "Mübadillerin Tarihi ve Yunan Tarihyazımındaki Yeri" içinde: Müfide Pekin (ed.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, 111-121. Bu sunum yakın zamanda "History and Greek Historiography of the Exchangeable Populations", içinde: Evangelia Balta, *Exchange of Populations. Historiography and Refugee Memory*, İstanbul, Istos, 2014, 23-35 adı altında yeniden yayımlandı.

3 Georgios T. Mavrokordatos, "Το ανεπανάληπτο επίτευγμα [Tekrar edilemeyen başarı]", *Λελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Μικρασιατική Καταστροφή και ελληνική κοινωνία* [Küçük Asya Felaketi ve Yunan Toplumu] 9 (1992), 9-12.

4 Maurice Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, Albin Michel Yayınları, 1994.

5 *Το 1922 και οι πρόσφυγες. Μια νέα ματιά* [1922 ve Göçmenler: Yeni Bir Bakış Açısı], (ed.) Antonis Liakos, Atina, Nefeli, 2011, 11.

6 *Crossing the Aegean. An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece and Turkey*, (ed.) Renée Hirschon, New York – Oxford, Berghahn Yayınevi, 22004. 2003 çok önemli kolektif çalışmanın yayımlanmasına eşlik etti. *Πέρα από την Καταστροφή: Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου* [Felaketin Ötesinde: İki Dünya Savaşı arasında Yunanistan'da Anadolu Mübadilleri], Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Atina 2003.

7 Müfide Pekin (ed.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005. Bir sene sonra Yunanca çevirisi K. Tsitselikis (ed.) tarafından piyasaya sürüldü, *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών. Πτυχέςμιαςεθνικήςσύγκρουσης* [Yunan-Türk Nüfus Mübadelesi. Etnik Çatışmanın Boyutları], Atina 2006, çoğunluğu 2003 Konferansı'na ait makaleler dışında, başka bazı çalışmaları da kapsar.

8 Birkaç örnek veriyorum: Elisabeth Kontogiorgi'nin doktora tezi, *Population Exchange in Greek Macedonia. The Rural Settlement of Refugees 1922-1930*, Clarendon Yayınları, Oxford, 2006, yayımlanmıştı. Spyridon Mouratidis, *Πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, Πόντου και Ανατολικής Θράκης στην Κέρκυρα* [Küçük Asya'dan gelen göçmenler, Korfu'daki Pontus ve Doğu Trakya] (1922-1932), Atina, Themelio, 2005. Maria K. Giota, *Η πολιτική ένταξη των προσφύγων του 1922 στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου* [İki Dünya Savaşı Arası Yunanistan'da 1922 Göçmenlerinin Politik Entegrasyonu, 1922-1940], Aristoteles Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi, Selanik 2005. Athanasios Kallaniotis, *Ο πρόσφυγες στη Δυτική Μακεδονία (1941-1946)* [Batı Makedonya'daki Mübadiller, 1941-1946], Aristoteles Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi, Selanik, 2007.

9 Yannis Glavinas, *Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923). Από την ενσωμάτωση στην Ανταλλαγή* [Yunanistan'daki Türk Nüfus (1912-1923). Entegrasyondan Mübadele'ye], Selanik, Ant. Stamoulis Publishing House 2013. M. Kokolakis, "Έλληνες Εθνικιστές και Τούρκοι Αλεβήδες [Yunan Milliyetçileri ve Türk Alevileri]", *Λελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 15 (2008), 373-435. Athanasia-Marina Tsetlaka, "Η αντίστροφη πορεία: οι μουσουλμάνοι πρόσφυγες [Sürecin tersi: Türk Göçmenleri]", *Το 1922 και οι πρόσφυγες. Μια νέα ματιά* [1922 ve Göçmenler: Yeni Bir Bakış Açısı], (ed.) Antonis Liakos, Atina Nefeli, 2011, içinde 171-190. Ayrıca bkz, doktora tezi *Les musulmans hellénophones de Macédoine occidentale: un exemple de conversion massive à l'islam (16e – 19e siècles) dans l'espace balkanique ottoman* (sous la direction de Michel Balivet), Aix-en-Provence, 2011. Tezinin bir özeti "Batı Makedonya'nın Yunanca Konuşan Müslümanları: Valladesler», içinde: *Mübadil Kentler: Yunanistan*, (ed.) Müfide Pekin, İstanbul, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2012, adıyla basıldı. 144-168.

10 Sophia Koufopoulou, "Muslim Cretans in Turkey: The Reformulation of Ethnic Identity in an Aegean Community", *Crossing the Aegean. An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece and Turkey*, (ed.) Renée Hirschon, New York – Oxford, Berghahn Yayınevi, 2004, içinde 209-219. Maria Tsirimonaki, *Αυτοί που έφυγαν, αυτοί που ήρθαν από την αυτονομία ως την Ανταλλαγή* [Gidenler, kalanlar. Özerklikten Mübadele'ye], Rethymno, Mitos, 2002. N. Andriotis-Tanju Izbek, "... Μηδέ Τούρκοι, μηδέ Έλληνες. Έλληνες υπήκοοι είμαστε": Οι Μουσουλμάνοι της Κρήτης 1898-1939. Από την Κρήτη στην Τουρκία [...ne Türkler ne Yunanlar. Yunanlar biz vatandaşlarız: Giritli Müslümanlar 1898-1939. Girit'ten Türkiye'ye], *Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Γ/1, Kandiye 2004, 335-349. Türk akademisinin Giritli Müslümanlar hakkında duyduğu güçlü ilgi yakın zamanda kanıtlandı. Örnek için bkz; yüksek lisans ve doktora tezlerinin başlıkları: Nazım Çokişler, *Girit Göçmenleri Türk Halk Kültürü Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans, Ege Üniversitesi 2007); Tuncay Ercan Sepetcioğlu, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri* (Yüksek Lisans, Adnan Menderes Üniversitesi 2007); Tuncay Ercan Sepetcioğlu, *Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği* (Doktora, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Halk Bilimi Anabilim Dalı, 2011); Neşe Kaya, Ambivalent Belongings: A Disourse Analysis of Second Generation Cretan Immigrants in Cunda (Yüksek Lisans, Boğaziçi Üniversitesi, 2007).

11 Ahmet Yorulmaz, *Τα παιδιά του πολέμου από την Κρήτη στο Αϊβαλί*, [Savaşın Çocukları - Girit'ten Sonra Ayvalık] Atina, Ωμέγα, 2005.

12 Kobakizade İsmail Hakkı, *Bir Mübadilin Hatıraları*, İstanbul, YKY, 2008. Yunanca çevirisi için bkz., Ismail Kombakoglou, *Η ζωή μου*[Benim hayatım], Tobacco Müzesi- Kavala Belediyesi Yayınları, 2010.

13 Serezli, Mehmet Esat, *Memleket Hatıraları*, 2 cilt (ed.) İbrahim Şirin - Faruk Yavuz - Aynur Koçak, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2012.

14 Efstathios Pelagidis, *Η αποκατάσταση των προσφύγων της Λ. Μακεδονίας (1923-1930)* [Batı Makedonya Göçmenlerinin Rehabilitasyonu (1923-1930)], Selanik 1992. İakovos Mihailidis, "Προβλήματα ενσωμάτωσης προσφύγων στον αγροτικό μακεδονικό χώρο: Πρόσφυγες και γηγενείς [Makedonya'nın kırsal alanlarında göçmenleri entegre etmenin sorunları: Göçmenler ve yerliler]", *Academic Symposium, Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος. Ιστορική θεώρηση και προεκτάσεις* [Küçük Asya meselesinin boyutları. Tarihsel değerlendirme ve bölümleme], Selanik 1994, 127-134. Kostas Katsapis, "'Ειπήλθαν εις το σπίτι μας...": κοινωνικές προϋποθέσεις των αντιπαραθέσεων ανάμεσα σε γηγενείς και πρόσφυγες τον Μεσοπόλεμο ['Evimizin içine geldiler': İki

Dünya Savaşı arasında yerliler ve göçmenler arasındaki yüzleşmelerin sosyal koşulları]", *Η Ελληνική αγροτική κοινωνία και οικονομία κατά την βενιζελική περίοδο. Πρακτικά Συνεδρίου* [Venizelist dönemde Yunan kırsal toplulukları ve ekonomisi. Konferans bildirileri] Atina 2007, içinde, 303-319. Vlasis Vlasidis, "Όψεις της προσφυγικής αποκατάστασης στη Μακεδονία: οι απόψεις του ελληνικού Τύπου [Makedonya'daki göçmen rehabilitasyonunun boyutları: Yunan medyasının yorumları]", içinde: Ioannis Koliopoulos, Iakovos Mihailidis (eds), *Πρόσφυγες στη Μακεδονία*, Atina, Militos, 2009, 138-155.

15 Georgia Bakali, *Το 'Θάρρος' και το προσφυγικό ζήτημα στη Δράμα και την περιοχή της (1923-1926)* ['Tharros' ile Drama ve çevresindeki göçmen sorunu (1923-1926)], yüksek lisans tezi, Aristotle Üniversitesi, Selanik 2007. Evangelia Balta & Aytek Soner Alpan, "Küçük Asya Felaketi'nden Sonra Serez'de Mülteci İskanı", *Toplumsal Tarih* 239 (Kasım 2013), s. 20-34.

16 Elisabeth Kontogeorgi, "Σλαβόφωνοι και πρόσφυγες. Κοινωνικές, δημογραφικές και εθνολογικές πλευρές του Μακεδονικού ζητήματος κατά τη μεσοπολεμική περίοδο [Slavofonlar ve göçmenler. İki savaş arası dönemde Makedonya sorununun sosyal, demografik ve etnolojik boyutları]", *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 10 (1998), 197-224. Iakovos Mihailidis, *Μετακινήσεις σλαβόφωνων πληθυσμών (1912-1930): Ο πόλεμος των στατιστικών* [Slavofon nüfuslarının (göç) hareketleri (1912-1930): İstatistik Savaşı], Atina, 2003. Raymondos Alvanos, *Κοινωνικές συγκρούσεις και πολιτικές συμπεριφορές στην περιοχή της Καστοριάς* [Kesriye bölgesindeki sosyal çatışmalar ve politik tutumlar (1922-1949)], yayımlanmamış doktora tezi, Aristoteles Üniversitesi, Selanik, 2005.

17 Rena Molho, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856-1919. Μια ιδιαίτερη κοινότητα* [Selanikli Yahudiler 1856-1919. Özel bir topluluk], Atina, Themelio, 2001, 291.

18 Yahudi Selanik'inde meydana gelen değişimlerin yanı sıra, göçmenlerin gelişi şehrin Helenizasyon ve ulusal homojenizasyonuna katkıda bulundu. Bu mesele için bkz., Mark Mazower, *Salonica, City of Ghosts. Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Londra, Harper Perennial, 2004.

19 Efi Avdela, "Ο σοσιαλισμός των 'άλλων': ταξικοί αγώνες, εθνοτικές συγκρούσεις και ταυτότητες φύλου στη μετα-οθωμανική Θεσσαλονίκη ["Öteki"lerin sosyalizmi: Osmanlı sonrası Selanik'te sınıf mücadelesi, etnik çatışmalar ve toplumsal cinsiyet kimlikleri]", *Τα Ιστορικά* 18-19 (1993), 171-204.

20 Nikos Marantzidis, *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος. Προσφυγιά, Κατοχή και Εμφύλιος: Εθνοτική Ταυτότητα και Πολιτική Συμπεριφορά στους Τουρκόφωνους Ορθόδοξους του Δυτικού Πόντου* [Yaşasın Millet: Göçmenlik, İşgal ve İç Savaş: Batı Pontus'taki Türkofon Ortodokslar Arasında Etnik Kimlik ve Politik İdare] Kandiye. Girit Üniversitesi Yayınları, 2001 ve Kostas Katsapis, «Η πολιτική συμπεριφορά των προσφύγων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου» [İki Dünya Savaşı arası Yunanistan'ında göçmenlerin politik idaresi], *Πέρα από την Καταστροφή: Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του* Μεσοπολέμου [Felaketin Ötesinde: İki Dünya Savaşı arası dönemde Yunanistan'da Küçük Asya Göçmenleri], Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Atina 2003, 127-147. Nikos Marantzidis, «Οι τουρκόφωνοι Πόντιοι πρόσφυγες στην Ελλάδα: προβλήματα ενσωμάτωσης [Yunanistan'da Türkofon Pontus göçmenleri: Entegrasyon sorunları]», in K. Tsitselikis (ed.), *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών. Πτυχέςμιαςεθνικήςσύγκρουσης* [Yunan-Türk nüfus mübadelesi: Etnik çatışmanın boyutları], Atina 2006, 225-237.

21 Bilinçli bir politik duruş olarak komünizm karşıtlıkları, 1919-1922 yıllarında Batı Pontus'taki isyan sırasında Sovyetlerin Rumlara karşı Küçük Asya'da Kemal'i savunmalarının bilinen şekilde sonuçlanmasına dayanır. Bkz., Tassos Chatzianastasiou, *Αντάρτες και καπετάνιοι. Η εθνική αντίσταση κατά της βουλγαρικής κατοχής της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης, 1942-1944* [Asiler ve liderleri: Doğu Makedonya ve Trakya'daki Bulgar işgaline karşılık ulusal direniş, 1942-44], Selanik, Kyriakidis Bros, 2003.

22 Aleka Karadimou-Gerolymbou, "Προσφυγική εγκατάσταση και ο ανασχηματισμός των βορειοελλαδικών πόλεων, 1912 – 1940 [Göçmen iskanı ve Kuzey Yunanistan şehirlerinin yeniden yapılandırılması, 1912-1940]", Akademik sempozyum: *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγουπόλεις στην Ελλάδα* [Kökten koparılma ve öteki vatan. Yunanistan'daki göçmen şehirleri] (11 – 12 Nisan 1997), εκδόσεις Εταιρίας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής παιδείας, Atina 1999, 89-11. Vilma Hastaoglou, "Προσφυγική εγκατάσταση και πολεοδομικοί μετασχηματισμοί της Θεσσαλονίκης, 1922-1930 [Selanik'teki göçmen iskanı ve kentsel dönüşümler, 1922-1930]", E. Ioannidou (ed.) *Η μεταμόρφωση της Θεσσαλονίκης. Η εγκατάσταση των προσφύγων στην πόλη* [Selanik'in dönüşümü. Göçmenlerin şehre yerleştirilmesi] (1920-1940), Workshop Proceedings, Historical Archive of Refugees in Municipality of Kalamaria, Selanik 2008, içinde 43-88.

23 Eftyhia Voutira, "Population Transfers and Resettlement Policies in Interwar Europe: the Case of Asia Minor Refugees in Macedonia from an International and National Perspective", Peter Mackridge & Eleni Yannakakis (eds), *Ourselves and Others: The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity since 1922*, Oxford – New York, Berg, 1997, içinde, 111-131. Penelope Papailias, *Genres of Recollection: Archival Poetics and Modern Greece*, Anthropology, History, and the Critical Imagination, New York, Palgrave Macmillan, 2004. Michalis Varlas, "Η διαμόρφωση της προσφυγικής μνήμης [Göçmen hafızasının şekillendirilmesi]", *Πέρα από την Καταστροφή: Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου* [Felaketin Ötesinde: İki Dünya Savaşı arası Yunanistan'da Küçük Asya mübadilleri], Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Atina 2003, içinde, 148-174. Vlasis Agtzidis, "Μνήμη, ταυτότητα και ιδεολογία στον ποντιακό ελληνισμό [Pontus Helenizminde hafıza, kimlik ve ideoloji]" *Το τραύμα και οι πολιτικές της Μνήμης. Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη Μνήμη* [Hafızanın travmaları ve politikaları. Tarih ve hafıza için sembolik savaşların seçilen yönleri], (ed.) Giorgos Kokkinos – Elli Lemonidou – Vlasis Agtzidis, Atina, Taxideftis Yayınları, 2010, içinde, 191-329. Haris Exertzoglou, "Η ιστορία της προσφυγικής μνήμης [Göçmen hafızasının tarihi]", *Το 1922 και οι πρόσφυγες. Μια νέα ματιά* [1922 ve göçmenler: Yeni bir bakış açısı], (ed.) Antonis Liakos, Atina Nefeli, 2011, içinde 191-201.

24 E. Deltsou, "Ποντιακές μνήμες, σύλλογοι και πολιτική: Η δημόσια διαμόρφωση των Ποντίων προσφύγων του 1922 στη Θεσσαλονίκη του 2000 [Pontus hatıraları, dernekler ve politikası: 2000 Selanik'inde 1922 Pontus göçmenlerinin kamusal yapılanması] *Πρόσφυγες στα Βαλκάνια: Μνήμη και ενσωμάτωση* [Balkanlar'daki göçmenler: Hafıza ve entegrasyon] (ed.) Vassilis Gounaris & Iakovos Mihaildis, Atina, Patakis – Idryma Mouseiou Ethnikou Agona, 2004, içinde, 253-286.

25 Bruneau Michel – Papoulidis Kyriakos, *Η μνήμη του προσφυγικού ελληνισμού: τα ανεγερθέντα μνημεία στην Ελλάδα* [Göçmen Helenizminin hatıraları: Yunanistan'da dikilen abideler], Kyriakidis Yayınları, Selanik 2004. Bkz., Syrago Tsiara, *Τοπία της εθνικής μνήμης. Ιστορίες της Μακεδονίας γραμμένες σε μάρμαρο* [Ulusal hafızanın manzaraları: Mermere yazılmış Makedonya hikâyeleri], Atina, Kleidarithmos, 2004. Çalışma, kamusal heykellerle, formlarını ve kabullerini yansıttığı ulusal ve ideolojik kaygıyı birbiriyle ilişkilendirir.

26 Vasilis Kardasis, *Ολυμπιακός - Ένα Αρχείο -Μια ιστορία* [Olympiakos – Bir arşiv – Bir tarih], Atina, Militos, 1990. Bkz., Pantelis Kyprianos, Manolis Houmerianos, *Ανατομία των ποδοσφαιρικών παθών* [Futbol tutkusunun anatomisi], Atina, Dionikos, 2009. Kıbrıs Üniversitesi (Tarih ve Arkeoloji Fakültesi) yakın zamanda *Όψεις και πτυχές της ιστορίας του ποδοσφαίρου στην Ελλάδα και στην Κύπρο* [Yunanistan ve Kıbrıs'ta futbol tarihinin durumu ve özellikleri], (Nicosia, 18-19 Oct. 2013) isimli bir konferans düzenledi.

27 Bibliyografyada, göçmen futbol dernekleri ve onların göçmen kimliği şekillendirmekte oynadığı role ilişkin konuyla bağlantılı bir çalışma bulamadım. Başlıkları AEK'in tarihiyle ilgili olan iki kitabı da inceleme şansım olmadı. (Panos Makridis, *Η ιστορία της ΑΕΚ* [AEK'nin tarihi], Atina 1953 ve Nikos Goumas, Evangelos Fountoukidis, Nikos Katsaros, Spyros Mitsis, Andreas Syrigos, *Η ιστορία της Α.Ε.Κ. 1924-1969* [AEK'in tarihi 1924-1969], Atina 1969).

28 Kostoula Kaloudi, *Η Μικρασιατική καταστροφή στον ελληνικό κινηματογράφο* [Yunan sinemasında Küçük Asya Felaketi], Atina, Dodoni, 2001, 102.

29 http://filmiconjournal.com/assets/files/filmiconjournal/seminario-gia-ton-elliniko-kinimatografo-final-program-1.pdf

30 Nikos Koundouros'un, Elias Venezis'in kitabını ("Number 31328") esas alan filmi üç insanın kişisel trajedileri üzerinden Küçük Asya Felaketi'ni, İzmir yıkımını, düzenli ve düzensiz ordu tarafından yakalanıp ölüme götürülen Yunanların Anadolu'nun iç kısımlarına doğru yaptıkları acı verici yürüyüşü yeniden anlatır.

31 http://www.timonkoulmasis.eu/gr//3.html

32 Belgesel 2011'de tamamlanmıştı. Yönetmen Maria Elias ve tarih danışmanı Alexander Kitroeff'kozmopolit İzmir şehrinin yıkımına sebep olan tarihi olayları sunar. Üç kuşak İzmirliler Yunan, Ermeni ve Türk toplulukların kişisel hikâyelerini nakledercken tarihçiler şehrin tarihinden bahseder. Film yapımcıları, bilinmeyen arşiv fotoğrafları ve film materyallerinden yararlanarak şehrin şimdiye dek bilinmeyen fotoğraflarını sunar ve İzmir'in yıkımı sırasında meydana gelen olaylara yeni bir bakış açısı getirir.

33 Tonia Kafetzaki, *Προσφυγιά και λογοτεχνία. Εικόνες του μικρασιάτη πρόσφυγα στη μεσοπολεμική πεζογραφία* [Göçmenlik ve edebiyat. İki Dünya Savaşı arası dönemdeki nesirde Küçük Asya göçmeni imgeleri], Atina, Porcia, 2003.

34 Dimitris Liatsos, *Η μικρασιατική καταστροφή στη νεοελληνική λογοτεχνία* [Modern Yunan edebiyatında Küçük Asya Felaketi], Atina, 1962 and N. Milioris, "Η μικρασιατική τραγωδία στη λογοτεχνία και στην τέχνη [Edebiyat ve sanatta Küçük Asya Felaketi]", *Μικρασιατικά Χρονικά* 13 (1967), 338-400.

35 Evangelia Balta & Herkül Millas, "1923 Mübadelesi'nin Tarihsel Sorunları Üzerine Düşünceler: Bir Destan ve Sözlü Tarih", *Tarih ve Toplum* 149 (1996), 261-271.

36 Elias Tsirkinidis, *Ποντιακή ποίηση* [Pontus şiiri], Selanik, Kyriakidis Bros, 2003.

37 Önümüzdeki aylarda, Mübadele hakkındaki Karaman şiirine ayrılmış, ortak makalelerden oluşan bir cilt yayımlanacak.

ŞU BOĞAZ HARBİ...

Dünyanın en son ve en kanlı cephe savaşlarından birinin tam ortasında, cepheye giden yedi genç...

Vatanına sahip çıkmak için sıraya girenlerin, önüne katanı sürükleyen bir selin hikâyesi...

Romanlarıyla Çanakkale Savaşı'nı belgesel tadında aktaran İsmail Bilgin'in, yayımlandığı ilk günden itibaren büyük ilgi gören, bugüne dek 12 baskı yapan ve cephedeki deniz savaşlarını anlattığı romanı *Çanakkale'ye Gidenler* gözden geçirilmiş yeni baskısıyla 100. yılında Çanakkale ruhunu yeniden canlandırıyor.

iyi ki kitaplar var...

timas.com.tr

timasyayingrubu

TİMAŞ

TÜRKİYE SOLUNUN UNUTULMUŞ ÖZNELERİ

ROMAN TÜTÜN İŞÇİLERİ

EGEMEN YILGÜR

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile Balkanlar'dan Türkiye'ye gelen Roman tütün işçileri hem Balkan coğrafyasının tütün üretim birimlerinde şekillenen politik kültürün Türkiye'ye taşınması hem de Türkiye'de yoksullarla buluşan bir sol siyaset geleneğinin şekillenmesi noktasında önemli bir rol oynamışlardır. Bu makale, günümüzde büyük ölçüde unutulmuş olan bu insan grubunun Türkiye siyasal yaşamına katkılarını sosyolojik ve tarihsel boyutları ile tartışmayı hedeflemektedir.

Roman tütün işçileri yakın dönemlere kadar, tek tek bireyler olarak Türkiye sol hareketi içerisinde bir biçimde kendilerine yer bulabilmişlerdir. Diğer taraftan bir grup olarak Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile Balkanlar'dan Türkiye'ye gelen bu insanlar; Kavala, Drama, İskeçe gibi tütün üretim bölgelerinde edindikleri siyasal ve sendikal mücadele deneyimini Türkiye'ye taşımış; 1960'lara kadar Türkiye sol hareketinin geleneksel aydın damarının dışındaki en önemli unsurlardan biri olmuşlardır.

Günümüzde gerek sol siyaset yelpazesinin farklı noktalarında yer alan yapılar gerekse de akademik çevreler

Kavala.

Amerikan Kongre Kütüphanesi.

için Roman tütün işçilerinin politizasyon deneyimi büyük ölçüde unutulmaya yüz tutmuştur. Bu makalede 1920'lerden 1950'lerin sonuna uzanan zaman aralığında, Roman tütün işçilerinin sendikal ve siyasal deneyimlerini yansıtan temel veriler ortaya konularak; gelecekte Roman tütün işçileri ile ilgili geliştirilebilecek daha kapsamlı ve derinlikli tarihsel-sosyolojik tartışmalara zemin sunulmaya çalışılacaktır.

Çalışmada ele alınan verilere kapsamlı bir saha ve literatür araştırmasının sonucunda ulaşılmıştır.[1] Araştırmanın saha / sözlü tarih ayağında Roman tütün işçileri, yakın akrabaları, komşuları veya bir biçimde Roman tütün işçileri

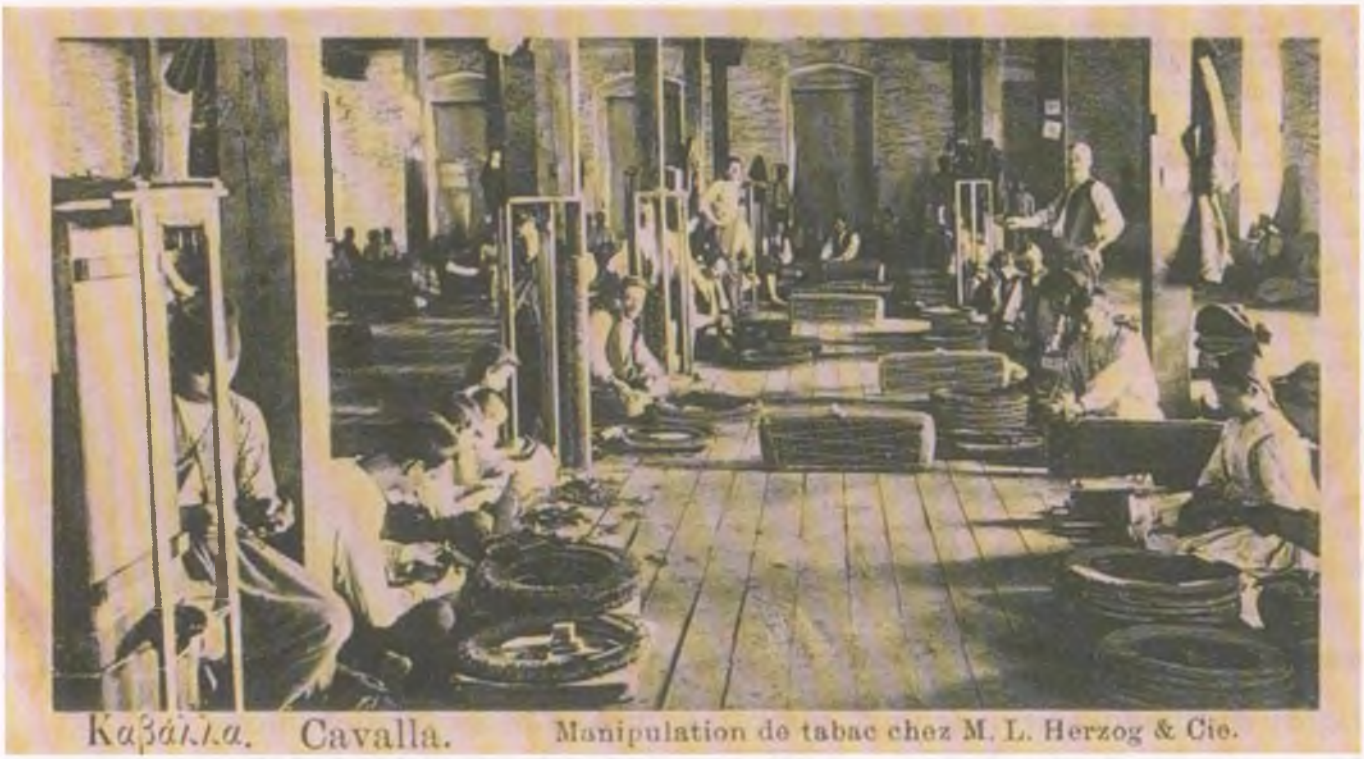
Kavala tütün işçileri, kartpostal.

Harap durumdaki fırını sendika merkezi yapmaya karar verirler ancak binayı onaracak para bulunamaz. Kosova ileri atılır elindeki yüzüğü ve kulağındaki küpeyi ortaya koyar. "İşte bunlarla tamir edeceğiz sendikamızı, bunlarla yaşatacağız varlığımızı... Ben aç kaldım, susuz kaldım, en zor günlerimde bile onlara el sürmedim, belki bir gün işe yarar diye. İşte o gün geldi, helal ediyorum onları sendikamıza."

ile ilişkilenmiş diğer kaynak kişiler yer almaktadır. Bu çerçevede doğrudan doğruya tütün işçileri ile ilişkili toplam 16 kaynak kişi ile görüşülmüştür.[2] Literatür incelemesinde ise Roman tütün işçileri çevresine dâhil oldukları kaynak kişilerin ifadeleri ve kendi değerlendirmelerinden anlaşılan kişilere ait hatıratlar öncelikli olarak ele alınmıştır. Özellikle tütün işçileri İdris Erdinç[3], Zehra Kosova[4] ve Mustafa Özçelik'e[5] ait metinler çalışmanın bel kemiğini oluşturmaktadır. Ayrıca Roman tütün işçileri ile ilgili çeşitli değinmelerin yer aldığı diğer kaynaklar da büyük resme ulaşma noktasında son derece işlevsel olmuşlardır. Mihri Belli,[6] Zihni Anadol,[7] Moris Gabba,[8] Kerim Korcan,[9] Suat Şükrü Kundakçı[10] gibi sol aydınların elinden çıkan metinlerin bu noktada kritik bir katkı sunduklarının altı çizilmelidir.

İçlerinden çıkan bir grubun bu makalenin konusunu oluşturduğu Romanlar Balkan ve Batı Anadolu coğrafyasında yaşayan peripatetik halk topluluklarından biridir.[11] Romanlar tarihi ile ilgili çeşitli tartışmalar olmakla birlikte Hindistan'dan ayrılıp rotası netleştirilemeyen bir göç sürecinin sonucunda şimdi yaşadıkları bölgelere gelmişlerdir.[12] Romanları "Çingene" olarak adlandırılan diğer topluluklardan ve genel olarak diğer toplumsal kümelerden ayıran en önemli unsur Roman dili Romanestir. Roman topluluklarının önemli bir bölümü anadillerini unutmuş olsalar da konuştukları ülkenin diline anadillerinden çok fazla unsur katarak köklerine ilişkin dilsel işaretleri günümüze kadar taşımışlardır.

Tütün işçilerinin Roman kimliği ile olan bağlantılarının en önemli göstergesi bir dönem onlarla ilişkilenmiş aydınların yazılı metinlerdeki değinmeleridir. Bu metinlerde genellikle peripatetik kökenli grupları adlandırmak için dışarıdan bakanların kullandığı "Çingene" ve benzeri jenerik terimler kullanılmıştır. Bir dönem TKP içerisinde yer alıp daha sonra saf değiştiren Aclan Sayılgan onlardan "Gizli komünist partisinin" "işçi arkadaşlarımız dediği çingeneler grubu" olarak bahseder.[13] Kıvılcımlı anılarında Roman tütün işçilerini "Kasımpaşa ve Ortaköy esmer vatandaşlarının gediklileri" olarak anar.[14] Vedat Türkali'nin belgesel romanı *Güven*'de, sol aydınların zaman zaman ağızlarından kaçırdıkları Çingene sözcüğüne Roman tütün işçilerinin nasıl tepki verdikleri anlatılır: "Çingene sözcüğüne öylesine sağlıksız bir tepki gösterirler ki bunlar, cezaevlerinde devrimcilerin bile ödleri koparmış ağızlarından kaçarsa çingene filan diye..."[15]. Vedat Türkali yakın dönemlerde verdiği bir röportajda tütün işçilerinin "Çingeneliği" meselesine romana yansıttığı bu bakış açısıyla değinir: "Ben cezaevinde tütün işçileriyle yattım yıllarca. Bunlar Dramalı ve Kavalalı işçilerdir. Şimdi ne diyorlar, Roman diyorlar. O zaman onların yanında da söyleyemezdik. Ben söylerdim. Bunda hiçbir mahzur görmedim. Çingene olsam bundan mutluluk duyardım. Çingenelerin çok eski bir tarihi var. Mısırlıların tarihinde onlar var."[16] Yine Tütün işçileri çevresi

Kavala tütün işçileri, kartpostal.

ile son derece yakın ilişkileri olan Mihri Belli cezaevinde kaldığı sırada tütün işçilerine Roman kimliği ile ilgili oldukça coşkulu bir söylev verir: "Roman milleti en soylu millettir. O milletten olmakla gurur duymalı insan. Çünkü Romanlar devlet kurmamışlardır. Öteki milletler gibi devlet kurmak için soykırımların faili değillerdir. Elleri temizdir ve kanlı değildir."[17] Burada alıntıladıklarımız dışındaki çok sayıda başka örnek, yaşadıkları yerleşim bölgelerinin "Çingene mahallesi" olarak adlandırılması ve fiziksel görünümleri gibi çeşitli unsurlar nedeniyle çalışmanın konusunu oluşturan tütün işçilerinin "Çingene" olarak adlandırıldıklarını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan tütün işçilerinin özel olarak Roman kimliği ile ilişkisinin netleştirilmesi için daha öznel göstergelerden yararlanılması gerekmektedir. Yukarıda işaret edildiği üzere Roman kimliğine aidiyetin en önemli işareti Roman dilinin kullanımı ve Roman aidiyetinin benimsenmesidir. Bu çalışma kapsamında ele alınan tütün işçilerinin bir bölümü Roman dilini konuşan ve kökleri ile bağlarını çok net bir biçimde dile getiren ailelerden gelmektedirler. Buna karşılık bir diğer grup dillerini oldukça erken dönemlerde unutmuş, Roman öz adlandırmasını ise günümüze kadar muhafaza etmişlerdir. Bir üçüncü grupsa hem Roman dilini hem de Roman öz adlandırmasını yitirmiştir. Türkçeyi konuşurken yer yer kullandıkları Romanes kalıntıları ve fizik özellikleri dışında (çoğunlukla esmerlik) onları "Çingene" olarak adlandırılan diğer gruplardan ayırabilecek pek az işaret vardır. Buna karşılık yakın dönemlerde Roman adlandırmasının dışarıdan tanımlamada kullanılan Çingene ifadesinden daha itibarlı bir hale gelmesi sonucu, geçmişte kendilerini "muhacir", "mübadil" ya da "Selanikli" olarak tanımlayan bu gruba mensup pek çok aile de kendilerine Roman demeye başlamışlardır. Tüm bu olgulardan hareketle bu çalışmada her üç gruba mensup tütün işçileri için de Roman adlandırması kullanılmıştır.[18]

BALKANLAR'DA ROMAN TÜTÜN İŞÇİLERİ: İLK POLİTİKLEŞME DENEYİMLERİ

Balkan coğrafyasında özellikle de Yunanistan'ın tütün üretim bölgelerinde genel olarak tütün işçilerinin son derece yüksek bir politikleşme düzeyi söz konusudur. Kavala'da, "Tütün İşçileri Meydanı" denen bir meydan bulunmaktadır. Meydanın ortasında bulunan anıt üç tütün işçisine aittir. Az ötedeki mermer bir bloğun üzerinde hayatlarını kaybeden işçilerin isimleri yazılmıştır. Yunan İç Savaşı'na katılan Belli, bu bölgedeki tütün işçilerinden "Yunan işçi sınıfının en militan kesimi" olarak söz eder.[19] Genel olarak 19. yüzyıl sonlarından itibaren tütün işçileri çok sayıda grev örgütlemiş, kitlesel gösterilerin oluşumunda kritik bir rol oynamışlardır.[20] Ne var ki dönemin sendikal ve sol siyasetine ilişkin yazılı kaynaklarda katılımcılar arasındaki Müslümanların etnik kökenlerine herhangi bir işaret olmadığından Roman tütün işçilerinin kayıtlardaki bu kitle hareketlerine ne ölçüde katıldığını söylemek mümkün değildir. Buna karşılık doğrudan doğruya Roman tütün işçilerine ilişkin çeşitli kaynaklardaki değinmeler ve kaynak kişilerin dolaylı tanıklıkları Balkanlar'daki hareketlerin içerisinde Roman tütün işçilerinin şu veya bu ölçüde etkin olduklarını ortaya koymaktadır. Bu çalışmadaki öncelikli hedef bir nicelik tartışmasına girmeksizin bu verilerin okurla paylaşılmasıdır.

Roman tütün işçilerinin ilk ücretli istihdam ve politikleşme deneyimlerini yaşadıkları Selanik vilayeti Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalizmle en yoğun ilişkiler kuran bölgeleri arasında yer almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam dış ticaretinin neredeyse 1/7'si bu bölge üzerinden gerçekleştirilmektedir. İhraç mamuller tütün, pamuk, deri ve ipek kozası, ithal mamuller ise mamul ürünler, dokumalar ve kimi tarım ürünleridir.[21]

Bu coğrafyada özellikle tütün sektöründe oluşan çok yüksek emek talebi, Rumlar, Yahudiler ve Roman olmayan Müslümanların yanı sıra Romanların da işgücüne dâhil olmalarına imkân sağlamıştır.

Ücretli istihdama dâhil olan Roman tütün işçileri Selanik'in çok etnili işgücü ile doğrudan temasa geçerler. Özellikle Selanik'te yaşayan Rumlar ve Yahudiler göreli erken tarihlerde sol politizasyon süreçlerine dâhil olmuşlardır. Haupt, Müslümanların sol siyasete katılımının ancak 1910'lar sonrasında ortaya çıktığına işaret eder.[22] Bu noktadaki gerçek ne olursa olsun bizzat Roman tütün işçilerinin kendi aktarımları, üretim birimlerinde birlikte çalıştıkları ve politik olarak daha aktif oldukları anlaşılan Müslüman olmayan işçilerin, Roman tütün işçilerinin politikleşme süreçlerinde belirgin bir etkileri olduğunu ortaya koyar. Tütün işçisi Sepetçi Mehmet'in bu ilk politikleşme dönemine ilişkin anılarından birini Belli aktarır: "Biz, işçinin hakkı nasıl savunulur Yunan işçilerden öğrendik. Vasil ilk gördüğümüz sendika lideriydi. Çalıştığımız mağazayı örgütlemişlerdi. İlk gelişini hatırlıyorum. Kara yağız genç bir adamdı. Yassı burunlu, asık suratlı... Patronu çağırttı. Patron yokmuş oğlu geldi. İşçiyi hor gören bir burjuva çocuğu, burnu havada... Vasil konuşmaya başladı. Hepimiz dikkatle dinliyoruz. Patronun oğlu bir ara başka tarafa bakacak oldu. Vasil adamı çenesinden tuttu, yüzünü kendisine çevirdi: Ben konuşurken bana bak, dedi. Bir iki kere böyle davranış, sesindeki ton patronun oğlunu kuzuya çevirdi. Biz işçiler ilk kez bilinçli bir işçinin patronun oğluyla nasıl konuştuğunu, nefesimizi tutmuş seyrediyorduk."[23]

Tütün işçisi Erdinç'in annesine ilişkin aktardıkları Roman tütün işçilerinin Balkanlar'daki ilk politikleşme deneyiminin genel karakterine ışık tutmaktadır: "İstanbul'da küfecilik yapıyordum, annem aldı beni götürdü tütüne. Kadın tütüncü, istihsalden gelme. Kavala'da kulüp görmüşler. Balyaları denize atmışlar, eylemi de biliyor."[24] Kavala'da 12 yıl aralıksız tütün işçiliği yapan Erdinç'in annesi Hatice, söylediğine göre tütüncüler kulübünde yöneticilik yapmıştır.[25] "Vikis" şirketinde çalışırken işverenle anlaşmazlığa düşünce işçi arkadaşlarıyla birlikte işverene ait tütün balyalarını denize dökmüşlerdir.[26] Aynı şekilde Kosova'nın babası, abla ve abisi "daha az çalışma süresi, daha çok maaş ve daha iyi çalışma koşulları için mücadele" eden Kızıl Kulüp'ün üyeleridir.[27] "Birinci Cihan Harbi bittikten sonra bizim oralarda iki kulüp oluştu. Tam sendika gibi değil, tam sendika gibi bir şey değil, bir nevi o bölgelerde yaşayan işçilerin sosyal yardımlaşma sandıkları gibi bir şey bu kulüpler. Sarı Kulüp gericilerin, faşistlerindi. Kırmızı Kulüp sosyalistlerindi. Bizimkiler Kırmızı Kulüp'e giderlerdi."[28] Kulüp üyeliği pek çok farklı kaynak kişinin Mübadele'yle Türkiye'ye gelen büyüklerine ilişkin ortak bir anısı durumundadır. Ortaköy'ün politikleşmiş Roman tütün işçilerinin önde gelenlerinden biri olan kaynak kişi; yaşlı bir komşularının, Mübadele öncesi Yunanistan'da üye oldukları kulüpte grev kararı aldıkları ve bu karar doğrultusunda hep birlikte iş bıraktıklarına ilişkin sıkça tekrarladığı bir anısı olduğunu ifade eder.[29]

Balkanlar'da yaşanan bu deneyimlerin Roman tütün işçilerinin Türkiye pratiği açısından önemini aynı kaynak kişi şu sözlerle anlatır: "Yunanistan'daki deneyim teori, buradaki pratik."[30] Gerçekten de kulüp üyeliği başta olmak üzere Roman tütün işçilerinin dâhil oldukları örgütlenme pratikleri onlara Türkiye'de başını çektikleri siyasal ve sendikal hareketlerde son derece önemli bir avantaj sağlamıştır.

MÜBADELE'DEN 1960'A ROMAN TÜTÜN İŞÇİLERİNİN TÜRKİYE DENEYİMİ

Ağırlıklı olarak İstanbul'daki Rum işçilerin bünyesinde organize olduğu Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın lideri Ginzberg sürgün edilişi öncesi Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen ve aralarında Romanların da yer aldığı deneyimli kuşaklarla ilgili önemli bir değerlendirme yapar. Ginzberg "ülkede" aktif olarak çalışmış bu nedenle işçiler üzerinde etkisi olan göçmenlerin "Türk Komünist Partisinin" gelişimine kesintisiz olarak katkı sunması gerektiğini belirtir. Ona göre bu "göz ardı edilemeyecek, sonucu belirleyecek bir güçtür."[31] Ginzberg'in bu öngörüsü en azından 1960'lara kadar Türkiye sol hareketinin işçi tabanında Roman tütün işçilerinin son derece önemli bir ağırlık teşkil etmeleri göz önüne alınırsa oldukça başarılı gözükmektedir. Mübadele pek çok başka açıdan olduğu gibi sol siyaset açısından da Türkiye'ye taze kan taşımıştır.

Tütün işçisi kadınlar.

Cumhuriyet 3 Nisan 1936.

30 Ocak 1923'te "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" ile Mübadele'nin hayata geçeceği kesinlik kazanır.[32] Buna göre Türk topraklarındaki Rum Ortodokslarla Yunan topraklarındaki Müslümanlar mübadele edilecektir. Batı Trakya Müslümanları ve İstanbul, Gökçeada ve Bozcada Rumları kapsam dışında bırakılır.[33] 1923-1927 yılları arasında Yunanistan'dan Türkiye'ye 456.720 Müslüman gelir.[34] Buna karşılık Türkiye'den giden Ortodoks Hıristiyanların sayısı en azından 1.200.000 kişidir.[35] Türkiye'den Yunanistan'a giden Hıristiyanların arasında önemli sayıda Ortodoks Roman olduğu gibi, Türkiye'ye gelen Müslümanlar arasında da çok sayıda Müslüman Roman bulunmaktadır.[36]

Mübadele sonrası tütün işçileri, öncelikle tütün üretim bölgelerinde istihdam edilirler. Genellikle Kavala, Drama bölgesinden gelenler Karadeniz'de,

Samsun ve Bafra gibi yerlere yerleştirilmişlerdir. Tütün işçilerinin bir kısmı ise İzmir başta olmak üzere Ege Bölgesi'nde iskân edilir.[37] Nitekim Kolukırık İzmir'in Bornova ilçesindeki Tarlabaşı Mahallesi'nde ağırlıkla 1931-1937 yılları arasında mahalleye gelmiş olan mübadil Roman tütün işçilerinin yaşadığına dikkat çekmektedir.[38] Sonuç olarak bu dönemde Roman tütün işçilerinin önemli bir grup oluşturduğu Roman yerleşimleri arasında İstanbul'da Beşiktaş Ortaköy Cavidağa, Beyoğlu Hacıhüsrev, Beyoğlu Tophane, Eminönü Ahırkapı; İzmir'de Bornova Tarlabaşı Mahallesi ve Samsun'da Merkez Hürriyet Mahallesi ile Canik Teneke Mahallesi sayılabilir.[39]

Tütün işçileri bir düğünde, 1957.

Özçelik, Mustafa; *Tütüncülerin Tarihi*; Tüstav; 2003; s. 39.

İstanbul, Samsun ve İzmir gibi bölgelerdeki tütün üretim birimlerinde çalışmaya başlayan Roman tütün işçileri çevresi politik ve sendikal deneyimlerini hızlı bir biçimde yeni kuşaklara aktarmaya başlarlar. Bu süreçte göçmen işçilerin aktifliği belirgin bir biçimde dikkatleri çekmekte, yerli işçilerle göçmen işçilerin politik kültürü farklılaşmaktadır: "Yunanistan'da grevi öğrenmişler, orada serbest olan sendikal mücadelelerin yasak olduğunu görünce burada tepki gösteriyorlar. Oradaki ortamı burada bulamıyorlar. Grevi bilen adamlar buraya geliyor, buradaki grevi gravyer sanıyor."[40] Buna rağmen özellikle mübadil Roman tütün işçileri arasında çalışmalarını yürüten politikleşmiş bireylere üretim birimlerinin genel yapısı önemli bir avantaj sağlamaktadır. Yaşlı bir tütün işçisi Gabbay'a tütün işleme atölyelerinin bu özelliğini şu sözlerle ifade eder: "Hem tütün işler, hem de konuşur tartışırdık. Konuları bilenleri dinler, sosyalizm, komünizm, sınıf mücadelesi sorunlarını tartışır ve gün geçtikçe de bilinçlenirdik."[41] Böyle bir ortamda politikleşmiş Roman tütün işçileri ile tanışan genç bir işçi olan Erdinç; Emine, İhsane ve Mehmet gibi politikleşmiş işçilerden hem iş hem de diğer meselelerle ilgili yardım almaktadır.[42] Kosova ise tütün işçileri arasındaki politikleşmiş unsurların varlığını her 1 Mayıs öncesi arkadaşlarının eşlerinin gözaltına alınmasından anlar. Sorup soruşturduğunda bunun nedeninin işçilerin haklarını savunmaları olduğu kendisine söylenir.[43] Yine kıdemli bir tütün işçisinin kendisine "Yoldaş" diye hitap etmesi Kosova'nın dikkatini çekecek ve bu durumu sorguladığında öğrendikleriyle hayatını adayacağı dünya görüşüne biraz daha yaklaşacaktır: "Ramazan Ağabey bana yoldaş diyordu. Bu kelimeyi ilk kez duyuyordum. 'Bunun anlamı ne?' diye sordum. Ramazan Ağabey 'Sen tütüncüsün, ben de tütüncüyüm, ikimiz de aynı yoldayız, o yüzden sana yoldaş diyorum' dedi."[44] Artık işyerinde Kosova'nın çevresi TKP'li işçilerden oluşmaktadır. Onun siyasal eğilimi şekillenmeye başlamış olsa da "parti" oldukça seçici davranmaktadır.[45] Çok geçmeden parti tarafından düzenlenen toplantılara katılmaya başlar. Çeşitli görevler yüklenmiştir. Özellikle henüz daha yasallaşmamış olmasına rağmen el altından işçiler arasında sendikal faaliyetler yürütmeye çalışmaktadır.[46] Özçelik gibi kimi tütün işçileri ise sonradan bu ortama dâhil olmamakta, solun ve "partinin" içinde doğmaktadır. Zira Özçelik'in ağabeyi Halil İbrahim dönemin önde gelen işçi önderleri arasında yer almaktadır.[47]

Tütün işçilerinin bir ifade biçimi haline gelmiş olan politik yaklaşımları bulundukları hemen her alanda kendisini göstermektedir. 1930'larda Erdinç'in eşi tütün işçisi Emine, İzmir civarında tütün tarlalarında çalışırken tanıştığı yoksul insanlara propaganda yapmayı ihmal etmez. Onlara "*Çitra*'yı, *Ana*'yı ve Fransız İhtilali'ni" anlatır. 80 sonrasında Söke'nin yerlileri ile konuşan Erdinç, o zamanlar propagandasını yaptıkları bu kavramların, tarım işçileri arasında hâlâ konuşulduğunu öğrenecektir.[48] Roman tütün işçilerinin yazılı kültür ürünlerini sözlü kültür elementleri haline getirip bunları popülerleştirmelerine politikleşmiş tütün işçileri ile son derece yakın ilişkileri bulunan bir kaynak kişinin tanıklıklarında da rastlanmaktadır: "Gerçekten bu insanlar şey, çok mütevazı insanlar, fakat siyasal bilinçleri de hiç tahmin edilemeyecek gibi... Baksanız işte düşünün ki dilenci gibi, işte pespaye giyimli bir adam. Oturup size Dostoyevski'nin bilmem nesinden bahsettiğinde sizi çok şaşırtabilir."[49] Kendi ailesi de tütün işçiliği yapmış olan Ortaköylü bir kaynak kişi politikleşmiş Roman tütün işçilerinin bu özelliğini son derece net bir biçimde anımsamakta, kendisinin içinde yer almamasına rağmen onların politizasyon seviyelerine saygılı bir üslupla yaklaşmaktadır: "Rejide çalışanlar hakkını arayan, okuyan insanlardı. O yüzden Nazım Hikmet gibi dışlandılar. O yüzden onlara komünist diyorlardı, aslında komünist değillerdi haklarını arayan insanlardı. Bir tek çıkış yolları vardı. Okumak, öğrenmek. Eğitim de okula gitmek anlamında değil. Oturumlara, toplantılara gitmek, gazeteler, dergiler okumak. Sosyalleşmek yönünden particilik."[50]

Çeşitli kaynaklardaki veriler ve kaynak kişilerin tanıklıkları bu dönemde

küçük çaplı işçi eylemleri de olduğunu ortaya koyar. Nitekim Anadol, Troçki Mehmet'in bazen tütün işçilerinin önüne geçip onları Beşiktaş'tan vilayete kadar yürüttüğünü; işçilerin bu yürüyüşlerde yevmiyelerin azlığını, haklarının verilmediğini dile getirdiklerini ifade eder.[51] Söz konusu dönemde tütün işçilerinin başını çektiği kimi eylemlerse oldukça ses getirmiştir. Ahırkapı'da yaşanan olay bunların arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Toplamda 3-4 salon ve her salonda 300-400 kişinin bulunduğu fabrikada 2.000'e yakın işçi çalışmaktadır.[52] Nemlizade Mithat'a ait fabrikada 1936 tarihli bir gazete haberine göre yevmiyelerin ödenme şekli üzerine bir ihtilaf çıkmıştır.[53] Diğer taraftan Erdinç Ahırkapı'daki tütün işçilerinin 10 kuruş zam ve her ayın ortasında avans gibi talepleri olduğunu ifade etmektedir. Büyük çoğunluğu Ortaköy tütün işçilerinden oluşan bir işçi temsilcileri grubu oluşturulur. Temsilcilere sert tavır alınması üzerine işçiler toplu halde iş bırakır. Bunun üzerine fabrika polis tarafından kuşatılır. Yaklaşık 2.000 işçi ile 500 polis arasında sert bir çatışma meydana gelir.[54] 1-2 saat süren çatışmanın ardından işçiler dağılır ve hep birlikte ilerleyen işçiler valiliğin önünden inerlerken "düzgün giyinmiş" sivil bir grup işçilerin üzerine saldırır.[55] Ertesi gün Sultanahmet Meydanı'nda bütün "muhitlerden" "2-3000 işçi" toplanır.[56] Karşılarına çıkan polis barikatını yaran işçiler etrafa yayılır. İşçilerin içeride balyaları dağıtıp yangın çıkaracağından çekinen subaylar içeri girip işletme yöneticilerine taleplerin kabul edilmesi için baskı yaparlar. Bunun üzerine işveren, işçilerin 10 kuruş talebinin de üzerine çıkarak 15 kuruş zam yapar.[57] Erdinç. Ahırkapı olayını o dönemin en önemli "hak arama mücadelelerinden" biri olarak değerlendirmektedir.[58]

Roman tütün işçilerinin Türkiye'de ilk dönemlerde gerçekleştirdikleri bu siyasal faaliyetlerin hangi mekanizma içerisinde örgütlendiği ve dönemin sol siyasetinin ana akım örgütlenmesi konumundaki TKP'nin Roman tütün işçilerinin organizasyonunda nasıl bir role sahip olduğu önemli bir tartışma konusudur. Roman tütün işçilerinin oluşturduğu siyasal geleneğin anlaşılması açısından bu mesele son derece kritik bir anlam taşımaktadır.

Soma tütün işçileri.

www.soma.bel.tr

TKP VE ROMAN TÜTÜN İŞÇİLERİ İLİŞKİSİ

Mübadele ile Türkiye'ye gelen Roman tütün işçilerinin ne ölçüde TKP yönlendirmesi ile hareket ettikleri, ne ölçüde Balkanlar'da edindikleri politik kültürü özerk bir biçimde hayata geçirdikleri tartışılması gereken bir meseledir. Roman tütün işçilerinin kendilerini öncelikle TKP'li ya da TKP'nin bir parçası olarak gördüklerinin altı çizilmelidir. Vedat Türkali'nin *Güven*'de yer verdiği duygusal anekdot bu noktada son derece zihin açıcıdır:

"Yıllar önce Kerim Sadi, TKP'yi yadsıyan, yöneticilerini küçümseyen bir konuşma yapmış derler Sultanahmet Cezaevi'nde.

-'Ne partisi; hani nerde parti?' demiş alaylı bir biçimde.

Dramalı genç bir tütün işçisi ayağa fırlamış göğsüne vurarak,

-Abe benim parti, demiş. Ne sorup durursun Parti'yi, na karşındayım işte... "[59]

Anekdot, hiçbir tartışmaya yer vermeyecek bir biçimde Roman tütün işçilerinin kendilerinin partinin bir parçası olarak gördüğüne işaret etmektedir. Diğer taraftan burada tartışılması gereken nokta Roman tütün işçilerinin partiyle ilişkilerini nasıl algıladıkları değil, partinin yönetiminin ağırlığını teşkil eden aydınların Roman tütün işçilerinin ortaya koydukları siyasal etkinliği ne derece yönlendirebildikleridir. Meseleye bu açıdan yaklaşıldığında ilk dönem TKP tutanaklarında tütüncülerin siyasal hareketliliklerinin parti talimatıyla biçimlendiğine ilişkin pek az işaret olduğu görülmektedir. 1927 yılının Mart ayına ait bir TKP sekreterlik raporuna göre Samsun Tütüncüler Cemiyeti parti üyesi bir kişinin yönlendirmesi altındadır.[60] 1927 yılının Nisan ayına ait bir merkez komitesi toplantı tutanağına göre Refet isimli üye, toplantıda tütün işçisi sempatizanlar arasında yürütülen bir çalışmadan bahsetmiştir.[61] Buna göre *Vakit*

Mihri Belli'nin çizimiyle Troçki Mehmet.

Mihri Belli, *İnsanlar Tanıdım Mihri Belli'nin Anıları*, Doğan Kitap, 2002.

gönderilen "gizli" bir raporda 19 Nisan günü başlayan grevin kendiliğinden bir biçimde geliştiği ifade edilir.[63] Rapora göre ilk gün 2.000 kişinin katıldığı greve ertesi gün 3.000 işçi katılmıştır. Talep az kalifiye işçiler için 180 kuruş asgari ücrettir.[64] İşçiler fabrikaları dolaşıp çalışanları uzaklaştırmışlar, grev kırıcıları "hırpalamışlardır."[65] Rapora göre grev TKP'yi "gafil avlamıştır". "TKP yığınlardan kopuk, onlarla bağlantı kurmaktan korkan" bir çizgi izlemiş, bu nedenle grevle ilgili görevlerini ihmal etmiştir.[66] Raporda "halkçı" çevrelerin grevi destekleyen, işçilerin sempatisini 4.000 kişiye çıkmıştır. Partinin çalışma yürüttüğü Amele Teali Cemiyeti'nde bazı sorunlar yaşandığından grev sürecinde ön plana çıkma imkânı bulamamışlardır.[69] Bu ve benzeri olaylar genel olarak gözden geçirildiğinde Mübadele sonrası Roman tütün işçilerinin en azından üretim birimlerinde harekete geçmelerinde parti direktiflerinden ziyade Balkanlar'da edinilen politik kültürün daha etkin olduğu anlaşılmaktadır.[70]

Bu süreçte TKP merkezinin temel etkisi parti yayınlarının çıkarılması

1954 tarihli Ankara Garnizon Komutanlığı 2 No'lu Askeri Mahkeme kararına göre dava kapsamında toplam 184 sanık bulunmaktadır. Bunların 24'ü tütün işçisi, 6'sı ise Roman tütün işçileri çevresi ile ilişkili ama o dönem için farklı mesleklere yönelmiş bireylerdir. Yani Roman tütün işçileri çevresi öğrenci ve memurlardan sonra dönemin TKP'sinin en büyük grubunu oluşturmaktadır.

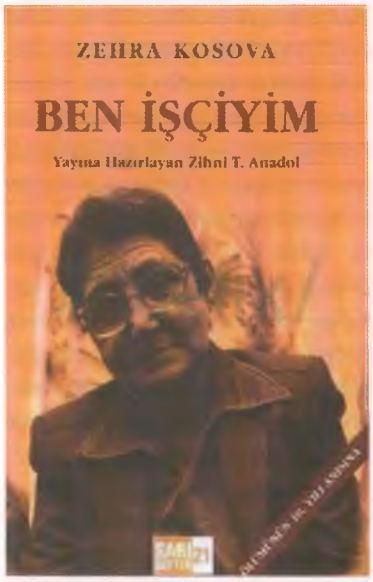
Harbiye Askeri Cezaevi 1946, Mihri Belli diğer mahkûmlar ile beraber.

Mihri Belli, *İnsanlar Tanıdım Mihri Belli'nin Anıları*, Doğan Kitap, 2002.

gazetesinde çıkan haber ilhamını "partili yoldaşlardan" almıştır. Yine kadın ve erkek yoldaşlar arasındaki rekabeti kaldıran "parti" olmuştur.[62] Diğer taraftan aynı yıl ortaya çıkan tütüncüler grevi, "partinin" en azından parti merkezinde yer alan aydın kadroların tabandaki tütün işçilerinin hareketi üzerinde çok da etkin olmadıklarını ortaya koyar. Doğu Sekreterliği'ne kazanmayı amaçlayan bir tutum aldığına işaret edilmektedir.[67] Hatta rapora göre grevi "TKP" değil "halkçı çevreler" yönetmektedir. Raporu yazan kişi merkez komitesini "küçük burjuvaca korkak olmakla" suçlamaktadır.[68] Parti merkez komitesinin raporu ise grevdeki TKP'nin rolü ile ilgili daha farklı bir tablo çizmektedir. Rapora göre ilk gün 1.000 kişiyle başlayan grev daha sonra noktasında olmuş gibi gözükmektedir. 1930 sonrası çıkan *Orak Çekiç* gazetesi, Roman tütün işçileri arasındaki hücrelere ulaştırılmakta, işçiler yayını izlemektedirler.[71] Ne var ki parti organı belirsiz aralıklarla çıkmaktadır. Korcan bu yayını alıp, işçi topluluklarına dağıttıklarını; bu şekilde "propaganda ajitasyon" görevlerini yaptıklarını ifade etmektedir.[72] Diğer taraftan parti merkezindeki aydınlar tarafından hazırlanan yayınlar kimi durumlarda Roman tütün işçilerinin üretim birimlerindeki örgütlenme faaliyetleri sırasında yararlı bir işlev görebilmektedir: "Bir gün öğle paydosu verildiğinde Ramazan Ağabey kalktı dışarı gitti. Sandığının üzerinde yazılı bir kâğıt vardı. Okumaya başladım. TKP'nin beyannamesiymiş. Sekiz saatlik işgünü, kadın-erkek ücretlerinin eşitliği için işçileri birlikte mücadeleye çağıran bir bildiriydi. İlk kez böyle bir şey okuyordum. Ramazan Ağabey geldiğinde 'Kusura bakma ağabey sandığının üzerinde duruyordu okudum' dedim. Ramazan Ağabey boynuma sarıldı, 'Ben de bunu sana nasıl okuturum diye düşünüyordum, şimdi hakiki yoldaş olduk' dedi."[73]

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılabileceği üzere Roman tütün işçilerinin TKP ile ilişkilerinin ve TKP merkezindeki aydınların yönlendirmelerinin en belirgin bir biçimde ortaya çıktığı alan üretim birimlerindeki çalışmalardan ziyade Roman tütün işçilerinin yürüttüğü lojistik nitelikteki parti faaliyetleridir. Örneğin Erdinç, bir dönem Dolapdere Akarca Sokak'ta tuttukları evin parti tarafından kullanıldığını anlatmaktadır. 10-15 günde bir eve gelen partili "yoldaşlar" burada toplantılar yapar. Evin zeminden az yüksek bir girişi olması bilinçli olarak tercih edilmiştir. Bu sayede herhangi bir gereklilik halinde toplantı odasının penceresinden kaçmak mümkün olacaktır.[74] Diğer taraftan Roman tütün işçilerinin lojistik nitelikteki bu eylemlilikleri Türkiye ile sınırlı kalmaz. Örneğin tütün işçileri çevresi, İspanya İç Savaşı sırasında haftada bir günlüklerini İspanya'daki Cumhuriyetçilere destek olmak için ayırmaktadırlar.[75] Yine söz konusu dönemde politikleşmiş Roman tütün işçileri çevresinin önde gelenlerinden bazıları TKP tarafından eğitim almaları için SSCB'ye gönderilirler. Kosova ve Özçelik 1930'larda Sovyetler Birliği'ne parti tarafından gönderilecek ve eğitimlerinin ardından ülkeye döneceklerdir.[76] "Parti talimatıyla" SSCB'ye giden Kosova, yine "parti talimatıyla" henüz emzirmekte olduğu kızını SSCB'de bırakarak Türkiye'ye döner: "Zehra Abla garip bir kadın. Bir kadın olarak anlamaya çalış. Zehra Abla 21 yaşında Moskova'ya üniversiteye gider. Orada İskender Mustafa ile evlenen, 22 yaşında bir kız çocuğu olan kadın; sonra parti dön demiş buna, 'Memeden bıraktım döndüm oğlum' diye anlatırdı. İlk anlattığı zaman gerçekten tüylerim ürperdi. Memeden bir çocuğu bırakıp nasıl gelir. Nasıl bir şey, nasıl bir duygu... Çok şaşırdığımı hatırlıyorum. 'Valla oğlum biz Ayten demiştik de bunlar başka bir şey demişler, çok aradık da bulamadım.' dedi. Böyle bir kadın yani."[77]

1946'ya kadar Roman tütün işçilerinin gerek üretim birimlerindeki çalışmaları gerekse lojistik nitelikteki siyasal faaliyetleri yasal mevzuatın izin vermemesi nedeniyle genellikle legal alanda gelişememiştir. Bu tarihe kadar

ağır bedeller ödenerek yürütülen zorlu mücadele 1946 sonrasında ülkenin genel siyasal atmosferi ve hukuki altyapısında meydana gelen farklılaşma sonucu kısa bir süre için de olsa farklı bir boyut kazanacaktır.

1946 SONRASI YASAL ÇALIŞMA DENEYİMİ VE ROMAN TÜTÜN İŞÇİLERİ

1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklik sol hareketin legal alanda kendini daha iyi ifade etmesini sağlayabilecek kanalların ortaya çıkışına imkân verir. Bu dönemle ilgili değerlendirmede bulunan bir kaynak kişiye göre Roman tütün işçileri hem Esat Adil Müstecaplı'nın "Sosyalist Partisi"'nde hem de Şefik Hüsnü'nün "Türkiye Emekçi Partisi"'nde yer almaktadır.[78] Kaynak kişinin bu değerlendirmesine karşılık tütün işçileri ile ilgili çoğu kaynakta esas olarak Şefik Hüsnü'nün partisinde ciddi bir ağırlıkları olduğu ifade edilmektedir. Örneğin Kosova'nın eşi Mustafa 1946 sonrası Şefik Hüsnü liderliğinde kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'nin Üsküdar'daki kurucuları arasında yer alacaktır. Uzun bir süredir kundura işçiliği yapan Mustafa'nın kundura işçilerinin örgütlenmesi noktasında da önemli çalışmaları olmuştur.[79] Gerçekten de bu dönemde çoğu eski tütün işçileri olan kunduracılar büyük gruplar halinde Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi saflarına katılmışlardır. Petek'e göre kunduracılar "inanmış komünistler" ve "partinin en samimi üyeleridir."[80] Kunduracıların arasında tütün işçisi Romanların belli bir ağırlığı olsa da başka etnik köken ve sosyal gruplardan insanlar da bu sektörde çalışmaktadırlar.[81]

Aynı dönemde Cemiyetler Kanunu'nun değişmesini fırsat bilen tütün işçileri Ortaköy'de bir araya gelerek Tütüncüler Sendikası'nı kuracaklardır. Kısa süre yaşayabilen sendika yaşadığı süre içerisinde işçiler tarafından belirgin bir biçimde sahiplenilecektir.[82] Başkanlığını Ortaköy'ün Roman tütün işçileri çevresinin önde gelenlerinden İbrahim A.'nın yaptığı sendika bir yılını doldurmadan kapatılacaktır.[83] Deneyimli bir tütün işçisi olarak Kosova da Tütüncüler Sendikası'nda yöneticilik yapmıştır.[84] Diğer taraftan Kosova, Şefik Hüsnü'nün Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin de kurucuları arasında yer alır ve partinin büyük bir Roman nüfusun yaşadığı Yenişehir ilçe örgütünde çalışma yürütür.[85] İstanbul Tütün İşçileri Sendikası 1948 yılında aynı ekip tarafından yeniden kurulur. Sendikanın yedi kurucusundan beşinin Ortaköy'de yaşamakta oluşu Ortaköy Roman tütün işçilerinin bu süreçteki etkinliğinin devam ettiğini göstermektedir.[86]

1946 sonrası bir anda artan sendikalar, İstanbul Sendikalar Birliği çatısı altında bir araya getirilir. Bu dönemde Beşiktaş'ta bulunan harap bir fırın enkazı birliğin merkezi olarak belirlenmiştir. Ne var ki partinin büyük bölümü dönemin yönetici sınıflarının yakınları, hatta akrabaları olan aydın kadrolar bu enkazın onarımı için gerekli sermayeyi bir türlü temin edemezler.[87] Neyse ki partinin aydın kadrolarını derin üzüntüye sevk eden bu durumun çözümünü garipan tütün işçileri bulurlar. Konunun aciliyeti üzerine tütün işçilerinin ileri gelenleri bir araya gelir ve ne yapılabileceğini tartışmaya başlarlar. Anadol'un belirttiğine göre Tütün işçisi Zehra Kosova kucağındaki çocuğu bırakıp "Ben çareyi buldum" diye ileri atılır. Elindeki yüzüğünü ve kulağındaki küpesini ortaya koyar. "İşte bunlarla tamir edeceğiz sendikamızı, bunlarla yaşatacağız varlığımızı, bunlarla göstereceğiz onlara kim olduğumuzu. Ben aç kaldım, susuz kaldım, en zor günlerimde bile onlara

Zehra Kosova.

el sürmedim, belki bir gün işe yarar diye. İşte o gün geldi, helal ediyorum onları sendikamıza."[88] Kosova'nın bu coşkulu tiradı kendisine aktarılan Şefik Hüsnü gözyaşlarını tutamayacaktır.[89] Daha sonra Arif Barikat ve Vedat Türkali gibi partili sanatçıların katılımıyla yapılan sendikanın açılışı, büyük bölümü Beşiktaş civarının Roman tütün işçilerinin oluşturduğu coşkulu bir kalabalıkla yapılır. Açılış sırasında Vedat Türkali daha sonra bestelenecek olan ünlü "İstanbul" şiirini okur.

1940'ların sonunda tütün işçilerinin başını çektiği bir diğer örgütlenme çalışması Kocaeli'nde yaşanacaktır.

Doktor Hikmet Kıvılcımlı.

Cumhuriyetin 75. Yılı 1923-1953, YKY.

Tütüncü Kara Abbas'ın liderliğinde epeydir var olan yapılanma tütün işçisi İdris Erdinç'in gelişi ile bir başka aşamaya sıçrar.[90] 1945-50 yıllarında SEKA Kâğıt Fabrikası'nın duvarlarına "Yaşasın TKP" gibi sloganlar yazılır.[91] TSEKP'nin kuruluş çalışmaları kapsamında Kocaeli'ne gelen tütün işçisi Erdinç bölgede sendika ve parti çalışmaları yürütür.[92] Bunun için ordudaki işinden ayrılan Erdinç, Kocaeli'nde bir bina bulur ve binanın masraflarını askeriyede biriktirdiği parayla karşılar:[93] "Hemen bir bina buluyorum. Altı aylık kirayı peşin veriyorum. Para var. Askeriyede biriktirmişim. Boya, badana, masa... En merkezi mevki... Müracaatımızı yapıyoruz. Tabelamızı asıyoruz."[94]

16 Aralık 1946 tarihinde TSP ve TSEKP kendilerine bağlı durumdaki sendikalarla birlikte kapatılırlar. Çok geçmeden aralarında Roman tütün işçilerinin önde gelenlerinin de olduğu çok sayıda insan tutuklanır.[95] Tütün işçisi Özçelik bu tutuklamaların tütün işçilerine ağır bir darbe vurduğunu belirtmektedir. O güne dek büyük bir özenle gizli tuttukları ilişkileri açığa çıkmış, Roman tütün işçileri çevresinin örgütlenmesinde önemli bir rol oynayan kadrolar tutuklanmıştır.[96] Tütün işçisi Erdinç bu dönemde kadroların önemli bir bölümünün sahadan çekildiklerini doğrular. Ancak kendisi gibi "birkaç kaçağın" işçilerle temas etme imkânı kalmıştır.[97]

Sola dönük bir diğer kapsamlı müdahale olan 1951 TKP tevkifatı çok sayıda tütün işçisini de etkilemiştir. Belli, 1953 yılında TKP davasının sanık sandalyelerinde çok sayıda tütün işçisi olduğunu belirtir. Dönemin hükümeti 141. maddeyi daha da ağırlaştırmış ve maddeye bir 7. fıkra eklemiştir. Fıkraya göre siyasal faaliyetlerinden ötürü pişman olan sanıkların cezası dörtte bire indirilecektir. Davaya bakan askeri mahkeme bu fıkrayı geniş bir biçimde yorumlar. Öyle ki "Hakkımdaki iddia doğrudur. Ama ben bundan sonra böyle işlerde yokum" diyen sanıklar tahliye edilmektedir.[98] Cezaevindeki TKP üyeleri arasında genel eğilim bu yasadan yararlanmanın "ihanet" olacağı yönündedir.[99] Belli, buna rağmen yasadan yararlananların, TKP'nin aydınları arasından çıktığını anlatmaktadır. Eşleri ve çocukları dışarıda perişan durumda olan tütün işçileri çevresinden ise hiç kimse pişmanlık yasasından yararlanmamıştır.[100]Bu arada söz konusu dönemde cezaevinde sol aydınlar arasında yaşanmakta olan tartışmalar önemli bir bölünmenin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu dönemde özellikle Mihri Belli ve çevresindeki aydınlar grubu tütün işçileri ile iyi ilişkiler kurarak onları kendi çevrelerine ağırlıklı bir biçimde dâhil ederler. Daha sonraki dönemlerde de birlikte çalışacakları tütün işçilerini Belli şu sözlerle değerlendirir: "Egemen güçlerin sosyalist hareketi geniş ölçüde tecrit edebildikleri, sosyalizmin S'sinin bile küfür sayıldığı uzun yıllar boyunca, Kasımpaşa'nın, Ortaköy'ün tütüncü semtlerinde, karanlıklar denizinde sosyalist düşüncenin adalarında sosyalizmin sorunları tartışılırdı. O en çetin döneminde, en çok ezilen, en çok horlanan bu emekçi çevrelerinde bir sosyalist gelenek kurulabilmiştir."[101]

Bu dönem cezaevinde kalan Roman tütün işçileri, sol aydınların anılarında özel bir yere sahip olmuşlardır. Orhan Suda'ya göre kaldığı cezaevinin üçüncü koğuşu genellikle "tütün işçisi esmer vatandaşlardan" oluşmaktadır.[102] Çoğu birbiri ile akrabadır. Ortaköylü tütün işçileri Seyit A, Emin A, İbrahim A bu grubun önde gelenleridir.[103] "Tütün işçiliğini ve hapishaneciliği kader bellemişler. A be, bu da geçer deyip kasap havası oynuyorlar, devrimci marşlar söylüyorlar büyük bir coşkuyla."[104] Özellikle tütün işçilerinin cezaevindeki koşulları umursamaz davranışları, "nasıl olsa bir gün sömürünün ortadan kalkacağına yürekten inanmış olmaları" Suda'da büyük bir saygı uyandırmaktadır:[105] "Biz okumuşların ince hesapları yok onlarda. Bodoslama girmişler hayatın içine. Köklü bir geleneğin umut yüklü simgeleri olmuşlar. Azla yetinmesini biliyorlar. Konuşmalarındaki içtenlik, ağız dolusu gülüşleri alabildiğine etkiliyor beni. Keşke onlar gibi kabullenebilseydim hayatı dediğim oluyor bazen."[106]

Solun ana gövdesini olduğu gibi Roman tütün işçilerini de son derece derinden etkileyen 1951 Tevkifatı'na ilişkin rakamlar Roman tütün işçilerinin dönemin sol hareketi içerisindeki konumu hakkında da oldukça aydınlatıcıdır. 1954 tarihli Ankara Garnizon Komutanlığı 2 No'lu Askeri Mahkeme kararına göre dava kapsamında toplam 184 sanık bulunmaktadır. Bunların 24'ü tütün işçisi, 6'sı ise Roman tütün işçileri çevresi ile ilişkili ama o dönem için farklı mesleklere yönelmiş bireylerdir. Sonuç olarak Roman tütün işçileri çevresi öğrenci ve memurlardan sonra dönemin TKP'sinin en büyük grubunu oluşturmaktadır.

1950'li yıllarda Türkiye sol hareketinde yeni bir yasal parti girişimi daha ortaya çıkar. Hikmet Kıvılcımlı'nın başını çektiği Vatan Partisi, tütün işçilerinin de katılımıyla kurulacaktır. Vatan Partisi içerisinde 1930'lardan beri Hikmet

Kıvılcımlı'nın yakın çevresinde yer alan çeşitli isimler yer almaktadır.[107] Partinin Beyoğlu ilçesinde tütün işçisi Kosova da çalışmış, partiye aktif desteğini göstermiştir.[108] Yine Beyoğlu ilçesinde tütün işçilerinin oldukça eski liderlerinden olan Troçki Mehmet aktif bir biçimde siyasal faaliyet yürütmektedir.[109] Daha sonra parti yargılanırken oluşturulan Vatan Partisi'nin tutuklama listesinde Kasımpaşa'dan, Ortaköy'den, Beşiktaş'tan ve İzmit'ten tütün işçileri yer almaktadır.[110] Kundakçı bu listede yer alan Roman tütün işçilerinin deşifre oldukları için "işe yaramayacak olanlar" olduklarını ifade eder. Ona göre Şefik Hüsnü'nün içeriden mesaj göndererek çalışma yapabilecek durumda olan tütün işçilerine Vatan Partisi'ne girmemelerini tavsiye ettiği yönünde bir rivayet bulunmaktadır.[111] Vatan Partisi'ndeki etkinlikleri ne boyutta olursa olsun tütün işçileri için Hikmet Kıvılcımlı her zaman saygın bir figür olagelmiştir. Roman tütün işçileri çevresinin önde gelen isimlerinden olan Tütüncü Abbas bu ilişkiyi son derece çarpıcı sözlerle dile getirir: "Bir nice arkadaşım oldu, onları biricik biricik şimdi anmak isterim. Böylece bir minnet görevi yapmak isterim, ama çocuklar be, analar, genç kızlar, Doktor Hikmet bir başkadır, gönül kibir yok, görseniz sımsıcak insan canlısı. A be biz ondan öğrendik ne öğrenmişsek, zalim bir hükümetin karşısına çıkmak kolay mıymış? Bizi şahinler gibi cesur, işçi sınıfı için cesur yapan odur. Gönül ister ki hep ondan söz edeyim ama görüyorsunuz be halimi, hele biraz canım gelsin, bu yırtık ciğerlerle konuşmak zor, hem de çok zor."[112]

Özetleyecek olursak 1960'lara kadar Türkiye solunun yoksullarla doğrudan teması olan kesimleri içerisinde en kalabalık gruplardan birini Roman tütün işçileri çevresi oluşturmaktadır. TKP, 1946 sonrası kurulan legal parti ve sendikalar, Vatan Partisi ve daha pek çok irili ufaklı oluşumda bir biçimde onların izlerine rastlamak mümkündür. Mihri Belli'nin deyişiyle "en çok ezilen, en çok horlanan bu emekçi çevrelerinde" kurulan "bir sosyalist gelenek" varlığını bir süre daha sürdürse de, var oluşunu mümkün kılan maddi şartların ortadan kalkmasıyla giderek sönümlenecektir.

SONUÇ

Yunanistan'ın Kavala, Drama, İskeçe gibi tütün üretim bölgelerinde yaşayan Roman aileler, tütün sektöründe ücretli olarak istihdam edilmişlerdir. Yine bu bölgelerde sol siyaset ve sendikal hareketlerle öncelikli olarak temas etmiş olan Rum ve Yahudi işçilerle ilişkilenip, üretim birimleri temelinde kendini yeniden üretme becerisine sahip bir siyasal kültür edinmişlerdir. Roman tütün işçileri bu siyasal kültürü Türk-Yunan Mübadelesi ile Türkiye'ye taşımış, kendi çevreleri başta olmak üzere yeni kuşaklara siyasal vizyonlarını aktararak 1960'lara kadar etkisini koruyacak bir gelenek inşa etmişlerdir.

Roman tütün işçilerinin Türkiye pratiği, bir yanda üretim birimlerinde yaygın ilişki ağları tesisi diğer yanda ise TKP merkezi ile bağlantılı olarak partinin çeşitli lojistik ihtiyaçlarını karşılamaya dönük faaliyetler temelinde gelişmiş gibi görünmektedir. Üretim birimlerinde sürekli yenilenen çalışmalarda parti merkezinin direktiflerinden ziyade Roman tütün işçilerinin Balkanlar'da edindikleri siyasal kültür belirleyici olmuştur. Buna karşılık partinin iç işleyişi ve kurumsallaşması ile ilgili çalışmalarda Roman tütün işçileri parti yönetimindeki aydınlarla birlikte çalışmışlardır.

Bugünden bakıldığında politikleşmiş Roman tütün işçilerinin izleri tümüyle silinmiş gibi görünmektedir. Onlarla aynı semti paylaşan "Çingene" olarak adlandırılan diğer topluluklar ve başka Roman gruplarında bu düzeyde bir politizasyon deneyimine rastlanılmadığı gibi Roman tütün işçilerinin kendi yakın akrabaları arasında dahi bu gelenek sürdürülememiştir. Bu durumun nedenlerinin analizi Roman tütün işçilerinin 1960'lara kadar ortaya koydukları siyasal etkinliklere yoğunlaşan bu makalenin konusu olmamakla birlikte şüphesiz ki güncel durumla izlerini bir araya getirerek yeniden inşa ettiğimiz geçmiş arasındaki çelişkinin başka bir zeminde tartışılmasının gerekliliği son derece açıktır.

"Çingene"olarak adlandırılan diğer topluluklar gibi kurumsal siyasetle ilişkileri tartışmalı olan Roman toplumuna mensup söz konusu bireylerin politik deneyimleri; özgün tarihsel eğilimlerin, sosyolojik yapıların toplumsal güzergâhlarını ne ölçüde farklılaştırabildiğini ortaya koymakta, sosyal tarihe farklı bir pencereden bakmamıza olanak vermektedir. Bu çerçevede Roman tütün işçilerinin tarihsel ve sosyolojik varlığının daha bütünlüklü bir biçimde analizi şüphesiz ki bu makale ile yaratılmaya çalışılan zeminde gelecekte geliştirilebilecek olan yeni tartışmaların sunacağı katkılar ile mümkün olabilecektir.

DR. EGEMEN YILGÜR

"...Doktor Hikmet bir başkadır, gönül kibir yok, görseniz sımsıcak insan canlısı. A be biz ondan öğrendik ne öğrenmişsek, zalim bir hükümetin karşısına çıkmak kolay mıymış? Bizi şahinler gibi cesur, işçi sınıfı için cesur yapan odur. Gönül ister ki hep ondan söz edeyim ama görüyorsunuz be halimi, hele biraz canım gelsin, bu yırtık ciğerlerle konuşmak zor, hem de çok zor."

KAYNAKÇA

1926-1927 TKP MK Tutanaklarında Büyük Kırılma. Tüstav; 2007.

Akbulut, Erden, Tuncay, Mete; *Beynelmilel İşçiler İttihadı*; Sosyal Tarih Yayınları; 2009.

Akgül, Hikmet; *Şoför İdris*: Anılar; Yar Yayınları; 2004.

Anadol, Zihni; *Kırmızı Gül ve Basket*; Belge Yayınları; 1989.

Aydemir, Aydın; *Herşeye Rağmen*; Güldikeni Yayınları; 2000.

Belli, Mihri; *Hapishaneden Çizgiler*; Leman; 2005.

Belli, Mihri; *Mihri Belli'nin Anıları: İnsanlar Tanıdım 1*; Doğan Kitap; 1999.

Berktay, Ayşe; Cumhuriyet Boyu Bir İşçi Yaşamı: Zehra Kosova; *75 Yılda Çarkları Döndürenler*; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 1999.

Demirel, Zelihe, Sancak, Jale, Ersan, Mehmet Özgür; Vedat Türkali İle Söyleşi; *Ekin Sanat Dergisi*; Temmuz; 2010.

Dumont, Paul; Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013.

Gabbay, Moris; *Cumhuriyetle Birlikte Büyüdüm*; Sarı Defter; 2013.

Goularas, Gökçe Bayındır; 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması; *Alternatif Politika*, Cilt 4; Sayı 2; 129-146, Temmuz 2012.

Günçıkan, Berat; 443 No'lu Üye: Zehra; *Cumhuriyet Dergi*; 26 Ağustos 2011

Güzel, M. Şehmus; *Fahri Petek: Bir Hayat Üç Can*; Sarı Defter; 2009.

Haupt, George; Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu Tarihine Giriş; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; İstanbul; 2013.

Karataş, A. Bülent vd; *Konca Yazışmaları*; Tüstav; 2005.

Kıvılcımlı, Hikmet; *Günlük Anılar*; Köküz; İlk Olarak 1978 yılında yol tarafından basılmıştır.

Kıvılcımlı, Hikmet; *Yol 2*; Bibliotek; 1992.

Kolukırık, Suat; Sosyolojik Perspektiften Türkiye Çingeneleri; *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*; Cilt 3; Sayı 1; 2006.

Korcan, Kerim; *Harbiye Kazanı*; E Yayınları; 1989.

Kosova, Z., *Ben İşçiyim*, İletişim; 1996.

Kundakçı, Suat Şükrü; *Bir Ömür Bir Sohbet*; Tüstav; 2005.

Matras, Yaron; Romacillkanes- The Romani Dialect of Parakalamos; *Romani Studies 5*; Vol 14; 2004; 59-109.

Matras, Yaron; *Romani: A Linguistic Introduction*; Cambridge University Press; 2004.

Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıklıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi; *Cingeneyiz.org*; 07.03.2012; http://cingeneyizmo.blogspot.com.tr/2013/12/metin-ozbaskc-canl-tanklarn-gozunden.html; Link 07.08.2014 tarihinde alınmıştır.

Özçelik, M; *Tütüncülerin Tarihi*. Tüstav; 2003.

Rao, Aparna; The Concept Of Peripatetics: An Introduction; *The Other Nomads*; Rao, Aparna; BÖHLAU; 1987.

Sayılgan, Aclan; *Komuna*; Sıralar Matbaası; 1969.

Sayılgan, Aclan; *Türkiye'de Sol Hareketler*; Doğu Kütüphanesi; 2009.

Suda, Orhan; Bir Ömrün Kıyılarında; Alkım; 2004.

Türkali, Vedat; *Güven*; Cilt 1; Everest; 2004.

Tütün Amelesi Bugün İşe Başlıyor; Cumhuriyet, 12 Kasım 1936.

Yılgür, Egemen; Geç-Peripatetik Roman Tütün İşçilerinde Ücretli İstihdam ve Politizasyon Deneyimleri; *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*; Yayınlanmamış Doktora Tezi; 2014.

Makalede Atıf Yapılan Kaynak Kişiler

Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasını ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013.

Kaynak Kişi: EK. Erkek. Esnaf, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası dönemi ve ailesinden duyduklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03.12.2013.

Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrasını ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04.12.2013.

Kaynak Kişi: S.G. Erkek. Sendikacı, Tanıklıkları 1950 sonrasından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 23.9.2013.

Kaynak Kişi: S.Y. Erkek. Restoran işletmecisi. Tanıklıkları 1960 sonrası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2014.

DİPNOTLAR

1 Yılgür, Egemen; Geç-Peripatetik Roman Tütün İşçilerinden Ücretli İstihdam ve Politizasyon Deneyimleri; *Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*; Yayınlanmamış Doktora Tezi; 2014.

2 Tezin kapsamı makaleden daha geniştir. Makalede tez kapsamında görüşülen kaynak kişilerden yalnızca 5'ine atıf yapılmıştır.

3 Akgül, Hikmet; *Şoför İdris*: Anılar; Yar Yayınları; 2004.

Aydemir, Aydın; *Herşeye Rağmen*; Güldikeni Yayınları; 2000.

4 Kosova, Z.; *Ben İşçiyim*; İletişim; 1996.

5 Özçelik, M.; *Tütüncülerin Tarihi*; Tüstav; 2003.

6 Belli, Mihri; *Hapishaneden Çizgiler*; Leman; 2005, Belli, Mihri; *Mihri Belli'nin Anıları: İnsanlar Tanıdım 1*; Doğan Kitap; 1999.

7 Anadol, Zihni; *Kırmızı Gül ve Basket*; Belge Yayınları; 1989.

8 Gabbay, Moris; *Cumhuriyetle Birlikte Büyüdüm*; Sarı Defter; 2013.

9 Korcan, Kerim; *Harbiye Kazanı*; E Yayınları; 1989.

10 Kundakçı, Suat Şükrü; *Bir Ömür Bir Sohbet*; Tüstav; 2005.

11 En genel hatlarıyla tarif edilecek olursa peripatetik toplumlar; kendi gıdalarını üretmeyip bunları başka insan topluluklarından, belli zanaat ve hizmetlerin sunumu karşılığı alan, komşu topluluklara göre mobilite seviyeleri yüksek ve şu veya bu düzeyde endogamik toplumlardır (Rao, Aparna; The Concept Of Peripatetics: An Introduction; *The Other Nomads*; Rao, Aparna; BÖHLAU; 1987; s.3). Kapitalist ilişkiler ve sanayinin gelişimi ile birlikte peripatetik topluluklar genellikle geleneksel mesleklerini bırakarak farklı geçim stratejileri geliştirmişlerdir. Bu dönüşüm sürecinin ardından "ideal tip"e ait pek çok özelliklerini yitiren ama bağımsız bir sosyal grup olarak varlıklarını koruyan bu insan topluluklarını geç-peripatetik gruplar olarak adlandırmak daha yerinde bir davranış olacaktır (Yılgür, Egemen; Geç-Peripatetik Roman Tütün İşçilerinden Ücretli İstihdam ve Politizasyon Deneyimleri; *Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*; Yayınlanmamış Doktora Tezi; 2014; s. 67-153). Peripatetik topluluklar farklı coğrafyalarda muhtelif jenerik terimlerle adlandırılmakta / damgalanmaktadır. Anadolu, Balkanlar, Orta Asya ve kısmen Ortadoğu'da peripatetik toplulukları adlandırmak için kullanılan en yaygın jenerik terim "Çingene"dir. Benzer bir biçimde anglo-sakson dünyasında "Gypsy"; Hindistan'da Pariah, Chandala ve Domba; Afrika Sub gibi sözcükler peripatetik toplulukları aynı anda hem tanımlar hem de damgalar.

12 Roman dili ve Roman kimliği için temel bir kaynak: Matras, Yaron; *Romani: A Linguistic Introduction*; Cambridge University Press; 2004.

13 Sayılgan, Aclan; *Komuna*; Sıralar Matbaası; 1969; s. 25.

14 Kıvılcımlı, Hikmet; *Günlük Anılar*; Köküz; İlk Olarak 1978 yılında yol tarafından basılmıştır; s. 192.

15 Türkali, Vedat; *Güven*; Cilt 1; Everest; 2004; s. 120.

16 Demirel, Zelihe, Sancak, Jale, Ersan, Mehmet Özgür; Vedat Türkali İle Söyleşi; *Ekin Sanat Dergisi*; Temmuz; 2010.

17 Anılarını 2000 yılı sonrasında yazan Belli büyük ihtimalle "Roman" adlandırmasının kamusal alanda yaygınlaşmasından hareketle bu söylevde küçük bir gözden geçirmeye gitmiştir. Orijinal söylevde Belli'nin Roman yerine Çingene ifadesinin kullanmış olması çok daha muhtemel gözükmektedir. Belli, Mihri; a.g.e; 2005; s. 38.

18 Yılgür, Egemen; a.g.e; 2014; s. 16-18.

19 Belli, Mihri; a.g.e; 2005; s. 22.

20 Yılgür, Egemen; a.g.e; 2014; s. 187-188-189.

21 Dumont, Paul; Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013; s. 28.

22 Haupt, George; Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu Tarihine Giriş; ; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; İstanbul; 2013; s. 14.

23 Belli, Mihri; a.g.e; 1999; s. 347-348-349

24 Akgül, Hikmet; a.g.e; s. 26-27.

25 Aydemir, Aydın; a.g.e; s. 111.

26 A.g.e; s. 111.

27 Günçıkan, Berat; 443 No'lu Üye: Zehra; *Cumhuriyet Dergi*; 26 Ağustos 2011; s. 16.

28 Kosova, Zehra; a.g.e; s. 17.

29 Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrasını ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04.12.2013.

30 Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrasını ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04.12.2013.

31 Akbulut, Erden; Tunçay, Mete; *Beynelminel İşçiler İttihadı*; Sosyal Tarih Yayınları; 2009; s. 116.

32 Goularas, Gökçe Bayındır; 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması; *Alternatif Politika*; Cilt 4; Sayı 2; 129-146, Temmuz 2012; s. 130.

33 A.g.e; s. 131.

34 A.g.e; s. 131.

35 A.g.e; s. 131.

36 Türkiye'den Yunanistan'a giden Romanlar arasında yer alan Atina'daki Agia Varvara Mahallesi sakinleri arasında halen Türkçe konuşanlar bulunmaktadır. Hatta bu grubun konuştuğu Roman lehçesi, dilbilimciler tarafından Türkçeden belirgin bir biçimde etkilenmiş olan lehçeler arasında sayılmaktadır (Matras, Yaron; Romacilıkanes- The Romani Dialect of Parakalamos, Romani Studies 5; cilt 14; 2004; 59-109; s. 60). Benzeri bir biçimde Türkiye'ye gelen Müslüman Romanlar arasında da Yunancayı Türkçeden daha iyi konuşan çok sayıda bireyin olduğu kaynak kişiler tarafından sıkça dile getirilen bir durumdur.

37 Yılgür, Egemen; a.g.e; s. 197-198.

38 Kolukırık, Suat; Sosyolojik Perspektiften Türkiye Çingeneleri; *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*; Cilt 3; Sayı 1; 2006; s. 4.

39 Yılgür, Egemen; a.g.e; s. 207.

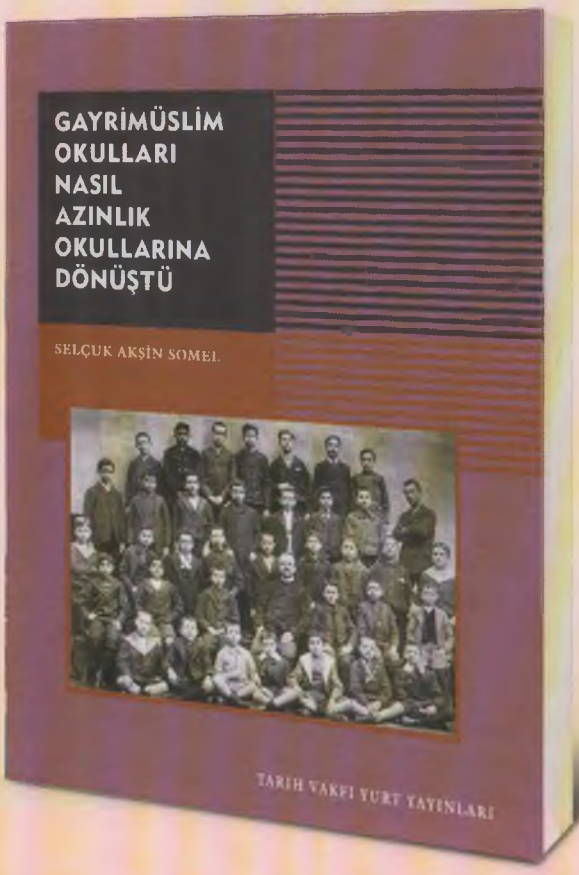
40 Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrasını ve aile

büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04/12/2013.

41 Gabbay, Moris; a.g.e; s. 158.
42 Akgül, Hikmet; a.g.e; s. 27.
43 Kosova, Zehra; a.g.e; 1996; s. 75.
44 Kosova, Zehra; a.g.e; 2011; s. 56.
45 Kosova, Zehra; a.g.e; 1996; s. 77.
46 A.g.e; s. 81-82.
47 Özçelik, Mustafa; a.g.e; s. 10.
48 Akgül, Hikmet; a.g.e; s. 57.
49 Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö.'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasını ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013.
50 Kaynak Kişi: EK. Erkek. Esnaf, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası dönemi ve ailesinden duyduklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03/12/2013.
51 Anadol, Zihni; a.g.e; s. 151.
52 Akgül, Hikmet; a.g.e; s. 63.
53 Tütün Amelesi Bugün İşe Başlıyor; *Cumhuriyet*; 12 Kasım 1936.
54 Akgül, Hikmet; a.g.e; s. 64.
55 A.g.e; s. 65.
56 A.g.e; s. 65.
57 A.g.e; s. 66.
58 A.g.e; s. 67.
59 Türkalı, Vedat; a.g.e; s. 110.
60 *1926-1927 TKP MK Tutanaklarında Büyük Kırılma*; Tüstav; 2007; s. 255.
61 A.g.e.
62 A.g.e; s. 266.
63 A.g.e; s. 287.
64 A.g.e; s. 287.
65 A.g.e; s. 287.
66 A.g.e; s. 287.
67 A.g.e; s. 288.
68 A.g.e; s. 288.
69 A.g.e; s. 291.
70 A.g.e.
71 Özçelik, Mustafa; a.g.e; s. 15.
72 Korcan, Kerim; a.g.e; s. 28.
73 Kosova, Zehra; a.g.e; 2011; s. 56.
74 Akgül, Hikmet; a.g.e; s. 68.
75 Akgül, Hikmet; a.g.e; s. 37.
76 Özçelik, Mustafa; a.g.e; s. 28.
77 Kaynak Kişi: S.Y. Erkek. Restoran işletmecisi. Tanıklıkları 1960 sonrası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2014.
78 Kaynak Kişi: S.G. Erkek. Sendikacı, Tanıklıkları 1950 sonrasından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 23. 9. 2013.
79 Kosova, Zehra; a.g.e; 1996; s. 128.
80 Güzel, M. Şehmus; *Tahrı Petek: Bir Hayat Üç Can: Sarı Defter*; 2009; s. 124.
81 Kaynak Kişi: S.G. Erkek. Sendikacı, Tanıklıkları 1950 sonrasından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 23.9. 2013.
82 Kosova, Zehra; a.g.e; 1996; s. 137.
83 Özçelik, Mustafa; a.g.e; s. 19.
84 Berktay, Ayşe; Cumhuriyet Boyu Bir İşçi Yaşamı: Zehra Kosova; *75 Yılda Çarkları Döndürenler*; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 1999; s. 261.
85 A.g.e; s. 262.
86 Özçelik, Mustafa; a.g.e; s. 107.
87 Anadol, Zihni; a.g.e: s. 5.
88 A.g.e; s. 6.
89 A.g.e; 1989 s. 6.
90 Karataş, A. Bülent vd; *Konca Yazışmaları*; Tüstav; 2005; s. 272.
91 A.g.e; s. 272.
92 Akgül, Hikmet; a.g.e; s. 119.
93 A.g.e; s. 120.
94 A.g.e; s. 120.
95 Sayılgan, Aclan; *Türkiye'de Sol Hareketler*; Doğu Kütüphanesi; 2009; s. 232.
96 Özçelik, Mustafa; a.g.e; s. 49.
97 Akgül, Hikmet; a.g.e; s. 126.
98 Belli, Mihri; a.g.e; 2005; s. 24.
99 A.g.e; s. 23.
100 A.g.e; s. 18-19.
101 A.g.e; s. 22.
102 Suda, Orhan; *Bir Ömrün Kıyısında*; Alkım; 2004; s. 85.
103 A.g.e; s. 85.
104 A.g.e; s. 85.
105 A.g.e; s. 114.
106 A.g.e; s. 114.
107 Kundakçı, Suat Şükrü; *Bir Ömür Bir Sohbet*; Tüstav; 2005; s. 28.
108 A.g.e; s. 60-61.
109 A.g.e; s. 65.
110 A.g.e; s. 28.
111 A.g.e; s. 28.
112 Korcan, Kerim; a.g.e; s. 56.

GAYRİMÜSLİM OKULLARI NASIL AZINLIK OKULLARINA DÖNÜŞTÜ

Günümüzde Türkiye sınırları içindeki Hıristiyan ve Musevi cemaat okullarının 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dan önceki döneminden itibaren ele alan bu çalışma eğitim tarihine önemli bir pencere açmaktadır. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda hız kazanan modernleşme ve merkezileşme girişimleri ile farklı okul ağlarını imparatorluk çapında tek bir hukuki çerçeveye oturtma sürecinin sonucu olarak, Müslüman olmayan okul sistemlerinin Maarif Nezareti ile olan ilişkileri ve nihayet özerkliklerini kaybederek 'azınlık okulu' statüsüne indirgenmelerinin tarihini irdelemektedir.

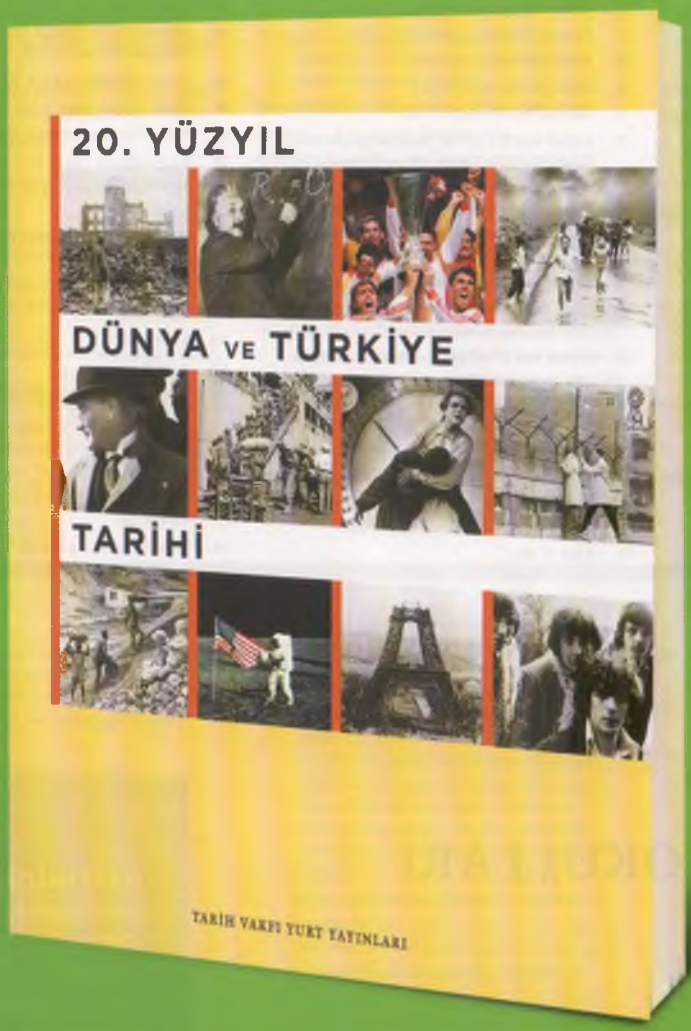

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30
06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

20. YÜZYIL DÜNYA VE TÜRKİYE TARİHİ

Üzerinde uzun yıllar boyunca çalışılmış bir projenin ürünü olan 20. yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi kitabı, radikal bir yaklaşımla 20. yüzyılı 1930ların başında bitirmiyor; daha da önemlisi modern dönemi Batı Medeniyetinin bir özeti olmaktan çıkartıp dünya kürenin büyük resmini tarihe dâhil ediyor. Bu sayede Türkiye'nin 20. yüzyıl tarihi de dünya coğrafyası içinde tüm etkileşimleri ile

yerini buluyor.

Çeşitli disiplinlerden gelen uzmanların yoğun bir işbirliği ile gerçekleştirdiği kitapta ana ve yan metinlerin yanı sıra zengin görsel malzeme, haritalar, tartışmaya zemin hazırlayan tarihi belgeler oldukça özgün bir eğitim malzemesi sunmaktadır. 2004 yılındaki ilk baskısında tarihçi, öğrenci ve öğretmenlerden aldığı olumlu eleştirilerle başarılı bir ders/etüt kitabı olduğu kanıtlayan 20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi, içinde yaşadığımız siyasi ve ekonomik sistemleri anlamamızı sağlayacak küresel bir bakış açısını öğrenci ve öğretmenlere sunuyor.

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

MİLLETE DEVA OLMAK

OSMANLI SAVAŞ ESİRLERİ, TIP VE MİLLİYETÇİLİK, 1914-1939

Millete Deva Olmak, savaş, tıp ve milliyetçilik ilişkisine odaklanarak, birbirleriyle yakından bağlantılı iki ayrı grubu konu edinmektedir. İlk grup, aralarında eski cumhurbaşkanları Cemal Gürsel'in ve Cevdet Sunay'ın da bulunduğu, Rusya'da ve Mısır'da İngiliz esir kamplarında tutulan Osmanlı savaş esirleridir. Diğer grup ise, esaret sonrası yurda dönüşlerinde esirleri muayene ederek onlara teşhis koyan Osmanlı-Türk psikiyatrlarıdır.

Rusların ve İngilizlerin Osmanlı esirlere davranış tarzlarını da detaylı bir şekilde ele alan kitap, aynı zamanda esirlerin millet, kültür, gelenek, ve din gibi kavramları nasıl algıladıklarını, onlarla nasıl özdeşleştiklerini inceliyor.

Psikiyatrların esirler arasında görülen ruhsal sorunlara koydukları teşhisler geniş bir bağlamda tıbbi ve sosyal açıdan ele alınırken, karşılaşılan bedensel ve ruhsal durumlar ile 1920'ler ve 30'lar Türkiye'sinin milliyetçiliği ve kolektif zihniyeti arasında bir ilişki olduğunun altı çiziliyor.

Millete Deva Olmak, milleti tanımlayan kıstasların yavaş yavaş esirlerin vurguladığı "ortak hissiyat"tan, doktorların daha fazla önem verdiği "biyolojikleştirilmiş" özelliklere kaydığını ileri sürerken, Cihan Harbi'ni bu anlayışın bir dönüm noktası olarak ele almaktadır.

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

BİR TAHLİL DENEMESİ- II

HERODOTOS'UN KROİSOS ANLATISINA DAİR

SELÇUK AYLAR

249. Eylül sayımızda iki bölüm halinde ele aldığımız Herodotos'un **Historia***'daki Kroisos anlatısına Lidya Krallığı'nın Kandaules'ten Gyges'e geçişinin sıra dışı hikâyesi ile başlayıp, Mermnad hanedanının son kralı Kroisos'un Lidya'nın başkenti Sard'da Solon'la konuşmasıyla bitirmiştik. Krallığın Heraklidlerden Mermnadlara geçişi esnasında Gyges'in verdiği kararlar hanedan üzerinde bir lanet bırakmıştır, bu lanetin sıkıntısını Kroisos çekecektir. İkinci bölümde* **Historia***'da Kroisos'un düşüşünü ve ardından Herodotos'un onu nasıl bir bilgeye dönüştürdüğünü okuyacaksınız.*

Kroisos rüyasında oğlu Atys'in demir bir mızrakla yaralanarak öldüğünü görür ve korkuya kapılır. Lidya ordusunda kumandan olan Atys'i savaşla ilgili her türlü meşgaleden geri çekerek evleneceği bir kadın bulur; bununla da yetinmez ve oğlunun üzerine düşmesinden korktuğu için saraydaki bütün savaş aletlerini toplatıp kaldırtır.[1] Tragedyanın gözde araçlarından biri niteliğindeki rüya ile gelen bu uyarı o kadar tanıdık ki, izaha ihtiyaç duyurmuyor. Kroisos tedbir aladursun, Herodotos, başına gelecek felaketin başrol oyuncusunu çıkarır sahneye: Adrastos. Adrastos, metinde dramatik bir biçimde sunulur: Kötü talihe yakalanmış, elleri kanlı, sığınacak bir yer arayan bir adam! Törelere uygun bir biçimde Kroisos tarafından suçundan arındırılan Adrastos, istemeden de olsa kardeşini öldürdüğü için babası tarafından Frigya'dan sürülmüş bir soylu ve Midas'ın torunudur. Kral, dostlarının soyundan gelen bu adama sarayının kapılarını açar ve yanında iyi bir hayat sürerek acısına katlanmasını tavsiye eder (1. 35). Adrastos'un saraya kabul edilmesinin üstünden bir süre geçer. Herodotos bu bölümde temposunu artırır ve artık iyice yaklaşan felakete giden yolu açar: Birdenbire Mysia Dağları'nda, etrafa dehşet saçan bir yabandomuzu ortaya çıkar. Adrastos'un hemen ardından olaylara dahil olan bu domuz, en az onun kadar gizemlidir. Gizemlidir, çünkü Mysia yöresini birbirine katarak adeta Pasifik'te kurbanını bekleyen Moby Dick gibi, Atys'i beklemektedir. Yöre sakinleri öldürmeye çalışırlarsa da hayvanın hakkından gelemezler. Yabandomuzunun bir türlü alt edilemeyişinin gerçek sebebinin, hayvanın olağanüstü gücü ya da köylülerin beceriksizliği değil, Atys'i beklemesi olduğunu hissederiz. Bir köylü heyeti Kroisos'un huzuruna gelerek gelişmeleri anlatır ve oğlu Atys'i, en iyi adamları ve köpekleriyle birlikte yardıma göndermesini ister.[2] Kroisos hemen rüyasını hatırlar ve yeni evli oğlunu göndermesinin söz konusu olamayacağını, ama en iyi adamlarını ve köpeklerini yanlarına katacağını söyler. Ancak Atys, bu konuşmalardan haberdar olur ve babasından işin içyüzünü öğrenmeye kalkışır. Delikanlı, görkemli geçeceğe benzeyen bu avı kaçırmak istememektedir ve bir korkak gibi muamele görmek hoşuna gitmemiştir. Kroisos açık yüreklilikle rüyasını anlatır, Atys de ayaküstü bu rüyayı tabir eder. Rüyada demirden bir mızrak vardır ama bir domuz nasıl böyle bir mızrağı savuracaktır ki? Eğer rüya bir domuzun dişleriyle ya da buna benzer bir biçimde öleceğini bildirmiş olsaydı babası haklı olabilirdi, oysa durum hiç de böyle değildir. Atys'in bu pratik tabiri Kroisos'un aklına yatar ve onu göndermeye karar verir. Peki Atys'e eşlik edebilecek en uygun, en güvenilir kişi kimdir? Elbette Adrastos! Kral, Adrastos'u çağırıp onu suçundan arındırdığını, sarayına kabul ettiğini, bütün masraflarını karşıladığını ve dolayısıyla onun da kendisine bir şeyler borçlu olduğunu ifade ederek, oğlunu yolda karşılaşabilecekleri haydutlardan korumasını ister. Adrastos, halen yas tutmakta olduğu için böyle bir av partisine katılmasının doğru olmayacağı, ama bu rica Kroisos'tan

geldiğine göre kabul etmekten başka çaresi kalmadığı mealinde sözler sarf ederek oğlunun sağsalim eve döneceği hususunda krala güvence verir. "Avcılar", Mysia'ya varırlar ve yabandomuzunu bulup çevresini sararlar. İşte tam bu sırada der Herodotos biraz da acımasızlıkla, yabancı, yani Adrastos, yani Kroisos'un işlediği kanlı suçtan arındırdığı adamın ta kendisi, mızrağını savurur, hedefi ıskalar ve Atys'i vurur! Böylece rüya gerçekleşir. Hemen bir haberci yola çıkar ve olup bitenleri Kroisos'a aktarır (1. 36-43).

Tahmin edilebileceği gibi, Kroisos yazgının bu korkunç oyunuyla altüst olur. Büyük bir öfkeyle Zeus'a sitem eder. Arındıran Zeus'a, çünkü oğlunun ölümü, arındırdığı adamın elinden olmuştur. Hane Tanrısı Zeus'a, çünkü oğlunun katilini evine kabul ettiğini fark etmemiştir. Ve Dostluk Tanrısı Zeus'a, çünkü Atys'e en büyük kötülüğü yapacak olan kişiyi yanına koruyucu ve arkadaş olarak katmıştır (1. 44).[3]

Atys'in ölümünün öyküsü böyledir. Solon'un gidişinin ardından felaket gerçekten de korkunç bir hızla çökmüştür Kroisos'un üzerine. Tekinsiz rüyadan Adrastos'un mızrağını savurduğu son ana kadar, Herodotos öyküyü büyük bir ustalıkla işler. Bütün öğeler yerli yerindedir. Özellikle Kroisos'un, Adrastos'un kimliğinde oğlunun katilini teşhis ettiği an küçük bir *anagnorisis* meydana getirir[4] ve Herodotos'un, yaklaşan felaketi haber veren Solon figüründe olduğu gibi tragedyadan beslendiğini gösterir.

Atys'in cesediyle birlikte kralın huzuruna çıkan Adrastos bu olayın ardından yaşayamayacağını söyleyerek, Kroisos'tan kendisini öldürmesini talep eder. Ancak Kroisos, Adrastos'a acır ve bu işte bir kabahati olmadığını, hepsinin aslında tanrıların birinden geldiğini dile getirir. Atys defnedilir. Herkes mezarın etrafında sessiz bir biçimde beklerken, kardeşinin ve kendisini arındıran adamın oğlunun katili olan Adrastos intihar eder (1. 45).

Adrastus, Atys'in mezarının yanında kendini öldürüyor. Nicolai Abildgaard (1743 - 1809), 1774-75.

Adrastos "sahne"de kısa bir süre gözükse de, anlatının gerçek trajik figürlerinden biri, belki de fonksiyonel olarak birincisidir. Çünkü Kroisos'un yazgının kurbanı olmasının sebepleri üzerine uzun uzadıya konuşmamız mümkün olduğu ve metinde bunlar açıkça belirtildiği halde, Adrastos'un yazgısına dair hiçbir ipucu sunulmamıştır. Belki de onun bu durumunu en iyi şekilde isminin anlamı özetlemektedir. Adrastos, "kaçamayan" demektir ve gerçekten de kötü yazgısından kaçamamıştır. Ve onun olaylara dahil olması neticesinde Atys ve Kroisos da kendi yazgılarından kaçamamışlardır. Onun bu gizemli durumu aslında trajik olayın karanlık atmosferini daha da belirginleştirmeye yarar. Tek kelimeyle Herodotos, birdenbire Kroisos'un kapısında biten bu yabancıda iyi bir dramatik araç keşfetmiş ve etkileyici bir biçimde işlemiştir.[5] Atys, bir başka kurbandır, çünkü tanrılar babasını cezalandırmak için onun ölümünü aracı kılmışlardır.

PERSLERLE SAVAŞ VE KROİSOS'UN DÜŞÜŞÜ

Kroisos'un oğlunu kaybetmesi ne kadar acı bir olay olursa olsun, cezasının yalnızca bir parçasıdır. Nitekim bunların kendisine kızan bir tanrının işi olduğunu anlamasına ve acısının büyüklüğüne rağmen, insan hayatı ve yazgının anlamı üzerine nihai ve doyurucu bir yoruma ulaşamayacaktır. Onu iki yıl boyunca üzüntüsüyle baş başa görüyoruz. Derken doğudan Perslerin ayak sesleri işitilir. Kyros ilerlemektedir ve kederi hafifleyen Kroisos, çok geç olmadan Pers ilerleyişine bir son verip veremeyeceğini ciddi olarak düşünmeye başlar.[6] Perslere savaş açması acaba doğru mudur? Bunu öğrenmek maksadıyla meseleyi bir kehanet merkezine sormaya karar verir. Ancak birçok kehanet merkezi vardır ve Kroisos hangisinin güvenilir olduğunu anlamak üzere bunları sınar.[7] Sonunda Delphoi'de karar kılar.[8] Kral, Delphoi'ye hediyelerle birlikte bir heyet göndererek Perslere karşı savaş açma niyetinin isabetli olup olmadığını ve savaş olursa müttefiklere ihtiyaç duyulup duyulmayacağını danışır. Delphoi kâhinesinin daima muğlak ve iki anlamlı ifadelerle konuştuğunu dikkate almayan Kroisos'u sevince boğan habere gore, kehanette, Perslerle savaşırsa büyük bir imparatorluğu yıkacağı söylenmiştir.[9] Ve evet, en

Kroisos ve Solon. Johann Georg Platzer (1704–1761).

18. yüzyıl, bakır üstüne yağlı boya, 55.7 x 75 cm, Lepke, Berlin.

güçlü Yunanlardan yardım istemesi tavsiye edilmektedir.[10]

Herodotos bu noktada Kroisos'un müttefik arayışlarını anlatırken, Pelasglardan, Spartalılardan bahseder ve sonuçta Spartalıları seçtiğini bildirir (1. 56-68). Sefer hazırlıklarına başlandığı sırada ilginç bir gelişme yaşanır. Sandanis isimli "yerel" bir bilge huzura çıkarak, kralı bu savaştan vazgeçirmeye çalışır. Çünkü Kroisos Persleri yenerse kazanacağı hemen hiçbir şey yoktur (Herodotos, Perslerin o günlerde zenginlikten yoksun olduğunu onaylar). Ama yenilirse krallığını kaybedecektir! Sandanis sözlerini şöyle bağlar: "Kendi adıma, Perslerin kafasına Lidya'ya saldırmayı koymadıkları için tanrılara şükrediyorum." Ancak Kroisos bu uyarıyı dikkate almaz.[11] Kapadokya yöresindeki Pteria'da yapılan savaşta taraflar yenişemez,[12] Kroisos geri çekilerek gelecek baharda saldırmayı planlar, ancak Kyros büyük bir hızla ilerleyerek Sard'ı kuşatır,[13] müttefikler zamanında yardıma gelemez ve şehir düşer (1. 75. 3-85).[14]

Trajedinin -tamamlanmamış- son sahnesine çevirebiliriz bakışlarımızı. Kroisos devrildiğinde hükümdarlığının on dördüncü yılıdır ve kent on dört gün boyunca kuşatılmıştır. Mağlup Lidya Kralı yakılmak üzere bir platforma çıkarılıp direğe bağlanır. Pers Kralı ise infazı bizzat seyretmektedir. Anlatının bu doruk noktasında, bütün zenginliğini ve gücünü yitirmiş vaziyette sessizce yazgısına boyun eğen Kroisos nihayet Solon'u ve sözlerini "anlar": Hiç kimse hayattayken gerçekten mutlu ya da talihli sayılamaz! Lidya Kralı, bilgenin adını üç defa haykırınca, Kyros onun ölmek üzereyken kime seslendiğini merak eder ve adamlarını yanına yollar (1. 86. 3-4). Kroisos önce konuşmak istemez ama üstelenince bütün kralların dinlemesi gereken bir kişiyi andığını belirtir. Ardından Solon ile aralarında geçenleri aynen aktarır. Bu sırada kralı çevreleyen kütükler tutuşturulmuştur. Kyros durumu öğrenince, Kroisos'un vaktinde çıkaramadığı dersi bir çırpıda çıkarır ve talihe güven olmayacağını anlar, kendisini Kroisos'un yerine koyarak bir gün benzeri bir sonla karşılaşabileceğini düşünüp ateşin söndürülmesini emreder.[15] Ancak ateş kontrol altına alınamaz. Kyros'un kararını değiştirdiğini fark eden Kroisos, eğer hediyelerinden, sunularından herhangi biri tanrıyı memnun etmişse kendisini kurtarması için Apollon'a yalvarır. Mucizevi bir biçimde bulutlar belirir, yağmur bastırır ve ateş söner. Kroisos kurtulur, Kyros devirdiği kralı yanına alır ve *Historia*'nın geri kalanında Kroisos'u, Pers krallarının danışmanı olarak görürüz.[16]

Pers sarayındaki günlerine geçmeden önce, Kroisos'un yazgısından ve hatalarından nasıl haberdar olduğunu görmek gerek. Kyros'tan izin alarak esaret zincirlerini Delphoi'ye sunu (!) niyetine gönderen Kral, yaptığı bunca bağışa karşılık, sonucu tanrılar

katında belli olduğu halde Perslere karşı savaşmaya niçin cesaretlendirildiğini sorar: Yunan tanrıları kendilerine karşı iyi olanları hep böyle kandırmakta mıdır? Delphoi'den gelen cevap birçok hususu açıklığa kavuşturur: a- Tanrıların bile yazgıdan kaçmalarına imkân yoktur. b- Kroisos, Gyges'in bedelini ödemektedir. c- Apollon, Sard'ın düşüşünü Kroisos ölene kadar ertelemek istemiş ama başaramamıştır. Yine de, gelişmeleri tayin edildikleri zamandan üç sene sonrasına erteleyebilmiştir. d- atabiliriz. Bu noktaya dek gördük ki, tevarüs edilmiş suçun tasvirinden Solon'un Kroisos'u insan hayatı ve mutluluk arasındaki ilişki konusunda uyardığı konuşmaya, Atys'in trajik ölümünden Kral'ın acısına ve toparlanıp Perslere karşı koymak istemesine, kehanetleri yanlış yorumlamasına ve nihayet yenilerek idam sehpasına çıkarıldığı âna kadar her şey, onun bu korkunç düşüşünün etkisini artırmak için yetkinlikle anlatılmıştır. Kroisos'un bizzat kavradığı gibi (I. 86-5), Solon'un sözlerinin den. Bunun yerine Herodotos yeni bir adım atarak trajediyi birdenbire başka bir anlamda yapıcı bir öyküye dönüştürecektir. Kroisos'un başından geçenler yalnızca ibret almamız için anlatılan bir felaketler silsilesi değildir. Anlatı birden olumlu bir havaya bürünürek, hem kendisinin hem de insanoğlunun yazgısını anlamış olan birinin öyküsü haline gelir. Herodotos bunu bize metnin gevşek dokusu içinde gösterir: Tiran alevler arasında can verirken, küllerinden bir bilge doğacaktır.

Atys'in cesediyle birlikte kralın huzuruna çıkan Adrastos bu olayın ardından yaşayamayacağını söyleyerek, Kroisos'tan kendisini öldürmesini talep eder. Ancak Kroisos, Adrastos'a acır ve bu işte bir kabahati olmadığını, hepsinin aslında tanrıların birinden geldiğini dile getirir. Atys defnedilir. Herkes mezarın etrafında sessiz bir biçimde beklerken, kardeşinin ve kendisini arındıran adamın oğlunun katili olan Adrastos intihar eder.

Kroisos'u ölümden kurtaran sonuçta yine Apollon'dur. e- Savaşın sonunda bir imparatorluğun yıkılacağını haber veren kehaneti yanlış yorumlayan Kral'ın kendisidir. f- Kroisos, hükümranlığının bir katır tarafından sonlandırılacağına dair kehanet üzerine de dikkatlice düşünmemiştir.

Pythia'nın bu açıklamaları üzerine Kroisos bütün hatanın kendisinde olduğunu kabul eder (I. 90-91).[17] O halde Kroisos'un aydınlanışının ve ruhsal dönüşümünün iki aşamada gerçekleştiğini söylemek mümkün. Solon'un adını anması hayatın ve mutluluğun anlamını daha iyi kavradığını gösterir, daha sonra Delphoi'nin cevaplarıyla tanrılar ve yazgı hakkında ders çıkarır.

KROİSOS'UN DÖNÜŞÜMÜ

Kroisos'un gerçek akıbetini bilmiyoruz ama kuşatma sırasında ya da ondan hemen sonra ölmüş olduğu kestirilebilir.[18] Ancak edebi gelenek onu ölümden kurtarır.[19] Herodotos da bu geleneğe katılır. Şimdi Herodotos'un seçtiği bu varyantı nasıl ve ne niyetle kullandığına göz kendisinden daha fazla uyacağı birini bulmamız zordur. Çünkü zirvedekinin düşüşü, başka herkesinkinden çok ses çıkarır. Bu haliyle Kroisos kimdir? Atalarından birinin suçunun cezasını çekmeye mahkûm edilmiş, zenginlikte ve güçte benzersiz, hırslı bir kral. Oğlunun katilini evine alıp onun koruyucusu yapan, kendi krallığının sonundan bahseden kehaneti düşmanının sonuna yoran, gerçekten yazgının tokadını yemiş önemli bir insan. Ne var ki, Herodotos'un varyantı işte bu Kroisos'u alevler arasından kurtarır ve Cioran'ın çarmıha gerildikten sonra dirilen İsa için söylediği gibi, Kroisos da trajik bir kahraman olma fırsatını yitirir. Herodotos, buraya kadar takip ettiği trajik yapı ve kurgudan neden ayrılmıştır? Acaba Kroisos'un, yani mağrur tiranın, Pers Kralı'nın danışmanı haline gelmesi ölümden bile beter bir zillet olduğu için trajedinin bir devamı mı sayılmalıdır? Herodotos'un artık Kroisos anlatısını trajik bir öykü olarak devam ettirmediği yönündeki düşünce daha uygun görünüyor. Alevler arasında yitip giden Kroisos üzerine düşünüp bir *katharsis* hissetmemiz istenmez bizYorumcular Kroisos anlatısını, belki de bu trajik son havasından tatmin olarak, kralın ölümden kurtulmasına kadar izlemeye alışıktırlar,[20] Pers sarayındaki günlerinin üzerinde durulur, ancak anlatının önceki kısmıyla güçlü bir bağlantı kurulmaz. Buna göre anlatı, Kroisos'un gururunun ve küstahlığının tanrılar tarafından cezalandırılmasından ibarettir.[21] Kabul etmek gerekir ki, Herodotos, Kroisos'un -bunca yan öyküden ve araya giren pasajdan sonra bu kelimeyi kullanmak mümkünse- "yekpare" anlatısını burada bitirir. Öyküleme, hatta denilebilir ki sahneleme tekniği açısından, biçim ya da içerik olarak, Kroisos'un düşüşünden memnun olmamamız ya da şüphe etmemiz için bir sebep yoktur. Aksine, kralın nasıl cezalandırıldığına ve nihai yıkılışına tanık olmamızdan sonra devam ettirildiği takdirde, anlatının gücünden bir şeyler yitirmesi muhtemeldir. Ancak bu görünüşte "tamamlanmış" öyküye eklenmesi gereken materyale sahibiz ve bunları en uygun şekilde değerlendirmemiz gerekiyor. *Historia*'nın geri kalanında Kroisos'un geçtiği pasajlar anlatıdan epey kopuk görü-

nüyorsa da bunları öyküye bitiştirme taraftarıyım. Metinde anlatının ana gövdesiyle bu pasajlar arasında yer alan ve anlatının tamamlandığı hissini veren mesafe ve dağınıklık Herodotos'un üslubuna bağlanabilir. Buna karşılık, bu pasajların içerdiği rivayetlerin elenmeyip aktarılmasını bile anlatının ana damarına bağlanmaları gerektiğinin bir işareti olarak görüyorum.

Lidya Kralı Kroisos zamanında kesilen altın stater (8.05 g), Sard baskısı, yakl. MÖ 550-546 . Ön yüzde solda aslan, sağda boğa. Arka yüzde farklı büyüklükte iki kare.

BMC 31-34; Traité I 401-403; BMFA 2073; SNG von Aulock 2875.

Önce ilgili pasajları arka arkaya görelim. Kroisos'un bilgeliğinin ilk tezahürünü Sard henüz düşmüşken Kyros ile aralarında geçen bir konuşmada buluruz.[22] Kroisos, Perslerin hararetle Sard'ı yağmaladığını görünce askerlerin ne yaptığını sorar. Kyros, "Senin şehrini yağmalıyorlar," derse de Kroisos hemen düzeltir: "Hayır, benim şehrimi ve zenginliğimi değil, bizzat seninkini yağma ediyorlar" (1. 88). Yine Kyros, İran'a dönüş yoculuğu sırasında geride çıkan ayaklanmayı haber aldığında, Lidyalılara nasıl muamele etmesi gerektiğini sorar ve kralın bütün halkı öldürmesinden korkan Kroisos, belki de Rousseau'ya esin kaynağı olmuş olan yanıtında, Lidyalıları şarkı söyleyip çalgı çalan, yumuşak giysiler giyen bir ulus haline getirmek suretiyle eril niteliklerinden yoksun bırakmasını tavsiye eder (1. 155).[23] Doğrusunu söylemek gerekirse Kroisos'un, Kyros'un değişik sorularına verdiği yanıtlarda daima siyasi ve askeri bir danışmanın söyleyebileceklerinden daha fazlası vardır. Mesela Kyros Massagetlerin üstüne yürümeye karar verdiğinde Kroisos şöyle diyecektir: "...Çektiğim acılar tatsız olsa da bana pek çok şey öğretti. Eğer kendini ve ordunu ölümsüz sayıyorsan görüşlerim senin için hiçbir şey ifade etmez. Ama [ölümlü] bir insan olduğunu ve yine [ölümlü] insanlara komuta ettiğini görecek olursan şunu bil ki, insanların dünyasında bir döngü vardır ve çevrimini devam ettirirken aynı kişinin sürekli iyi talihten nasiplenmesine izin vermez..." (1. 207. 1-2). Aslında burada Kroisos'un söz almasına sebep olan sorun, Massagetlerle savaş sırasında hangi taktiğin seçileceğidir. Ancak Kroisos bu askeri probleme, insanın yazgısına dair kendi tecrübeleri ışığında öğrendiklerini dile getirerek giriş yapar ve her şeyden önce şu hususta uyarmış olur Kyros'u: Fortune rota volvitur![24] Kroisos, Kyros'un ölümünden sonra oğlu Kambyses'in de danışmanı olur. Genç Kral bir gün, babası ile karşılaştırıldığında Perslerin kendisi için ne düşündüklerini öğrenmek ister. Huzurundaki ileri gelenler, Perslerin onu babasından da büyük saydığını çünkü ülkesini genişlettiğini söylerler. Kroisos ise buna katılmaz ve Kyros'un, Kambyses gibi bir oğula sahip olmasına karşılık onun bir oğlu olmadığını belirterek babasının üstünlüğünü vurgular. Herodotos, Kambyses'in, Kroisos'un bu fikrini övdüğünü de ekler (3. 34).[25]

Pers krallarının yanındaki Kroisos her ortaya çıkışında, sözlerine kulak verilmesi gereken bir bilgenin rolünü üstlenir. Özellikle talihin dönekliğine ilişkin yorumu manidar, Sard'ı yağmalayan Pers askerleri hakkındaki gözlemi tek kelimeyle bilgelere özgü bir şekilde pratiktir. Diğer önerilerinde de, bir yabancı olduğu halde, akıl yürütüş tarzıyla Pers Kralı'nın çevresindekilere tercih edilir. Bunun yanında dikkatle sormamız gereken bir başka soru var. Kroisos güçlü ve zengin bir kral statüsünden, yenildiği rakibinin danışmanlığına düştüğüne göre imrenilecek bir konumda olduğu söylenemez.[26] Bu kadar mağrur bir insan nasıl olur da bu yazgıya katlanır? Hazineleri ve bir kral olarak saygınlığı olmaksızın hayatını nasıl devam ettirecektir? Bu soruyu yanıtlayabilmek için Kroisos'un tahtını ve zenginliğini kaybetmesine karşılık hayata dair bilgeliği kazanmış olduğunu hatırlamalıyız. Düşmüş tiranın, rakibinin huzurunda bir danışman olmaya katlanmasını sağlayan tek şey, statüye aldırmayan bilgeliktir. Eğer anlatı, taşkınlığı ve gururu sebebiyle tanrılar tarafından cezalandırılan bir adamın öyküsü olmakla yetinseydi, onu böyle bir rolde göremezdik. Öyle ki, Solon'u huzurundan kovan Kroisos, sonunda Pers sarayında Solon'u andıran bir kişiliğe dönüşür. Herodotos'un anlatısı onu esaret zincirleri yerine, boyun eğmeyen bilgeliğin armağanlarıyla süsler. Kroisos'un bilgelik kariyeri ve Kyros'un onun tavsiyelerine kulak kabartması, bilge ile kral arasındaki ilişkinin müstakil ve daha mutlu bir versiyonu olarak da değerlendirilmiştir.[27] Hayatındaki bu ikinci safhayı ayrı olarak değerlendirmek, onun dönüşümünü gözden kaçırmak demek olabilir. Kroisos'un bilgeliği ancak çektiği acılar ve yitirdikleri bağlamında anlam kazanır. Bu yönüyle Kroisos, krallara hitap eden bilgeler arasında özel bir yere sahiptir. Çünkü Solon, insan hayatına ve mutluluğa dair engin içgörüye daha çok "düşünce" ve gözlem yoluyla ulaşmıştır. Formülü mutluluk üzerine kafa yoran birçok düşünüre uygulayabiliriz. Filozoflar mutluluk hakkında derin bir kavramsal soruşturmaya girişip, problemi mümkün oldukça çeşitli cephelerden ele almaya çalışırlar. Ancak Kroisos bütün bu çetrefil akıl yürütmelerden, tahlillerden uzakta, bizzat tecrübe yoluyla meseleyi herkesten iyi anlamıştır. Tıpkı ilk perdenin haşmetli Lear'inin, yanılgıları sonucunda acı çekerek deliliğe komşu bir bilgeliğin çatısı altına sığınması gibi. Bu bağlamda, statü sahibi karakterlerin yazgı ya da

Perslere savaş açması acaba doğru mudur? Kroisos, bunu öğrenmek maksadıyla meseleyi bir kehanet merkezine sormaya karar verir. Ancak birçok kehanet merkezi vardır ve Kroisos hangisinin güvenilir olduğunu anlamak üzere bunları sınar. Sonunda Delphoi'de karar kılar.

insanoğlu hakkındaki gerçeği -eğer "düşerlerse"- başka herkesten daha iyi ve derinden kavrama şanslarının bulunduğu söylenebilir. Böyle düşünürsek, her İskender'de bir Diogenes saklıdır. Sanırım Kroisos alevler arasında can verseydi, bütün anlatı Solon'un negatif bir biçimde doğrulanmasından ibaret kalırdı. Ancak Herodotos'un naklettikleri, yazgının ve mutluluğun doğası hakkında hayat boyu yanılsa bile insanın doğru sonuca son nefeste ulaşabileceğini de gösterir. Böylece Solon'un mesajının iyimser tarafına vurgu yapılmış olur. Kroisos'un Apollon tarafından kurtarılmasının gerçek sebebi budur. Elbette, çektiği acılarla yazgı karşısındaki görevini tamamlayan Kral, artık olgunlaşarak "kendini bildiği" için kurtarılmayı hak etmektedir.[28] Ama bu, mucizevi kurtuluşun öykünün devam etmesini sağlayan bir araç olduğunu fark etmemize engel olmamalıdır. Kroisos'u Hyperborea'ya taşıyan Bakkhylides varyantı ise, mucizeyi gerçek bir masalsı mutlu son koymak üzere göreve çağırır. O halde Herodotos'ta Kroisos'un kurtuluşu bir mutlu sondan daha fazlasıdır. Lidya Kralı, trajik yazgısını yenip kendini dönüştürebilen ender kahramanlardan biri haline gelir. Herodotos, Kroisos'u düştüğü yerden kaldırarak mutluluğun doğası ve yazgının bilinmezliği konusunda önemli şeyler söyleyebilecek bir bilge yapar.[29]

Son olarak, Ksenophon'un Kyropaedia'sında karşımıza çıkan Kroisos'u, Herodotos'unki ile kısaca karşılaştırmakta fayda olabilir. Yine Kyros ile yaptığı bir konuşmadan öğrendiğimize göre Kroisos, Atys'i kaybetmenin acısıyla yıkıldıktan sonra Delphoi'ye danışarak hayatının geri kalanında mutlu olması için ne yapması gerektiğini sormuş ve "Kendini bil, mutluluk senin olacaktır," cevabını almıştır. Kroisos bunu başarmanın çok kolay olacağını düşünerek sevinir, ancak sonunda bildiğimiz gelişmelerle Kyros'a esir olur ve onun önünde şöyle haykırır: "Ey Kyros! Şimdi kendimi biliyorum, söyle bana, kâhine haklı mı, şimdi mutlu muyum?" Düşünceye dalan Pers Kralı -bir teselli olarak- karısını kendisine geri vereceğini söyler, Kroisos da cevaben artık insanların en mutlu hayat dedikleri hayatı süreceğini dile getirir. Peki böyle mutlu bir hayata kim sahiptir? "Karım," der Kroisos, "çünkü o benimle bütün güzellikleri paylaştı, ancak bunların üzerine bina edildiği acılardan ve güçlüklerden uzak durdu."(7. 2. 21-28)[30]

Görüldüğü gibi Ksenophon'un anlatısında Kroisos, Atys'in ölümünden sonra mutluluk üzerine kafa yorar ve Delphoi'ye danışır. Pythia, Kroisos'a "Kendini bil!" der. Bu, mutlu bir hayata giden yoldur. Kuşkusuz bu cevap tam anlamıyla Sokratiktir ve Ksenophon'da bununla karşılaşmak bizi şaşırtmaz. Kendini bilmek yoluyla ulaşılacak bu mutluluk, tabir caizse mutluluğun en saf halidir ve filozoflara özgüdür. Bu, talih ya da kader hangi kılığa bürünürse bürünsün kişinin mutlu kalmasını sağlayacak olan formüldür. Hayatın gündelik akışı içinde aradığımız mutluluk ise bu çeşit bir mutluluk değildir. Herodotos'un Pers savaşına dair ke-

haneti yanlış yorumlayan Kroisos'u gibi, Ksenophon'un Kroisos'u da, "Kendini bil!" öğüdünü, bu en zor ilkeyi, hafife alır. Alıntıladığımız son sözlerine bakarak Pythia'nın bahsettiği felsefi mutluluğu tam anlamıyla kavrayamadığını ve sonunda karısına, aslında birçok kişiye özgü "mutlu bir hayat" ile yetindiğini görürüz. Her iki Kroisos'un vardığı nokta hayli farklıdır. Ksenophon, Kroisos'un gerçek bir bilgeye dönüşümünü göstermez, bunun yerine dünyevi bir mutluluktan haz almakla yetinerdirilişinden ibaret bir öz kalır. Ancak Herodotos, siyasi gelişmeleri yalnızca tarihsel olaylar olarak görmez ve Truva'nın düşüşünün Homeros tarafından bireylerin tarihinin dramatik öyküsüne dönüştülmesi gibi, olayları anlamlandırmamızı sağlayacak bir arka plan yaratır. Bu arka plan hem içerik hem de anlatım teknikleri bakımından geleneğe yaslanır ve tanıdık temaları işler. Seçilen öyküler arasındaki tematik ilişkileri görmek zor değildir. Başkasının olanı gaspetme, Proem'den te kimi zaman, neredeyse tamamen kurmaca bir karaktere benzer.[31] Burada Kroisos'un kahramanı olduğu edebi bir anlatıyla mı karşı karşıyayız, yoksa Lidya ile Pers krallıkları ve dolaylı olarak Yunan kentleri arasındaki tarihsel ilişkileri mi okumaktayız? Sorunun yanıtı, bunların Herodotos tarafından bilinçli olarak birlikte anlatılmış olduğudur. *Historia*'nın neredeyse tamamında karşımıza çıkacak olan bu anlatım şekli, kitabı alışılageldik bir tarih metnine indirgeme çabamıza mey-

Düşmüş Kroisos'un, rakibinin huzurunda bir danışman olmaya katlanmasını sağlayan, statüye aldırmayan bilgeliktir. Eğer anlatı, taşkınlığı ve gururu sebebiyle tanrılar tarafından cezalandırılan bir adamın öyküsü olmakla yetinseydi, onu böyle bir rolde göremezdik. Öyle ki, Solon'u huzurundan kovan Kroisos, sonunda Pers sarayında Solon'u andıran bir kişiliğe dönüşür. Herodotos'un anlatısı onu esaret zincirleri yerine, boyun eğmeyen bilgeliğin armağanlarıyla süsler.

diğini ima etmiş olur. Bunun yanında, Kroisos'un Kyros'a yenilmeden once, Atys'in ölümü sonrası mutluluğun doğası üzerine kafa yorması ve aldığı cevap, onu bir nebze de olsa aydınlatmıştır ve dolayısıyla bu aydınlanma Kyros önündeki düşüşünü gerçek bir trajedi olmaktan çıkarır. Çünkü Herodotos'un Kroisos'u, Pers Kralı'nın karşısına, oğlunun ölümüne ne kadar üzülmüş olursa olsun, hâlâ kendinden emin olarak çıkmıştı. Düşüşün istenilen etkiyi sağlaması için, Kroisos'un yazgı ve mutluluk konusundaki "cehaleti" muhafaza edilmelidir. Bu da bize Herodotos'un anlatısını ne kadar ustaca kurduğunu gösteriyor.

SONUÇ

Geriye dönüp de bu büyük anlatıyı gözden geçirirsek Herodotos'un "niyeti", ne yapmak istediği hakkında ne söyleyebiliriz?

Kroisos anlatısını bütün ayrıntılarından arındırdığımızda elimizde Lidya Krallığı'nın el değiştirmesiyle başlayıp, bir gün Persler tarafından sona Kroisos anlatısının sonuna kadar, tematik bir omurga görevi görmektedir denilebilir. Herodotos, Gyges ve Kroisos'un sonuna ilişkin varyantlar arasında seçim yaparak bunları anlatısına yedirir. Eğer Gyges'in öyküsü aktarılmamış olsaydı, atalara ait suçun eksikliğiyle anlatının hissettirdiği trajik duygu zarar görecekti. Eğer Solon ile Kroisos'un karşılaşmasını ve Kroisos'un mutluluk hakkındaki yanılgısını okumamış olsaydık, bu defa anlatı tek odalı olacak, darlaşacaktı. En sonundaysa, Kroisos'un, ne alevler içinde bırakılarak ne de Hyperborea'ya yollanarak, bir bilge haline getirildiğini, böylece kuşaklar öncesinden mühürlenen bir yazgının bile belki aşılamayacağını ama dönüştürülebileceğini gördük. Ama hepsinden önemlisi, Herodotos'un, tarihsel olaylarla bireylerin yazgılarını anlatmaya aynı anda başlamasıdır. Kroisos'un tahta çıkışından itibaren, krallığı sırasında olup biten olaylarla bireysel macerasını iç içe geçmiş olarak buluruz. Öyle ki, okuyucu bunlardan hangisinin hangisi bağlamında anlatıldığından bile emin olamaz. Kroisos bu süreçdan okur. Herodotos'un *Historia*'sı türlerin ortaya çıkmadığı bir tarihyazımı şafağında, türlerüstü, zengin bir metin olarak karşımızda duruyor.[32] Ele alınan Kroisos anlatısında ise Herodotos bunlar arasında en çok edebiyata yaklaşır. Varyantlar arasındaki seçimler, bunların sıralanışı, okuyucunun yönlendirilmesi, özenle kurgulanan dramatik bir doruk noktası... Bunların hepsi edebi-tarihi bir anlatıya işaret eder. Peki bu türlerüstü konumun bir handikapı yok mudur? *Historia*'nın tamamını göz önüne alacak olursak, Herodotos'un, tarihsel olayları dile getirirken "insan"ı gözden kaçırmamanın bedelini, tanımlanabilir, oturmuş bir form ve içerikten yoksun kalarak ödediğini de görürüz: Ne tarih ne edebiyat, üstelik biraz da felsefe! Herodotos, bu düşündürücü güçlükten, bir tarihçi, bir filozof, bir coğrafyacı, bir antropolog, bir etnograf olmayıp, çok sonraları Montaigne'in yapacağı gibi insan ve tarih üzerine düşünen bir birey olarak kalmakla sıyrılır. Bu doğrultuda belki de *Historia*'nın büyük bir Deneme olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

DİPNOTLAR

1 Kroisos'un bu önlemi, benzeri başka birçok öykü yanında, yazginin kaçınılmazlığına dair bir Aisopos fablını akıllara getirmektedir. Ava gitmek isteyen tek oğlunun bir arslan tarafından öldürüldüğünü rüyasında gören bir baba, çok güzel bir ev yaptırarak oğlunu buraya kapatır. Böylece rüyanın uğursuz kehanetinin önüne geçebileceğini ummaktadır. Ancak çocuğun kaldığı odanın duvarlarına hayvan resimleri çizilmiştir ve bunlar arasında bir aslan resmi de vardır. Sonunda bir şekilde çocuğun ölümü bu cansız aslandan olur ve kısaca başa gelecek olandan kaçılamayacağı hissesiyle bitirilir (295. fabl. Türkçede Aisopos, *Masallar*, çev. Nurullah Ataç, MEB, 1989). Biraz aşağıda görüleceği gibi Kroisos'un rüyası da olağanüstü şartlar altında, bütün tedbirlere rağmen gerçekleşecektir. Özellikle Kroisos'un her türlü savaş aletini toplatıp kaldırtması, pasajın kurgusallığı hakkında okuyucuyu uyaran bir motiftir.

2 Köylülerin Kroisos'tan bilhassa oğlunu istemeleri, I. 37'den de anlaşıldığı gibi, Atys'in av partilerinde şöhret kazandığını gösteriyor.

3 Akhilleus Tatios'un *Leukippe*'sinde, Kleinias'ın, Kharikles'in ölümünün ardından söylediklerinin son kısmı, ifade ve tonlama bakımından Herodotos'un bu satırlarından esinlenmişe benzer (I. 14).

4 Trajik *anagnorisis* ve *peripeteia*'nın en kısa tanımı için bkz. Aristoteles, *Poetika*, 11.

5 Photios'un *Bibliotheka*'sındaki bir kayda göre, Adrastos, önemsiz bir hadise nedeniyle bu cinayeti işlemiştir. Bkz. *Larcher's Notes On Herodotos*, c.1, 1829, s. 59.

6 Kroisos'un, Kyros'a saldırmasının akrabalık ilişkilerine dayalı, kişisel bir başka nedeni için bkz. I. 73-75.

7 Bu sınama hakkında bkz. Elton Barker, "Paging The Oracle: Interpretation, Identity And Performance In Herodotos' History", *Greece & Rome*, 53, 2, 2006; Marcia Dobson, "Herodotos I. 4. 1. and the Hymn to Hermes: A Solution to the Test Oracle", *The American Journal Of Philology*, c.100, 3, 1979.

8 Kroisos'un kehanet merkezlerini sınaması biraz tuhaftır, çünkü Gyges'ten beri Lidya hanedanının özellikle Delphoi'ye başvurduklarını ve sunular sunduklarını biliyoruz. Bu sınama faaliyetinin de, ima ettiği güvensizlikle Kroisos adına talihsiz bir adım olduğu söylenebilir.

9 Johannes Malalas'ın *Kronik*'inde, Kyros'un da olayların arefesinde, aynı niyetle Daniel'i sorguya çektiği dile getirilmiştir. Üstelik Kyros da zaferle müjdelenmiştir. Bkz. Barker'ın 7 no'lu dipnotta anılan makalesi ve Lorenzo di Tommaso, *The Book Of Daniel and the Apocryphal Daniel Literature*, Brill, 2005, s.79-80. Pythia'nın kastettiği imparatorluk ironik bir biçimde Kroisos'un kendi imparatorluğuydu. Ancak bu kehanet konusunda yanılan yalnızca Kroisos değildi. Spartalıların, Kroisos'un ittifak önerisini kabul etmelerinin bir sebebi de kehanetten haberdar olmalarıydı. Demek ki onların da zaferin Kroisos'un olacağına inandıklarını söyleyebiliriz (I. 69-3). Herodotos ise Kroisos'un kehaneti yanlış değerlendirdiğine ilk defa I. 71-1'de değinir.

10 Aldığı yanıtlardan memnun kalan Kroisos, Delphoi'ye bir kez daha danışarak krallığının ne kadar süreceğini öğrenmek ister (I. 55-56). Gelen cevaba göre bir katır Medlerin başına geçmedikçe korkulacak bir şey yoktur. Kehaneti literal bir biçimde yorumlayan Kroisos çok sevinir, çünkü bir katırın Medlere hükmetmesi imkânsızdır! Ne var ki yine yanlış yorum yapmaktadır. Sırası geldiğinde Pythia, katırla kastedilenin, farklı uluslardan gelen ana babalardan doğmuş olan Kyros olduğunu açıklayacaktır (I. 91. 5-6). Anlatı boyunca Kroisos'un kehanetleri yanlış yorumladığını görüyoruz. *Historia*'nın ilk kitabındaki diğer bazı kehanetlerin ise daha akıllıca değerlendirildiği söylenebilir. Bunlar arasında Peisistratos'u (I. 62-4) ve Knidosluları (I. 174. 5-6) sayabiliriz. Buna karşılık Spartalıların Tegea'daki yenilgileri, Delphoi kâhinesinin sözlerinin yanlış yorumlanması olarak değerlendirilmemelidir, yalnızca yerine getirilmesi gereken birtakım şartlar söz konusudur (I. 66 vd.). Bu tabloya göre ilk kitapta Pythia'yı ısrarla yanlış yorumlayan tek kişi Kroisos oluyor!

11 Bir kez daha felaketten önce uyarı motifiyle karşı karşıyayız. Ayrıca Sandanis ile, Kroisos'u Ege Adaları'na sefer düzenlemekten vazgeçiren Bias ya da Pittakos arasında bir karşılaştırma yapılabilir. O olayda Kroisos ikna edilmişti. Özellikle Kroisos'un ifadesini krş.: *"Keşke tanrılar adalıların kafasına Lidyalılara atlarla saldırmayı koysaydı"*(I. 27-3).

12 Herodotos, Kroisos'un savaştan önce Pteria halkını köleleştirip bazı sakinleri sürdüğünü araya sıkıştırarak, onun acımasızlığının ve güttüğü haksız politikanın sonuçlarının altını çizmek ister gibidir (I. 76).

13 Kyros'un Sard'a varmasından hemen önce şehir kapısının önünde olağanüstü bir olay meydana gelir. Alanı bir anda yılanlar sarmış ve atlar otlamayı bırakıp yılanları yemeye koyulmuştur. Bunu özel bir işaret olarak gören Kroisos, olayın tabirini öğrenmek üzere adamlarını Likya'daki görücülere gönderir. Ne var ki onlar dönmeden şehir düşecek ve Kroisos esir alınacaktır. Herodotos yine de görücülerin ne dediğini aktarır. Buna göre yabancı bir ordu gelip Sard halkını ele geçirecektir. Çünkü yılan topraktan gelir, yani ahaliye işaret eder, at ise savaşçı ve göçebedir, düşmanların göstergesidir (I. 78).

14 Sard'ın düşüşü sırasında yaşananlar arasında dikkat edilmesi gereken bir ayrıntı, Kroisos'un dilsiz çocuğunun konuşma yeteneğini kazanmasıdır. Bir zamanlar Delphoi kâhinesi, Kroisos'u çocuğun çok acı bir günde konuşacağına dair uyarmış (I. 85) ve o gün gelmiştir. Kyros adamlarına Kroisos'u öldürmemelerini emrettiği halde, bir Pers askeri kralı tanımayarak üzerine yürür. İşte bu sırada çocuk dile gelerek, "Kroisos'u öldürme!" diye haykırır. Bu da kritik bir andır, çünkü Kroisos, umudunu kestiği oğlu tarafından kurtarılacak ve hayatının akışı değişecektir.

15 Kyros'un bu empatik çıkarımının, Kroisos'un Solon karşısındaki inatçı aymazlığı ile güçlü bir kontrast oluşturduğunu görüyoruz.

16 I. 153-3'te Kyros'un, Kroisos'u Ekbatana'ya götürdüğü kaydedilir.

17 Kroisos trajedisinin en etkileyici ögelerinden biri olan bu kehanetin doğru anlamının -yani kendi hatasının- kavranması da, işlevsel olarak küçük bir *anagnorisis* sayılabilir.

18 Stephanie West, Kroisos'un son dönemini ele aldığı makalesinde, kralın sonuna ilişkin Yunan ya da Yakındoğu kaynaklarından sağlıklı bir bilgi elde edilemediğinin altını çizdikten sonra, Kroisos ve Kambyses hakkında anlatılan son anekdotun, Aramice *Ahikar Öyküsü*'nden bir uyarlanma olduğunu savunarak, Sard sonrası Kroisos'un kurmaca olduğu sonucuna ulaşır: "Croesus' Second Reprieve And Other Tales Of The Persian Court", *Classical Quarterly*, 53, 2, 2003. Bu tez, oldukça makul görünüyor.

19 Herodotos, I. 87-1'de, Lidyalıların anlattıklarını takip ettiğini belirtir. Ancak Kroisos'un Delphoi'ye yaptığı sayısız bağış nedeniyle Yunanlar arasında da bu gibi rivayetlerin revaç bulduğunu düşünmek yanlış olmaz. Bakkhylides'in bir şiirinde Kroisos'un, esir düşmektense karısı ve kızlarıyla birlikte intiharı seçtiğini -yine bir platform üzerinde ateş yaktırmıştır- ancak Apollon tarafından mucizevi bir biçimde kurtarılıp mitsel Hyperborea ülkesine götürüldüğünü biliyoruz. Herodotos'ta ise kral kendi aydınlanmasına ulaşır. Bakkhylides varyantı ve Herodotos ile bir karşılaştırması için bkz. Gregory Crane, "The Prosperity Of Tyrants: Bacchylides, Herodotos, And The Contest For Legitimacy", *Arethusa*, 29, 1996.

20 Örneğin Flemming A. J. Nielsen bu noktada durur: *The Tragedy in History – Herodotus and the Deuteronomistic History*, Sheffield Academic Press, 1997, s. 65. Buna karşılık, örneğin Christopher Pelling, Kroisos'un Kyros'un danışmanı olmasıyla ilgili pasajları anlatının bütünüyle birlikte değerlendirir: "Educating Croesus: Talking and Learning in Herodotus' Lydian *Logos*", *Classical Antiquity*, 25, 1, 2006.

21 Örneğin Grene, anlatıyı bir *hybris-nemesis* ilişkisine indirger: "Herodotos: The Historian As Dramatist", *The Journal Of Philosophy*, Ağustos 1961.

22 Lattimore, "The Wise Adviser in Herodotos"ta, Kroisos'un düşüşünün hemen ardından bilgelik kazandığını bulgulamakta güçlük çekmez ve onun tecrübesinin Aiskhylos'un tragedyalarını hatırlatan karakterine işaret eder: "Bilgeliğe acı çekmekle ulaşılır" (*Agamemnon*'dan).

23 Gayet iyi bilindiği gibi Rousseau ödüllü nutkunun birkaç yerinde, eril değerlere sahip milletlerin güzel sanatlar ve eğlenceye alışmaları sebebiyle "özgür" karakterlerini yitirdiklerini vurgular. Aşağıdaki pasaj alıntılanmaya değer: "Krallar, paranın memleket haricine çıkmasına sebep olmayan eğlenceli sanatlar ve lüzumsuz süsler merakının tebaaları arasında yayılmasını daima memnuniyetle karşılamışlardır. Çünkü bu suretle onları, köleliğe pek müsait bir ruh düşkünlüğü içinde beslemiş oluyorlar." *İlimler Ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, çev. Sabahattin Eyuboğlu, MEB, 1997, s. 13, dipnot 1. Caesar'ın *De Bello Gallica*'nın girişinde Belga'lar hakkında söyledikleri de hatırlanabilir: "...en cesurları Belga'lardır. Çünkü, eyaletin kültür ve uygarlığından pek uzakta kalmış oldukları gibi ruhları kadınlaştırıcı eşya ithal eden tacirler tarafından da daha az ziyaret edilirler" Türkçe çeviri: *Galya Savaşı*, çev. Hamit Dereli, Hürriyet Yay., 1973.

24 Kroisos'un çok iyi bildiği bu dersin bir başka örneği İskender romanslarında, ölmekte olan Darius'un sözlerinde takip edilebilir: "İskender! Krallığının ihtişamıyla çok fazla böbürlenme! Her ne kadar başardığın iş tanrısal ise de ve her ne kadar şu anda ellerinle gökleri yakalayabilecek durumdaysan da, geleceği düşün! Kader, krallara ayrıcalık tanımaz, ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, hiçbir sebep olmaksızın onları şuraya buraya sürükler. Bir zamanlar ne olduğumu ve şu andaki halimi görüyorsun..." *The Greek Alexander Romance*, İngilizceye çev. Richard Stoneman, Penguin Books, 1991, s.109-110.

25 Solon'dan çıkarılan derslerden biridir bu. Öte yandan, 3. 36'da anlatılan bir olayda, çılgınlık nöbetlerinden birine tutulan Kambyses, hoşlanmadığı bir fikrinden dolayı Kroisos'u öldürmek ister ancak Kroisos kaçıp kurtulur. Kambyses, Kroisos'u Massagetler karşısında babasına yanlış taktik vermekle de suçlar (Kyros bu sefer sırasında savaş meydanında ölmüştü).

26 Nitekim Bakkhylides'in şiiri, hâlâ gururla dolu olan Kroisos'u, ölümü bu zilletle yaşamaya tercih eder bir vaziyette sunar.

27 V. J. Gray, "Xenophon's Hiero and the Meeting of the Wise Man and Tyrant in Greek Literature", *The Classical Quarterly*, New Series, 36, 1, 1986.

28 Yazgıya olan borcunu ödeyen ya da görevini yerine getiren başka kahramanlar için de geçerli bir seçenektir bu. Athena, Odysseus'un bitmek bilmez eve dönüşünde yeterince acı çektiğini vurgulayarak, Zeus'u kahramana yardım eli uzatılmasına ikna edecektir. Öte yandan şunları da düşünmek mümkün: Alevlerin Kroisos'u sarmak üzere olduğu anda neden onun hak ettiği sonu bulduğunu düşünemiyoruz? Yahut neden bu kritik anda Kroisos'u gerçek anlamda suçlayamıyoruz? Bu soru trajik kahramanların birçoğunun kaderi için sorulabilir ve her birinin "yanılgısının ve suçunun" niteliğiyle yakından ilgilidir. Desdemona'yı öldüren Othello yanılmıştır ama aynı zamanda suçludur (o da bu yüzden intihar eder), babasını öldürüp annesiyle yatan Oidipus yanılmıştır ama suçlu değildir. Gyges'in suçunu çekmek üzere tanrıların hışmına uğrayan ve kendisini dünyanın en mutlu insanı sayan Kroisos ise tanrılar katında suçludur, bize göre ise yanılmıştır. Onun kendisini dünyanın en mutlu insanı sayması bir suç değildir kuşkusuz, yalnızca büyük bir yanılgıdır ve bu yüzden alevlerin dilini yüzünde hisseden Kroisos'u suçlamayız. Kroisos, bu yanılgının bedelini ölerek ödemek zorunda değildir. Tanrılar tarafından cezalandırılışı önce oğlunu, sonra krallığını kaybetmesinden ibarettir.

29 Kroisos'un akıbeti, trajik karakteri, anlatının kaynakları ve Herodotos'un tercihleri konusunda faydalı bir döküm için bkz. David Asheri, Alan Lloyd, Aldo Corcella, *A Commentary on Herodotus Books, I-IV*, Oxford, 2007, s.141-142 (haz. Oswyn Murray-Alfonso Moreno).

30 *Kyropaedia* için William Heinemann'ın İngilizce çevirisini kullandım: www.perseus.tufts.edu.

31 Nitekim Lionel Pearson, Kroisos'un tarihi bir kişilik olmaktan çok teatral bir karakter olarak kaldığını ve Herodotos'un muhataplarının bunu çok daha iyi sezmiş olmaları gerektiğini vurgular: "Real And Conventional Personalities in Greek History", *Journal of the History of Ideas*, 15, 1, 1954.

32 Herodotos'un metninin, birçok disiplinin potansiyel olarak kendisinde bulunduğu, türler evrenini doğuracak bir kaos olduğunu söylemek abartılı görülmemelidir.

1915 KIYIMLARI SONRASI

ZABEL YESAYAN'IN RAPORU*

ÜMİT KURT

Kervanlara refakat eden jandarmalar, onları bir-iki gün yürüttükten sonra bir su kaynağı veya nehrin yanında kervanları durduruyor ve susuzluktan perişan olmuş bu zavallıların su içmesine ya da serinlemesine mani oluyordu. Suya kavuşma izni elde etmenin karşılığı, bilmem kaç tane bakire ya da genç kızın kendilerine teslim edilmesi bedelindeydi. Bu korkunç yöntem sistematik bir biçimde uygulandı. Özellikle de Kemah-Halep, Konya-Tarsus yollarında bu yapıldı ve bir de Fırat boylarında.

Ermeniler, Osmanlı askerleri nezaretinde Harput'tan geçerek Elazığ yakınlarında bir hapishaneye götürülüyor. Nisan 1915.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra, savaştan yenik çıkan Osmanlı Devleti, Ekim 1918 itibariyle sürgün ettiği Ermenilerin memleketlerine geri dönüşüne ilişkin bir talimatname hazırlar.[1] Bu arada Ermeni Patrikliği –ki o dönem patrik, Zaven Der Yeghiayan'dır – Paris'te eğitim görmüş, Darülfünun'da kimya hocası olan Arakel Çakıryan başkanlığında bir komisyon kurar.[2] Komisyonun en önemli görevi Ermeni Tehciri sürecinde yetim ve dul kalmış çocuk ve kadınların aile ve akrabalarına teslim edilmesi; yine sürülen, katledilen Ermenilere ait olup da el konmuş taşınır ve taşınmaz malların asıl sahiplerine geri verilmesidir.[3]

Çakıryan başkanlığındaki söz konusu komisyon Osmanlı Dâhiliye Nezareti ve İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki yüksek komiserlikleriyle, özellikle de İngiliz Yüksek Komiserliği bünyesinde kurulan Ermeni-Rum seksiyonuyla işbirliği halinde çalışır.[4] Çakıryan 4 Nisan 1919'da bu çalışmanın raporunu Patrikliğe sunar.

Paris'te bulunan Nubarian Kütüphanesi'ndeki araştırmalarım sırasında karşıma çıkan bu önemli belge 8 Mart 1919'da, Ermeni ulusunun en seçkin kadın edebiyatçı ve yazarlarından Zabel Yesayan[5] tarafından, Paris'teki Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı Boğos Nubar Paşa nezdinde kaleme alınmış bir rapor.[6]

Aslında Zabel Yesayan'a ait tarihsel olarak muazzam önemi haiz bu rapordan daha önce Vahé Tachjian'ın[7] ve Lerna Ekmekçioğlu'nun[8] muhtelif çalışmalarında bahsedilmiştir. Ancak 11 sayfalık bu raporun tamamı Türkçe tercümesi ile daha önce hiçbir yerde yayımlanmamıştır. 1909 Adana katliamlarını da yakından takip eden ve hatta o katliamları soruşturmak saikiyle dönemin İttihatçı hükümetince kurdurulan komisyonda da görev alan Zabel Yesayan'ın raporu sürgün ve katliamlara tabi tutulmuş Ermeni yetim çocuklara, genç kızlara ve dul kadınlara yapılan korkunç şiddet gösterilerini aktarıp bu zavallı insanlarla ilgili olarak neler yapılması gerektiğine dair öneriler içeriyor. Boğos Nubar Paşa, raporun yazıldığı tarihten kısa süre önce Ermenistan'dan Paris'e gelmiş olan Yesayan'ın kaleme aldığı bu çarpıcı ve hayati metni Ermeni Milli Delegasyonu adına Paris Barış Konferansı'nın dikkatine sunmuş, raporda yer alan bilgilerin "en gerçekçi tanıklılarla bizzat yerinde" tespit edildiğinin altını çizmiştir.

Zabel Yesayan'ın Raporu

Ermeni Milli Delagasyonu

12, Avenue du Presindent Wilson

Telephone, Passy, 39-85

Türkiye'deki gayrimüslim kadın ve çocukların kurtuluşu (Türkler tarafından kaçırılan ve bugüne kadar Müslümanlar tarafından alıkonan gayrimüslim kadın ve çocuklar sorunu üzerine notlar)—Zabel Yesayan'ın Tebliği—

Türkler savaşın başından itibaren hâkimiyeti altındaki gayrimüslim milletleri sistematik biçimde imha etti. Tehcir ettiklerini ya oldukları yerde ya tehcir yolunda ve o yoldaki istasyonlarda katlettiler. Genç kadınları, genç kızlar ve her iki cinsten çocuklar zorla kaçırılıp götürüldü ve Müslümanlara dağıtıldı. Bu zavallıların sayısını tam olarak söylemek mümkün değil. Ama bu rakamın 200.000'den fazla olduğuna ilişkin tahmine inanmak durumundayız. Bunların büyük çoğunluğu Ermeni idi, yine büyük rakam olarak Rumlar vardı aralarında, ayrıca Süryani ve Nasturiler çocuk ve kadınlar da vardı.

Çocuk ve kadınlar farklı biçim ve koşullarda kaçırıldı:

1. Birçok kadın ve çocuk doğdukları şehir ve köylerden kaçırıldı. Tehcir kararı duyurulduğunda terörize olan halk kesinlikle ölüme gittiğini biliyordu. Bu sırada komşu Müslümanlar onlara gelip genç kadın ve kızları ya da çocukları saklamayı önerdi. Panik halindeyken başıboş çocuklar anında kaçırıldı, genç kızlar da zorla götürüldü; nitekim Erzurum'da Türk subaylar şehrin önde gelenlerinin kızlarını kaçırdı. Bir Alman subay Erzurum'un en güzel kızı olan Kalfayan'ı kaçırdı. Ve onun çığlıklarına ve tepkisine aldırış etmeden onu sürüyerek götürdü.

Erzincan'da, önde gelen Türkler şahsen ya da araya aracı katarak tehcir konvoylarının yanına gittiler ve zengin ailelerin mirasçıları olan kızları zorla kaçırdılar.

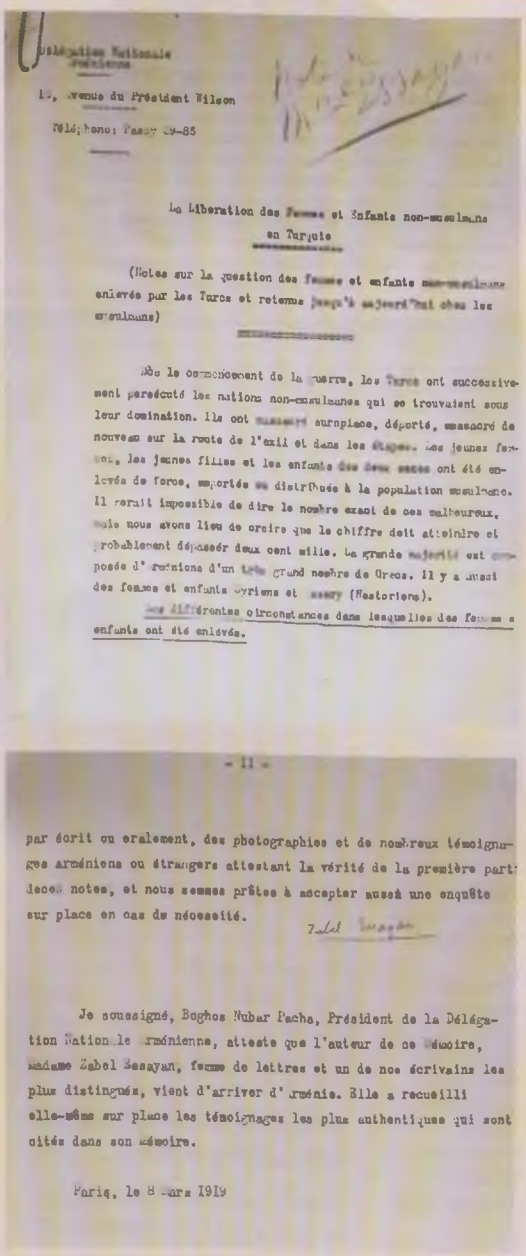
Trabzon'da sivil ve asker kıyafetli subaylar, şehrin en değerli eşrafının en gözde, en iyi eğitimli kızlarını bir evde toplayıp İttihad ve Terakki Komitesi üyelerine sundular. Rum Metropoliti'nin evine ya da yabancı kurumlara sığınmış olanlar aynı amaçla zorla kaçırıldı. Bunların bir kısmı Müslüman evlere dağıtıldı.

Küçük Asya'nın en önemli merkezlerinde aşağı yukarı aynı şey yaşandı.

2. Bu nüfus şehrinden veya köyünden uzaklaştırıldıktan sonra Türk hükümetinin önceden belirlediği kesin olan bir yerde aşağı yukarı aynı karanlık emellerle aynı muameleye tabi oldu; erkekleri, kadınlardan ve 10 yaşına kadar kimi yerde de 6 yaşına kadar olan küçük çocuklardan ayırdılar; erkekler acımasızca katledildi, çocuk, genç kız ve genç kadınlar caniler tarafından kaçırıldı. Bu onursuz durumdan kaçmayı başaranlar bu kez de yollarda katledildi. Bu kervanlara refakat eden jandarmalar, onları bir-iki gün yürüttükten sonra bir su kaynağı veya nehrin yanında kervanları durduruyor ve susuzluktan perişan olmuş bu zavallıların su içmesine ya da serinlemesine mani oluyordu. Suya kavuşma izni elde etmenin karşılığı bilmem kaç tane bakire ya da genç kızın kendilerine teslim edilmesi bedeli idi. Bu korkunç yöntem sistematik bir biçimde uygulandı. Özellikle de Kemah-Halep, Konya-Tarsus yollarında bu yapıldı ve bir de Fırat boylarında.

3. Bu zavallılar herhangi bir toplanma yerine vardıklarında Kürtler, Çerkezler, Çeçenler ve Rumeli göçmeni Müslümanlar jandarmanın göz yummasıyla tehcir edilenlerin kamplarına saldırıyordu. Üzerlerinde ne bulurlarsa alıp götürüyor, elbiselerini bile soyup çıkarıyorlardı. Zavallı kadınlar çıplak yerlerini örtmek için bedenlerini çamurla kaplıyorlardı. Karanlık katiller onları dans etmeye ve şarkı söylemeye zorluyordu. Çocuklarının ya da kardeşlerinin yasını tutan ve düştükleri bu aşağılayıcı durumun utancını yaşayan kadınları, kırbaç zoruyla gülmeye ve şarkı söylemeye zorluyorlardı. Bunu yapmayı reddedenleri anında, tarifi imkânsız bir biçimde öldürüyorlardı. Bu infazlar ötekilere ibret olsun diye diğer kadınların yanında yapılıyordu. Bir Avrupa kolejinde okumuş önde gelen bir Tokat ailesinin kızı, bu cellatların fantezilerine alet olmayı reddetti; 25 Türk (jandarmalar, askerler vb.) kendisinin ırzına geçtikten sonra neredeyse kızı parçalarına ayırarak öldürdü.

Bu katillerin ne çocuklara ne de yaşlılara saygısı vardı. Olayların başında Türkler en güzelleri, en hoşları, en zenginlerin mirasçılarını ve en sağlıklıları seçiyordu. Geçtikleri şehirlerin Türkleri kadın ve

Raporun ilk ve son sayfaları.

Raporu yazan Zabel Yesayan (1878-1943?).

Yesayan'ın raporunun sonunda Boğos Nubar Paşa (1851-1930) rapordaki bilgilerin doğruluğu konusunda teminat verir.

çocukları tıbbi muayeneden geçirerek seçiyordu. Ama tehcir edilenler önemli büyük merkezlerden uzaklaştıkça, artık hiçbir ayrım yapılmadı, öyle ki ırzına geçilen kadınlar arasında 10-15 yaşındaki genç kızlar olduğu gibi yaşlı kadınlar da vardı.

GAYRİMÜSLİM KADINLAR PAZARLARDA SATILDI

Refakatçi jandarmaların çoğu kanun kaçağıydı, çoğu tehlikeli katillerdi. Jandarma birliği ve çeteci gruplar oluşturmak için hapishanelerden çıkarılmış kişilerdi. Bu jandarmaların tehcir edilenlerin üzerine her türlü tasarrufta bulunma hakkı vardı. Yaşadığı şehirden çıkarılan herkes, kitlesel bir ölüme mahkûm edilmiş oluyordu. Böyle olunca da jandarmalar, bu zavallıları istismar etmek konusunda her türlü özgürlüğe sahipti. Ve çıkarları neyi gerektiriyorsa sürgünlere öyle davranıyorlardı. Aklın alabileceği en karanlık muameleyi ve ırklarının en kötücül dehasını açığa çıkarmayı böyle becerdiler. Dolayısıyla kendilerine emanet edilen kadınları aşağıdaki biçimlerde istismar ettiler:

1. Daha önce söylediğimiz gibi kervanlardan belli miktarlarda bakire ve genç kızı kendilerine teslim edilmediği sürece sürgünlerin su içmesine ya da serinlemesine izin vermiyorlardı.

2. Çevredeki çetelerle ve Müslümanlarla önceden anlaşıp belli bir saat belirliyor ki neredeyse bu hep gece yarısına denk geliyordu; çete ve Müslümanlar kamplara saldırırken jandarmalar da oradan uzaklaşıyordu. Ve sonra ganimeti paylaşıyorlardı. Bu paylaşım genellikle silahlı çatışmalara varıyordu. Ve kazara bir jandarma öldürülecek olsa bunun suçu tehcir edilenlerin üzerine kalıyordu.

3. Jandarmalar, kızlarının muhtemel onursuzluğu yaşamasını önlemek için her türlü –inanılmaz- fedakârlıkta bulunan dehşet içindeki annelerden kızlarını kurtarmaları için aklın almayacağı bedeller/talepler istiyorlardı.

4. Ya da basitçe jandarmalar bu kadın ve çocukları bölgedeki Müslümanlara, onlar da bu amaçla uzaklardan gelmiş insanlara satıyorlardı. Kadın ve çocuk başına alınan para 20 ile 5 kuruş arasında değişiyor; bu fiyat yerine göre 2 kuruşa kadar düşüyordu.

Kadınlar tıpkı bir meta gibi şehrin meydanlarında ya da pazarlarında satışa çıkarılıyordu.

TOPLU TECAVÜZLER

Bir Müslüman tarafından götürülmedikçe ya da satılıp kaderi belli olmadıkça her kadın kolektif/toplu bir tecavüzün muhtemel kurbanıydı.

Türklerin özel bir borazan çalma biçimi vardı. Bu işaretin sinik bir ismi vardı ve bu işareti alan/duyan kadınlar önceden belirlenen bir yerde toplanmak zorundaydı. Bu iğrenç emel için tespit edilmiş asker toplulukları da oraya geliyor ve güpegündüz ve birçok kişinin gözlerinin önünde -ki o birçok kişi arasında Müslüman kadın ve çocuklar da vardı- bu kadınlara tecavüz etmeye başlıyorlardı. Biz kolektif tecavüzlerin büyük ölçüde bunu yapanların aşağılık duygularını tatmin etmek ve bu şekilde milletimizi aşağılamak amacıyla yapıldığını düşünme eğilimindeyiz. Çünkü bu suçlar belirli kurallara bağlı olarak ve düzenli bir biçimde işlendi.

ERMENİ KADINLARININ TUTUMU

Bu dehşetengiz muamelelere/ aşağılamalara maruz kalan kadınlar sadece eğitimsiz köylü kadınlar değildi. Aralarında iyi eğitilmiş, yüksek tabakalara mensup kadınlar da vardı ve bunların sayısı hiç de az değildi. Birçoğu Avrupai okullarda okumuştu, Fransızca ve İngilizceyi sular seller gibi konuşuyorlardı. Bütün bu yaşadıklarının bilhassa ataerkil bir ailede yetişmiş; evinde edindiği ve yaşadığı ahlaki geleneklere sıkı sıkıya bağlı Ermeni kadınında nasıl bir etki yarattığını gözümüzün önünde bulundurmak lazım.

İnfazlar ilk başladığında çoğu intihar etti. Pek çok anne genç kızlarını Fırat'ın sularına fırlattı, attı. Genç kadınlar yeni doğmuş çocuklarıyla birlikte aynı sulara kendilerini attılar. Öyle anlar oldu ki intihar edecek bir yol bulamayarak umutsuzluğa kapılan genç kızlar, kendilerini kaçıranlara bütün mücevherlerini vererek onları kafalarına bir kurşun sıkıp kendilerini öldürmeye razı etmeye çalıştılar. Pek çoğu delirdi. "Göz yaşları, sızlanmalar, yalvarmalar bu karanlık canilerin neşesini ve hayvanlığını artırmaktan başka bir işe yaramıyordu" diye anlatır bir görgü tanığı. Aralarından bazıları tecavüzden sonra kaçmayı başardı; bunlardan çoğu kaçarken öldürüldü. Kimileri, ki bunların sayısı çok azdı, mütecavizleri öldürmeyi başardı. Elde silah kendilerini savunanların sayısı da az değildi.

Sivas kökenli bir genç kız olan Matmazel Şahinyan, mavzeriyle 10 mermi sıktıktan sonra tüfekle vurularak durdurulabildi. Şebinkarahisar kadınları ise tehcir kararına uyan kendi erkeklerine isyan ettiler. Tehcir yolunda bin bir türlü aşağılanmaya maruz kalmaktansa sevgili evlerinde ölümü seçtiler. Aynı duygularla hareket eden Urfa'nın genç kız ve kadınları bu şehirdeki muharebelere katıldı. Şehrin Türklerin eline geçmesinden sonra, üstlerinde ne var ne yoksa almak için ceset aramaya çıkan subay ve askerler ölüler arasında çok sayıda kadın cesedi gördüler. Ve hepsinin göğsünde mücevher yerine fişeklikler vardı (bir Türk subayının tanıklığı).

Birçok Urfalı kadın, düşmanın iğrenç eline düşmektense zehir içmeyi tercih etti. Birçok bölgede anneler teslim olmaktansa içinde oldukları evleri genç kızları ve çocuklarıyla birlikte ateşe verdi.

Küçük Asya'nın birçok vilayetinde infazların ilk birkaç haftasında henüz fiziki ve moral güçlerini kaybetmemiş gayrimüslim kadın ve genç kızlar kahramanca bir direniş gösterdi ve ölümü aşağılanmaya tercih etti; ama öyle ya da böyle hayatta kalmayı başaranlar sürgün yollarında yıpranıp güçten düştü, cesaret ve direncini kaybetti ve birçoğu ahlaken tamamen çöktü.

Ermenilerin, Rumların, Süryanilerin ve Nesturilerin yaşadığı ve sonra katledildiği veya sürgüne zorlandığı bütün vilayetlerde, Müslümanlar tarafından kaçırılmış ve bugün de hâlâ onlar tarafından alıkonan gayrimüslim kadın

ve çocuklar var. Ayrıca bu milletlerin sürgün yolunu da takip etmekte fayda var. Rumlar Marmara'dan Konya'ya kadar olan yolu izlemek zorunda kaldı; Ermeniler ise Erzurum, Erzincan-Kemah-Malatya-Halep ya da Musul; Sivas-Harput, Mezopotamya yolunu izlemek zorunda kaldı. İstanbul ve civarı, Eskişehir, Konya, Pozantı'da farklı tarihlerde olmakla birlikte Rumlar ve Ermeniler tehcir edildi; Bitlis, Van, Diyarbakır vilayetlerine komşu Kürt aşiretleri de çok sayıda Hıristiyan kadın ve çocuğu kaçırdı. Bunların arasındakilerin bazıları Nasturiydi ve hepsi hâlâ köle muamelesi görerek alıkonuluyor.

Arap Mezopotamya'sında çok sayıda Ermeni kadın ve çocuk var. Müslüman Araplar tehcir edilen Ermenilere karşı daha insanca yaklaştı. Ancak, onların da halen alıkoyduğu ve iade etmeleri gereken çok sayıda Hıristiyan kadın bulunuyor. Yine de Araplara Türklerden farklı davranmak gerekiyor. Çünkü çoğunun bu kadınları cani Türklerin elinde kurtardığını ve genellikle onlara karşı iyi niyetli davrandıklarını düşünmemiz gerekir. Doğru olan buradaki şeyhlerle müzakere yürütmektir ve öyle umuyoruz ki bunu bizzat kendileri kolayca ve gecikmeksizin kendileri çözeceklerdir.

Müslümanlar tarafından alıkonulan kadın ve çocukların geri dönüşünü sağlamak için onları iki kategoride değerlendirmek gerekir: reşit olanlar ve olmayanlar. Bütün çocuklar ve kaçırıldıkları tarihte reşit olmayan kadınlar koşulsuz biçimde geri getirilmeli. Bu kadın ve çocuklar ailelerine geri verilmeli; ailelerin bulunamaması ya da aile ve yakın akrabalarının ölmüş olması halinde ilgili milletlerin korumasına verilmelidir. Reşit kadınların teslimi komplike bir sorun. Çünkü onlar aşağıdaki sebeplerle evlendikleri Müslüman erkeklerden ayrılmak istemiyorlar:

Bir kısmı jandarmalar tarafından görece katlanabilir bir hayat vaat eden iyi niyetli Müslümanlara satıldı ya da teslim edilmiş, dolayısıyla bu kadınlar kendilerini korkunç bir sondan kurtaran bu insanlara minnet duyuyor.

Bir kısmı bütün ailesini kaybetmiş ve nasıl bir gelecek sahibi olacaklarını bilemiyor;

Bir kısmının Müslüman kocalardan çocukları var, onları terk etmek istemiyorlar.

Bir kısmı yaşadıkları onca aşağılamadan sonra millettaşları arasına geri dönmeye utanıyor.

Birkaçı ise tam tersine her türlü haysiyet ve ahlaki değerlerini kaybetmiş durumda. Ülkenin sağlayacağı güvenlikten emin değiller.

Bu kategorideki kadınların cesaretini yeninde yükseltmek ve morallerini ayakta tutmak için ve her türlü komplike vakayı adaletli, insancıl bir biçimde ve sükünetle çözmek için, özel olarak kendileriyle ilgilenecek kadın komisyonları kurmak şart.

Anadillerini, aile ve milliyet mensubiyetlerini unutan ve dahası kendilerini alıkoyanlar tarafından terörize edilen daha küçük yaştaki çocukları aramak için ise, ki bunlar genellikle Ermeni ya da Rum olduklarını inkâr ediyorlar, çok özel ve durumlarına uygun önlemler almak gerekiyor.

Gayrimüslim çocuk ve kadınların kurtarılması bir adalet, insanlık ve uygarlık görevidir.

Böyle bir kurtarma girişiminin başarı kazanmasının garantisi, her şeyden önce, ülkenin tümüyle askeri olarak işgal edilmesidir.

Müttefik güçlerin desteğine sahip uluslararası bir kadın komisyonunun kurulması gerekiyor.

Ya hemen düşmanın saklanmasını fırsat bırakmadan harekete geçeceğiz, bütün bu zavallı köleleri onlardan uzaklaştıracağız ya da yeni sorun ve komplikasyonlara sebep olacağız.

Türklerin elinden kurtarılacak çocukların barınacağı yetimhanelerin sayısını hızla artırmalıyız. Müslümanların yanından kurtaracağımız kadınlar için onları yeniden doğdukları topraklara yerleştirinceye kadar yeni sığınaklar oluşturmalıyız.

Özellikle kadınların muayenesine ağırlık verecek bir sağlık hizmeti oluşturmalıyız; ne yazık ki onların büyük çoğunluğu tehlikeli ve bulaşıcı hastalıklara yakalanmış durumda. Onları durumlarına göre gruplandırmalıyız.

Hamile kadınlar için özel bir hizmet örgütlemeliyiz. Kadınlara ve yetişkinlere istihdam sağlayacak yeni işlikler açmalıyız.

Bütün bu görevleri yerine getirmek ve bu amaçla kurulacak uluslararası kadın komisyonu içinde yer almalarını sağlamak için Rusya Ermenistan'ı, İstanbul, İzmir, Avrupa kolonileri, Mısır ve ABD'deki bütün Ermeni kadınları seferber olmalı ve örgütlenmelidir.

Yazılı ya da sözlü gerekli her türlü ayrıntıyı vermeye, bu notlarda belirtilen gerçekleri birinci ağızdan aktaracak Ermeni ya da yabancı çok sayıda tanık ibraz etmeye ve gerektiğinde yerinde araştırmalar yapmayı kabul etmeye hazırız.

ZABEL YESAYAN

Ben aşağıda imzası olan Milli Ermeni Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar Paşa şahadet ederim ki bu tebliği kaleme alan ve en seçkin kadın edebiyatçı ve yazarlarımızdan biri olan Madam Yesayan kısa süre önce Ermenistan'dan geldi. Bu tebliğde anılan en gerçekçi tanıklıkları bizzat yerinde tespit edip derledi.

Paris, 8 Mart 1919

DİPNOTLAR

Zabel Yeseyan'a ait söz konusu raporun önemli bölümlerini içeren bir haberi *Ayos* gazetesi, 22 Ağustos 2014 tarihli nüshasında 'Bu feryat 100 yıldır bekliyor' başlığıyla manşetten vermiştir.

1 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı*, (Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 2007), 403–4.

2 Zaven Der Yeghiayan, *My Patriarchal Memoirs*, Mayreni Publications, Barrington, R.I. 2002, s. 181-82.

3 Bu konuyla ilgili yazılmış en nüanslı ve tafsilatlı makale Lerna Ekmekçioğlu'na aittir, bkz. Lerna Ekmekçioğlu, "Kız kaçırma, kız kurtarma: I. Dünya Savaşı sırasında ve Mütareke yıllarında İstanbul'da Ermenilik ve Müslümanlık", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 129, 2014 s. 225-56. Ekmekçioğlu, "Müslüman hanelerinde ve yetimhanelerinde el konulmuş çocuk ve kadınları bulmak, özgürlüğüne kavuşturmak ve yeniden topluma kazandırmak için Ermenilerin yürüttükleri çalışmalara Ermenice '*vorpahavak*' ('yetimleri toplama') adı verildiğini" belirtir (s. 235).

4 Söz konusu seksiyonun raporları Vartkes Yeghiayan'ının İngiliz Ulusal Arşivleri'ndeki tıtız çalışmaları neticesinde *British Reports on Ethnic Cleansing in Anatolia, 1919-1922: the Armenian-Greek Section* başlıklı kitapta toplanmıştır (2007).

5 İstanbul Üsküdar'da dünyaya gelen Yesayan'ın ilk edebi eseri 1895'te yayımlandı. Aynı yıl Paris'e gitti; Sorbonne'da edebiyat ve felsefe derslerini takip etti. İstanbul'a ancak 1908'de, Meşrutiyet ilan edilince kesin dönüş yaptı. Yazarlık kariyerinin bu en verimli yıllarında kaleme aldığı öykü, deneme ve romanlarında, kadın hakları ve kadınların toplumsal yaşamdaki konumlarına geniş yer ayırdı. 24 Nisan 1915'te, Ermeni aydınlarının çıkarıldığı ölüm yolculuğundan bir hastanede saklanarak kurtuldu. Bir süre Bulgaristan'da kaldıktan sonra Bakü'ya geçti; Ermeni mülteci ve yetimler için yardım faaliyetlerine katıldı. 1921'de Paris'e döndü. Ermenistan hükümetinin daveti üzerine 1933'te Yerevan'a göç etti. Yerevan Devlet Üniversitesi'nde edebiyat dersleri verdi. 1937'de Stalin kovuşturmaları sırasında tutuklanıp Sibirya'ya sürüldü. Ölüm tarihi ve yeri kesin olarak bilinmemektedir.

6 Zabel Yesayan, *La liberation des Femmes et Enfants Nonmusulmans en Turquie*, Nubarian Kütüphanesi, (Ermeni) Ulusal Delegasyon Arşivi, Şubat-Mart 1919 yazışmaları ve Boghos Nubar Paşa'ya 18 Mart 1919'de iletilen 11 sayfalık rapor. Yesayan'ın raporunun Fransızcadan Türkçeye tercümesindeki önemli katkılarından dolayı Alev Er'e teşekkür borçluyum.

7 Vahé Tachjian, "Gender, Nationalism, Exclusion: The Reintegration Process of Female Survivors of the Armenian Genocide," *Nations and Nationalism* 15, (1), Ocak 2009: 60-80.

8 Lerna Ekmekçioğlu, "A Climate for Abduction, a Climate for Redemption: The Politics of Inclusion during and after the Armenian Genocide," *Comparative Studies in Society and History*, 55 (3), Temmuz 2013: 522-53.

SAVAŞTAN BAŞKA ŞEYLER DE VAR HAYATTA!

NAZAN MAKSUDYAN

2014 gelmeden birkaç yıl önce bile I. Dünya Savaşı'nın ağırlığı üzerimize çökmüştü, şimdiyse resmen altında eziliyoruz. Yüzüncü yılı geliyor, geldi. Hangi iddialı konferansı yapsak, makaleyi yazsak, özel sayıyı hazırlasak, kitabı bassak diye akademik camia, yayıncılar, müzeler, koskoca bir bilim ve kültür endüstrisi kendini paralıyor. Savaşın çok konuşulmuş boyutları yeniden ele alınıyor, hiç el değmemiş belgeler keşfediliyor, yepyeni alanlarda özgün çalışmalar yürütülüyor. Hatırı sayılır miktarda kişi ve kurum, savaşın bitişinin yüzüncü yılı gelmeden, yani 2018'e kadar rahat yüzü göremeyecek. Hep savaş hep savaş!

Florian Illies'in "1913: Der Sommer des Jahrhunderts" (1913 Yüzyılın Yazı) kitabı bu açıdan hepimize hoş bir oyun oynuyor. 1913'te savaşı bizzat deneyimleyecek olanlar henüz süt liman görünen bir dünyada, olup biteceklerden habersiz, gamsız bir hayat sürer gibiler. Yirminci yüzyılın en büyük ressamları, romancıları, felsefecileri, bilim ve siyaset insanları çok değil sadece gelecek sene bütün cihana yayılacak bir savaş çıkacağını ve sonraki yüzyılın ikinci on yılının rengini tamamıyla değiştireceğini bilmiyorlar, hayatlarının naif yönlerine kapılmış gidiyorlar. Biz okurlar da tam tersine geleceği gören kâhin gibi diken üstünde, gergin, huzursuz, gündelik hayatın kendi hafif ve sıradan cazibesinin gücüne akıl sır erdiremiyoruz. Ama sadece başlangıçta... Daha Ocak ayı bitmeden kendimizi kahramanlarımızın gündelik kaygılarına kaptırıp gidiyoruz. Ne II. Balkan Savaşı, ne Londra Konferansı, bir yanımızda Kafka bir yanımızda Kokoschka, umurumuzda mı dünya!

RESMİ GEÇİT

Kabul etmek gerekir ki 1913 senesi bugüne dek savaşın gölgesinde kalmış, belki ancak İtalya'nın Trablusgarp'ı işgaline denk geldiği için not edilmiştir. Koskoca 1914 dururken, kim 1913'te neler olmuş diye araştırır ki, demeyin. Savaştan başka şeyler de var hayatta!

Yirminci yüzyıla damgasına vuracak onca modern sanat eseri (Matisse, Duchamp, Chagall, Schiele, Kandinsky, Klimt) bu yıl içinde tamamlanır ya da sergilenir. Martin Gropius *form follows function* esasını savunduğu "Modern Endüstriyel Mimarinin Gelişimi" makalesini yayımlar ve salt işlev prensibinin temellerini atar. Dünyayı sarsan modernizmin en temel dışavurumlarından sayılan *Le Sacre du Printemps* Paris'te sahnelenir. Seyircinin büyük kısmına "çığlık ve gıcırtı" gibi gelen Stravinsky'nin müziği ve "bir tür vahşilik" içeren Nijinsky koreografisi büyük bir infial yaratır. Arkaik kuvvetlerin iptidai gücü medeniyetin merkezinde korku yarattı yorumları yapılır.

Öte yandan, Illies'in anlatısı az biraz tarih bilenler ya da adı geçen şahsiyetleri tanıyan sevenler için iç kıyıcı cinsten. Zira ünlü, hem de öyle böyle değil ölümsüz mertebesinde ünlü olacağını bildiğimiz insanlar eserlerinin kıymeti konusunda tereddüt yaşıyor, parasızlık çekiyor, saygı görmüyor. Elinde beş Cézanne, bir Van Gogh, iki Gauguin, on Picasso, Munch ve Seurat resmi olan geleceğin ünlü galericisi Alfred Flechtheim bunları teminat göstererek kayınpederinden borç almayı başaramıyor. Bunların bir işe yarayacağını kim söyleyebilir ki diye itiraz ediyor, gayrimenkul zengini adam. Hâlbuki biz okuyucuların içi içini yiyor, "hayır, dur, kendini bu kadar hırpalama, yapma lütfen, yazdıkların bir harika, olağanüstü resim yapıyorsun, yeni mimari senden sorulacak" diye çırpınıyoruz.

AVRUPA'NIN MERKEZİ VİYANA!

Florian Illies'in sayısız günlük, anı, biyografi, otobiyografi, araştırmaya dayanan (kitabın sonundaki bibliyografya zengin) kurgusunda başroldeki mekân ne Berlin ne Paris. Şüphesiz Viyana!

1913'te nüfusu 2 milyonu aşmış olan gerçek metropol Viyana, modernizmin de merkezidir. Sigmund Freud, Arthur Schnitzler, Egon Schiele, Gustav Klimt, Adolf Loos, Karl Kraus, Otto Wagner, Hugo von Hoffensthal, Ludwig Wittgenstein, Georg Trakl, Arnold Schönberg, Oskar Kokoschka buradadır. Bilinçdışı, rüyalar, yeni müzik, yeni düşün, yeni mimari, yeni mantık, yeni ahlak ilk burada kurgulanır.

I. Dünya Savaşı öncesinde Viyana.

Siyaseti de unutmayalım. Ocak'ta sahte pasaportla şehre gelen Stalin, "Marksizm ve Ulusal Sorun"u yazarken yaşadığı Schönbrunner Schloßstraße, 1848'ten beri tahtı işgal eden Franz Joseph'in sarayı Schloß Schönbrunn'a komşudur. Üstelik kuşluk vakitlerinde yakınlardaki parkta yürüyüşe çıktığında, akademinin reddettiği ressam adayı Adolf Hitler'le yolları kesişir. O zamanlar adı Josip Broz olan ve araba tamirciliği yapan geleceğin Yugoslavya'sının tek adamı Tito da o sıralar Viyana'dadır. Demek ki 1913 yılının ilk aylarında 20. yüzyılın en güçlü muktedirleri aynı şehirdedir. Fakat üçü de bu görkemli sahnede henüz figüran olarak yer alırlar. Üstelik de şehrin kimliğini katiyen takdir etmeksizin... Hitler'e göre Viyana acınası bir durumdadır. Şehirde Prag'dan daha fazla Çek, Kudüs'ten daha fazla Yahudi, Zagreb'den daha fazla Hırvat yaşaması maruz görülemez diye esip gürler.

Bu sıralar Paris'in merkezi de Montparnasse'dır artık. Picasso, çulsuz sanatçıların, afyon çekenlerin, fahişe ve loş varyetelerin mekânı Montmartre'dan "Amerikan tarzı giyinmiş hakiki sanatçıların bulunduğu" Montparnasse'a taşınır. Komşusu Marcel Proust Boulevard Haussmann 102 numaradaki, pencerelerinde üç kat perde asılı, duvarları mantar tabakalarla kaplı ses geçirmez çalışma odasında oturur ve hatırlamak üzerine başyapıtını yazmaya koyulur. 1913'te ilk cildi (*Swann'ların Tarafı*) yayımlanan *Kayıp Zamanın İzinde* için Anatole France, "Hayat çok kısa, Proust ise çok uzun," diyordu. Elbette sıradaki altı ciltten habersizdir.

BATI'NIN ÇÖKÜŞÜ

Şubat 1913'te Berlin'de büyük sigara şirketi Problem, Berlin'in dört bir yanındaki otobüs ve faytonlarda *Moslem* isimli yeni ürünlerinin reklamını yapar: "Moslem. Problem Zigaretten." Hıristiyan ve Batı kültürü dışındaki dünyaya dair nadir referanslardan biri bu manidar sigara markası olmalı. İstanbul'da, Beyrut'ta, Delhi'de, Kahire'de, Şark alemlerinde neler olduğunu pek takip etmemiş Illies. Amerika'nın da kısmen arz-ı endam ettiği düşünülürse, aslında kitabın merkezinde eski kıta, Avrupa var. Fakat en biricik, en matah, en modern olduğu için değil de tam da bu payeleri yitirmek üzere olduğu için Avrupa'yı merkeze alıyor *1913*.

Mizantrop, sosyopat, emekli matematik öğretmeni Oswald Spengler, 1913'ün başında Münih'te büyük eseri *Batı'nın Çöküşü*'nü üstünde çalışmaya başlar. 1913'te aldığı notlarda her şeyin sona doğru gittiğine değinir. Hem kendi bedeni hem de Batı'nın ıstırapları solan çiçekler gibidir. 1912'de Titanic battığında Spengler bunda da derin semboller görmüştür. "Büyük bir çağ sona eriyor," diye yazar, "kimse bunu fark etmiyor mu?" Kültür, sönüp gitmeden önce son kereler rahat teneffüs etmektedir. Can vermeden önce verilen huzurlu son nefes gibi. Bu yıl içinde Kafka'dan Brecht'e, genç yaşlı demeden herkese nevrasteni (bugünkü tabirle *burn out*) tanısı konması, koskoca bir kültür gibi içinde yaşayanların da bir tükenmişlik sendromundan muzdarip olmasına delalet olsa gerektir.

Ayrıca devir "baba katli" devridir. Sigmund Freud teorisini yeni yeni geliştirirken, Otto Gross kültürel buhranı atlatmak için cinayeti salık verir. İlk katillerden biri C.G. Jung olur. 1913'ün hemen başında entelektüel babasına meydan okuyup, irtibatını bütünüyle koparır. Freud'a karşı baba katlini gerçekleştirmiştir. Kapıdaki I. Dünya Savaşı, genç oğulların yaşlı babayı öldürmesi şeklinde mi cereyan edecektir? Kimilerinin arınma ve yenilenme umuduyla dört gözle beklediği kan ve şiddet, Avrupa'yı dekadanstan kurtaracak mıdır? Ne yazık ki hayır... Dünya Freud'un bir sonraki adıma dair kehanetinin henüz farkında değildir:

"Baban olmak için babanı öldürmek istedin. Şimdi baban oldun. Ama ölü bir baba."

18. YÜZYIL GÜNLÜK YAŞAMI

YENİ TARZLAR, YENİ ALIŞKANLIKLAR

Hogarth'ın **Son Moda Evlilik** *adını taşıyan ve bir seri olan çalışması, kişisel ve ekonomik çıkarlar için yapılmış uygunsuz evlilik anlaşmasının talihsiz sonuçlarının anlatıldığı bir tür toplumsal eleştiridir. Bu seride biri soylu, diğeri burjuva sınıfından iki ailenin çocuklarının mutsuz başlayan ve bir trajediye dönüşen evliliklerinin temsili öyküsü altı sahne üzerinden anlatılmıştır.*

William Hogarth, *Baş Başa / The Tête à Tête (Son Moda Evlilik / Marriage à-la-mode* serisinin ikinci resmi), 1743.

Tuval üzerine yağlıboya, 69,9 x 90,8 cm, National Gallery, Londra.

Avrupa resminin 17. yüzyılla birlikte çeşitlenmeye başlayan konuları arasında yer alan iç mekân sahnelerinin popülerliği 18. yüzyılda da sürer. Bu kez ev içleri, değişen toplumsal ve ekonomik yapılara da bağlı olarak 17. yüzyıldaki öncüllerinden hayli farklı bir ortam sunar. Bu yüzyılda tüm Avrupa soyluları arasında, sanat ve mimarideki formlardan yaşam tarzlarına kadar Fransız etkisinin, özellikle de Versailles Sarayı'ndaki yaşam biçiminin etkileri görülmektedir. Ev içi betimlemelerinden de anlaşılabileceği gibi dönemin özel konutlarında lüks ve rahatlık hâkimdir. Âdeta bir tiyatro sahnesi gibi antik sütunlar, perdeler, altın yaldızlar ve kıvrımlı süslemeler kullanılarak yaratılan mekânlarda, ipekli kumaşlar, kürk ve dantellerle tasarlanmış giysileriyle figürler de âdeta bir tiyatro oyunu sergiler gibidirler. Fransız saraylarının benzerlerinin (ya da daha ucuz taklitlerinin) yaratıldığı bu mekânlar da zaman içinde değişime uğramış ve dönemin değişen yaşam biçimleri ve yeni edinilen alışkanlıklarla yeniden şekillenmişlerdir. 18. yüzyıl Rokoko üslubu içinde değerlendirilen sanatçılar arasında özellikle William Hogarth (1697-1764) ve François Boucher'nin (1703-1770) resimlerin-

deki iç mekânlar dönemin üst sınıflarının günlük yaşamlarına ilişkin ipuçları veren, bu bakımdan ayrıca değerli olan kaynaklardır.

Özellikle William Hogarth'ın resimlerinde dönemin yaşam biçimlerine, insan ilişkilerine ilişkin birçok bilgi edinmek mümkündür. Aslında bir gravür sanatçısı olan Hogarth, Martin's Lane Academy'de Sir James Thornhill'den resim eğitimi almış ve 1729'da ustasının kızı ile evlenmiş, zamanla isim yapmaya başlamış ve özellikle portre ressamlığında uzmanlaşmıştır. Bu yıllarda tiyatro oyunlarından sahneleri andıran resim serileri de yapmaya başlamıştır. Sanatçı dönemin ilişkilerini, yaşam biçimlerini, alışkanlıklarını, kurgusal kişiliklerle hicvetmiştir. Tiyatroya meraklı olan Hogarth, birçok oyuncu ve yönetmenin hem arkadaşı hem de portrecisidir. Tablolarının yapısını da tiyatro oyunları gibi kurgular. Bir olayın ya da öykünün birbiri ardına gelen anlarını akılda kalıcı isimler ve kişilikler, ince göndermeler ve imalarla, sanki resimli bir roman gibi betimler.[1]

Hogarth'ın *Son Moda Evlilik* adını taşıyan ve bir seri olan çalışması, kişisel ve ekonomik çıkarlar için yapılmış uygunsuz bir evlilik anlaşmasının talihsiz sonuçlarının anlatıldığı bir tür toplumsal eleştiridir. Bu seri resimlerde biri soylu, diğeri burjuva sınıfından iki ailenin çocuklarının mutsuz başlayan ve bir trajediye dönüşen evliliklerinin temsili öyküsü altı sahne üzerinden anlatılmıştır. İlk sahnede Kont Squander oğlunu burjuva sınıfından bir ailenin kızı ile evlendirmek üzeredir. Bir çıkar ilişkisi olacak bu birliktelikten fayda sağlamayı düşünen taraf kuşkusuz babalardır. Aşırı savurgan yaşam tarzı yüzünden giderek zayıflayan ekonomik durumunu bu evlilikle düzeltmeyi umut eden Kont[2] ile evlilikle oluşacak akrabalık bağından soyluluk kazanmaya çalışan, zengin bir tüccar ve aynı zamanda belediye meclis üyesi olan baba, bu sahnede evlilik sözleşmesini resmileştirmek üzere bir araya gelmişlerdir. Birbirini sevmeyen (ve ileride de sevmeyecek olan) müstakbel karı koca ise resmin sol tarafında mutsuz bir şekilde birbirlerine sırtlarını dönmüş oturmaktadırlar. Çaresiz evlenirler. İlişkilerinin gidişatını ve sonunu diğer beş tablo gözler önüne serer: Sınırsız eğlenceler, metresler, gizli âşıklar, adamın aşk cinayetine kurban gidişi, idam edilen âşık ve kadının kendini zehirlemesi. Her bir sahne farklı bir iç mekânda geçmektedir. 18. yüzyıl evlerinin kullanımına ait ipuçları da taşıyan tablolardan özellikle ikinci ve dördüncü sahneler çiftin yaşam biçiminin iyi birer yansımasıdır.

Serinin ikinci resmi olan "*Baş Başa*"da yuvarlak bir kemer ile ayrılmış iki bölümden oluşan geniş bir salonda dört figür gösterilmiştir. Sağ tarafta bir şömine önündeki masada karı koca bir gece önce yaşanan, aşırı dozda olduğu anlaşılan ve muhtemelen de birbirlerinden ayrı katıldıkları eğlencelerin ardından uyanmış ve evlerinde -sadece krep ve kahveden oluşan- basit bir kahvaltı etmektedir. Bu dönemde evlerde kahvaltı genellikle yemek odasında değil, yatak odasında ya da ona bitişik bir odada yapılmaktadır. Antik dönemlerden beri sıradan bir sabah öğünü olarak bilinen kahvaltı bu dönemde âdeta aristokratik bir ritüel hâlini almış ve yaygınlaşmıştır. Kahvaltı masasının üzerindeki gümüş çaydanlık, kadının sadece toplumsal sınıfını göstermez, aynı zamanda milliyeti konusunda da bir ipucu olabilir. Çünkü o dönemde çay İngiltere'nin geleneksel içeceğidir. Bu gümüş çay takımları da dönemin üst sınıfı arasında çok modadır.

Genç kadın gerinirken kocası oldukça uyuşuk ve bezgin bir hâlde oturmakta, gece yaşanan "âlem"den sonra tükenmiş gibi görünmektedir. Birbirlerine olan ilgisizlikleri ve evliliğin yıkılmaya başladığının işaretleri duruşlarından da açıkça görülmektedir. Çiftin bu hâlleri, elinde bir tomar ödenmemiş fatura ile görülen kâhyayı mahcup etmiş ya da bezdirmiş gibidir. Bir muhasebe defteri ve faturalarla görünen kâhya, Metodistlere[3] özgü giysilerle betimlenmiş, kulağının arkasına bir tüy kalem iliştirilmiştir. Faturalar ve kâhyanın hoşnutsuz yüz ifadesi, Vikont'un da babası Kont gibi müsrifçe yaşadığının bir işareti olmalıdır. Zengin çiftin ve muhtemelen de kadının satın aldığı, değerli ya da yarı değerli objeler de bunun bir parçası olarak görülebilir.

Sahnenin ortasında yere devrilmiş olarak gösterilen sandalye genellikle Hogarth'ın resimlerinde kullandığı bir eşyadır. Anlaşmazlık veya uyumsuzluk göstergesi olarak kullanıldığı kabul edilir. Hemen yanında, kutusu içindeki keman, gece bu evde yaşanan eğlencede bir müzik performansının da olduğunu düşündürtür.[4]

Sahnede bulunan, genelde sadakati temsilen resmedilen küçük köpek oldukça ironik bir biçimde burada genç adamın sadakatsizliğini açığa çıkarır gibidir; adamın ceket cebinden bir kadın şapkası çekelemektedir. Yerde, adamın ayaklarının dibinde duran ucu kırık kılıç, gece bir düellonun yaşanmış olabileceğinin, bir başka yoruma göre de kocanın iktidarsızlığının işaretidir. Resmin sağ üstünde yer alan saat 1.20'yi göstermektedir. Bunun gece yarısından sonra mı yoksa öğleden sonra mı olduğu net değildir. Figürlerin kendilerine gelmeye çalışır halleri ve kadının üzerindeki kıyafet (özellikle yatarken giyilen başlık), bunun gece değil henüz yataktan kalkılmış öğleden sonra saatleri olduğu ihtimalini artırır. Ancak iç odadaki masanın üzerinde ve avizede yanan mumların sonuna gelmesi de gece olma ihtimalini düşündürür. Eğer sabah ise, kadının elindeki aynayı bazı kaynaklarda belirtildiği gibi birine işaret vermek için değil de yüzünü incelemek için kullandığı da var sayılabilir.

Yerdeki oyun kartlarından kadının davetlileri ile birlikte bir gece önce kart oyunları oynadığı anlaşılır. Zaten yerdeki *Hoyle on Whist*[5] kitabı da bir tür oyun rehberidir. Kocasının aksine hayatından memnun görünmektedir. Kibar bir kadına yakışmayan bir duruşta oturmaktadır. Genç adamın boynundaki yuvarlak siyah işaret cinsel yolla bulaşan bir hastalık taşıdığının göstergesidir. Serinin evlilik anlaşmasının imzalandığını

gösteren ilk resminde de adamın boynunda gösterilmiş olması, bu hastalığı evlenmeden önce kaptığının işareti olmalıdır.

Evin mimari detayları Neoklasik[6] üsluptadır. Ancak şömine, üzerindeki birbiriyle uyumsuz objeler ve odanın dekorasyonundaki genel hava resmin yapıldığı dönemde çok popüler olan Chinoiserie[7] ve Rokoko[8] üsluplarının gülünçlüğe varan bir karışımı gibidirler. Şöminenin üzerindeki tabloda kırık bir iyon başlıklı sütun önünde popüler bir pastoral aşk şarkısı olan "Mutlu Bahçeler" şarkısının notalarına bakarak trompet çalan bir Eros[9] betimlemesi vardır; birbirlerinden ayrı da olsa hareketli bir aşk hayatları olduğu bilinen çiftin evinde bu resmin oluşu ironik ama şaşırtıcı değildir. Şöminenin üzerinde duran kırık burunlu heykel iktidarsızlığı sembolize eder. Kocanın arkasındaki duvarda yer alan saatin bitkisel süslemeleri, Buda figürü, balıklar ve kedi mekânın mimarisi ile objeler arasındaki uyumsuzluğun özeti gibidir. Hogarth, Neoklasik yaklaşım içinde sıklıkla tercih edilen İtalyan kökenli Neo-Palladian[10] üslup özellikleri ile Fransız kökenli Rokoko'yu birleştirerek dönemin beğenilerini de ironik bir şekilde resmetmiştir.

Masa ve sandalye sayıları nedeni ile yemek odası olduğu anlaşılan diğer odada kendisi de hayli içmiş ya da epeyce yorucu bir gece geçirmiş olduğu belli olan bir uşak gösterilmiştir. Odanın duvarlarında görülen resimlerden üç tanesi havarileri[11] konu alırken, buna tezat olacak şekilde bir tanesi yeşil bir perde ile örtülüdür. Resimde sadece bileğine kadar görünen çıplak ayak erotik bir sahnenin canlandırıldığını düşündürür. Bu da hem dönemin beğenilerinin hem de uyulması gereken bazı kuralların bir işaretidir. Ağırlıklı olarak eğlence ve cinsel içerikli ilişkiler içeren yaşamlar süren bu sınıf, resimlerde de bu tür hayatları izlemek ister. Ancak gene de bir tür tutuculuk devam etmekte ve bu resimler öyle ulu orta sergilenmemektedir. Bu resimlerin örtülerinin evin beyinin sadece erkek arkadaşları için verdiği davetlerde açıldığı bilinir. Çoğu zaman da bu resimlerin özellikle çekmecelerde saklamaya müsait küçük boyutlu baskıları yapılır. Hogarth'ın da bu tür resimlerini, özellikle de serileri, bir arada pek fazla satamayacağı için resim alıcılarının daha kolay muhafaza edebileceği gravür baskı kopyalarını da yapıp sattığı bilinir.

Hogarth, 18. yüzyıldan itibaren yeniden popülerleşen antik konulardan daha çok çağının toplumu ile ilgiliydi ve o dönemi anlatan ve dönemin karakterlerini konu alan resimler yaptı. Aslında yaptığı bir tür toplum eleştirisi idi, ancak eleştirdiği, istenmeden yapılan bu evlilikte de olduğu gibi olayların mağdurları değil, bu olaylara ve de çarpıklıklara neden olan toplumdu.

Jan Jozef Horemans (Genç), *Çay Saati*. Tuval üzerine yağlıboya, 51 x 58 cm, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerp.

18. yüzyılda Kuzey Avrupa sanat çevrelerinde de orta sınıfın talepleri doğrultusunda iç mekân betimlemeleri hayli yaygın olarak yapılmıştır. Bu türün en iyi temsilcilerinden biri de ressam olan babasının izinde yürüyen Horemans'tır. Rafine renkler ile gayet sakin iç mekânlar ve olaylar resmetmiş, ama hiçbir zaman bu sahnelere derin anlam ya da toplumsal eleştiri katmamıştır. Hemen hemen aynı yıllarda yapılmış olan bu resimde, örneğin Hogarth'ın yukarıda anlatılan resmindeki gibi canlı, şatafatlı, hatta biraz görgüsüz ortamından eser yoktur. Bu tercihte bu coğrafyada hâkim olan Protestan inancı ve onun öngördüğü ahlaki anlayışın (azla yetinmek, çok çalışmak vb.) etkisi olmalı. Bir üst orta sınıf evi olmasına rağmen son derece yalın döşenmiş odada aile üyeleri olduğu belli bir grup çay içmeye hazırlanmaktadır. Resmin arka planındaki ocak üzerine büyük bir özenle yerleştirilmiş porselen kaplar ve duvardaki resim hiçbir aşırılık göstermemektedir. Odadakilerin giysileri de aynı şekilde sade, renkleri ağırbaşlıdır. Buna ek olarak camın önünde, tavandan sarkan çengele, israf, zenginlik gibi değerlere bir eleştiri unsuru olarak kullanılan bir av hayvanı simgesel olarak eklenmiştir. Sahnedeki tek lüks şey bir ithal ürün olan çaydır.

William Hogarth, *Hazırlık / The Toilette* (*Son Moda Evlilik / Marriage à-la-mode* serisinin dördüncü resmi), 1743. Tuval üzerine yağlıboya, 70,5 x 90,8 cm, National Gallery, Londra.

Marriage à-la-mode serisinin dördüncü resminde, ölmüş olan Kont Squander'in odasına yerleşmiş olan genç Kontes bir tür saray geleneği olan kabul törenine benzer bir atmosferde gösterilmiştir. Kralın ulaşılabilirliğini ya da samimiyetini gösteren, Fransız sarayında gelenekselleşen ve giderek başka ülkelerde de yaygınlaşan bu ritüelin (*lever du roi*) iki aşaması vardır: Kral, kabulün ilk bölümünde (*petit lever*) üst düzey yetkililerle bir araya gelir, onlardan son haberleri alırken bir taraftan da sabah giysilerini giyer, tıraş olur, pudralanır. İkinci bölüm (*grand lever*), kamuya açık bir resepsiyondur. Bu sırada Kral çikolatasını içer, peruğunu takar ve giyinir. Kontes'in buradaki hâli de Kralınkine benzer: Saçları yapılmakta, misafirleri çikolata içmekte ve minik bir konser verilmektedir. Kontes dikkatli bir biçimde, serinin diğer resimlerinde de gösterilmiş olan Avukat Silvertounge'un maskeli balo davetini dinlemektedir (Hogarth burada da bir kelime oyunu yaparak avukatı "Gümüşdilli" olarak adlandırmış. Bu deyim, insanları ikna etmekte usta anlamında kullanılır. Bir avukat için kullanılmış olması manidardır.) Kanepe üzerinde, avukatın ayaklarının dibindeki kitap Crébillion'ın *Le Sopha* (Kanepe) adlı, erotik fantezilere meraklı kadın ve erkekler arasında popüler olmuş bir romanıdır. Hogarth burada *sopha*/kanepe kelimesiyle de bir kelime oyunu yapmıştır. Odanın duvarlarında dini ve mitolojik kaynaklara dayalı resimler asılıdır. Bunlardan sağ duvarda asılı olan Correggio'nun *Zeus ve Io* tablosu, yanındaki ise *Lut ve Kızları* konulu resimlerdir. Kastrato şarkıcının arkasında ise Zeus'un kartalı tarafından kaçırılan ve tanrının hizmetine giren güzel delikanlı *Ganymed* resmi bulunmaktadır. Sağ alt köşede oturan siyah tenli çocuk, üzerlerindeki numaralardan bir müzayededen alındıkları anlaşılan objeleri tutmaktadır. Bunlardan biri mitolojik bir karakter olan ve kendisini banyo yaparken gizlice seyrettiği için Artemis'in geyiğe çevirdiği çoban Aktaion'un heykelidir ve geyiğin boynuzları aldatılan eşi yani Kont'u simgeler. Sepetin içindeki tepsi üzerinde ise yine bir mitolojik aşk öyküsü olan *Leda ve Kuğu Kılığındaki Zeus* betimlemesi görülmektedir.

François Boucher, *Sabah* (*Tuhafiyeci*), 1746. Tuval üzerine yağlıboya, 64 x 53 cm, Nationalmuseum, Stockholm.

Fransa'nın İsviçre Büyükelçisi Kont Tessin'in ısmarladığı ve dört resimden oluşan serinin (sabah, öğlen, akşamüzeri ve gece) ilk resmi bazı kaynaklarda *Tuhafiyeci* olarak da adlandırılır. Sıradan bir burjuva ailenin günün çeşitli zamanlarında yapıp ettiklerinin betimlendiği resimlerden ilkinde kırmızı perdeli yataktan anlaşıldığı üzere yatak odasında, pencereden giren ışığın belirttiği gibi sabah saatlerinde bir burjuva kadını güne hazırlanmak üzeredir. Saçını ve makyajını yaptıktan sonra muhtemelen kıyafetlerinde ufak tefek aksesuarlar ile değişiklik yapacaktır. Bunu yapacak terzisi ya da evlere servis yapan tuhafiyeci kadın çeşitli kurdele, fiyonk vb. ile dolu kutusu ile odadadır. İki kadının da kılık kıyafeti dönemin modasına uygun olarak bol farbelalıdır. Sağ tarafta bulunan ve bir bölümü resmin çerçevesi dışında kalmış koltuk üzerinde odadaki telaştan hiç etkilenmeden uyuklayan bir kedi bulunmaktadır. Varlığı odaya bir samimiyet katar. Koltuğun önündeki kapalı dikiş kutusu üzerinde Boucher'in imzası görülür.

DİPNOTLAR

1 Hogarth'ın ünlü *Autobiographical Notes* kitabı resimlerine nasıl bakılması gerektiği konusunda oldukça yararlıdır.

2 Hogarth resimlerinde sık sık yaptığı gibi karakterlerine isim verirken de hicivden yararlanır. Burada da, hayali Konta saçıp savurmak, israf etmek, çarçur etmek, boş yere harcamak anlamlarına gelen Squander ismini vermesi ironiktir.

3 18. yüzyıl İngiltere'sinde John Wesley tarafından geliştirilen ve yayılan, en kısa tanımı ile "çok çalışıp azla yetinip, kanaat edinilmesi hâlinde İsa'nın kurtarıcılığından yararlanılacağı" inancı üzerine temellenen, asıl olarak Protestanlık mezhebi altında örgütlenen bir düşünce sistemidir. Temel olarak Hıristiyanlığın ilk ortaya çıktığı günlerdeki öğütlerine benzeyen bu anlayış, fakir ve umutsuz kesimlerin başkaldırı potansiyelini epeyce törpülemiş olmalıdır.

4 Keman kimi zaman şehevi zevklere ilişkin ahlaksızlıkla ilgili olumsuz bir sembol olarak da kullanılır.

5 *Whist*, özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere'de yaygın olarak oynanan bir kâğıt oyunudur ve kökeni 16. yüzyılda oynanan *trump* denen, bir tür kozla kâğıt alma oyununa dayanır. Oyunun kurallarını Edmond Hoyle yazılı hâle getirmiştir.

6 Neoklasik üslup, 16. ve 17. yüzyılların hâkim üslubu Barok'un hareketli biçim ve abartılı süslemelerine bir tepki olarak ortaya çıkan, ağırlıklı olarak oran, geometri, sadelik vb. konularda antik Yunan ve Roma biçimlerine ilgi duyan bir mimarî, sanat ve süsleme anlayışıdır.

7 Avrupa sanatında 18. yüzyıldan başlayarak yaygınlaşan ve Çin sanatına öykünen bir akım ve bu akımın doğrultusunda oluşturulmuş sanat ürünleri. Özellikle mobilya tasarımlarında yaygındır.

8 18. yüzyıl Avrupa sanatında yaygın olan, Barok biçimlerin daha incelmiş ve sadeleşmiş hâlleri Rokoko olarak adlandırılır. Neoklasik üslubun benimsenmesi ve yaygınlaşması ile birlikte sözcük daha çok "modası geçmiş" anlamında kullanılmaya başlamıştır.

9 Pek alışıldık olmamakla birlikte kanatlı gösterilmiş olan ve çoğu zaman putto ile karıştırılan bu figürün Eros olduğunun en önemli karıtlarından birisi figürün ayakları dibinde duran ok torbası ve yaydır. Bilindiği gibi Eros aşk okunun fırlatıcısıdır. Bazı kaynaklar Eros'un burada çaldığı çalgıyı tulum olarak yazarlar.

10 Özellikle antik Yunan ve Roma mimarisine duyduğu hayranlık ile tanınan, 16. yüzyıl Venedik dünyasındaki en ünlü mimar, heykeltıraş ve ressamlardan biri olan Andrea Palladio'nun bu üslubunun 18. ve 19. yüzyıllarda yeniden canlandırılmasına verilen addır. Palladio, Yunan teorisyen Vitrivius'tan epeyce etkilenmiş, kendisi de neredeyse Batı mimarlığı üzerindeki en etkili ve belirleyici bir kişilik olmuştur. *Mimarlık Üzerine Dört Kitap* adlı eseri Avrupa'da mimarların kutsal kitabı gibi kabul edilmiştir.

11 Bu üç havariden en sağda olanı, elindeki baltalı mızrağı ile kolayca tanınabilen Aziz Matta olmalıdır. Bir elinde *İncil* ya da muhasebe defteri taşımaktadır ve dikkatli gözler bakışlarının elinde faturalar bulunan uşağa doğru olduğunu görecektir. Bilindiği gibi Matta, İsa'ya inanıp yanında yer almadan önce Yahudilerden (kendisi de bir Yahudi olmasına rağmen) Romalılar için vergi toplayan bir memurdur.

KAYNAKLAR

Hagen, Rose-Marie; Hagen, Rainer, *What Great Paintings Say*, Vol.2, Taschen, 2002, Köln.

Zuffi, Stefano, *Love and the Erotic in Art*, Getty Publications, 2010, Los Angeles.

Malaguzzi, Silvia, *Food and Feasting in Art*, Getty Publications, 2008, Los Angeles.

Cowley, Robert L. S., *Marriage a la mode: A re-view of Hogarth's Narrative art*, Manchester University Press, 1983, Manchester.

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

Şahkulu Mah. İstiklal Cad. Unionhan 237/1 Beyoğlu 34420 İstanbul Tel: (0212) 292 47 14 Fax: (0212) 292 47 97 E-mail: oasis@oasis.com.t

TÜYAP 35. Yıl
www.tuyap.com.tr

KAUÇUK 2014

İSTANBUL 8. KAUÇUK ENDÜSTRİSİ FUARI

www.kaucukistanbul.com

27 - 30 KASIM 2014

Maden Türkiye 2014

6. ULUSLARARASI MADENCİLİK, MADEN MAKİNE VE EKİPMANLARI, İŞ MAKİNELERİ FUARI

www.madenturkiyefuari.com

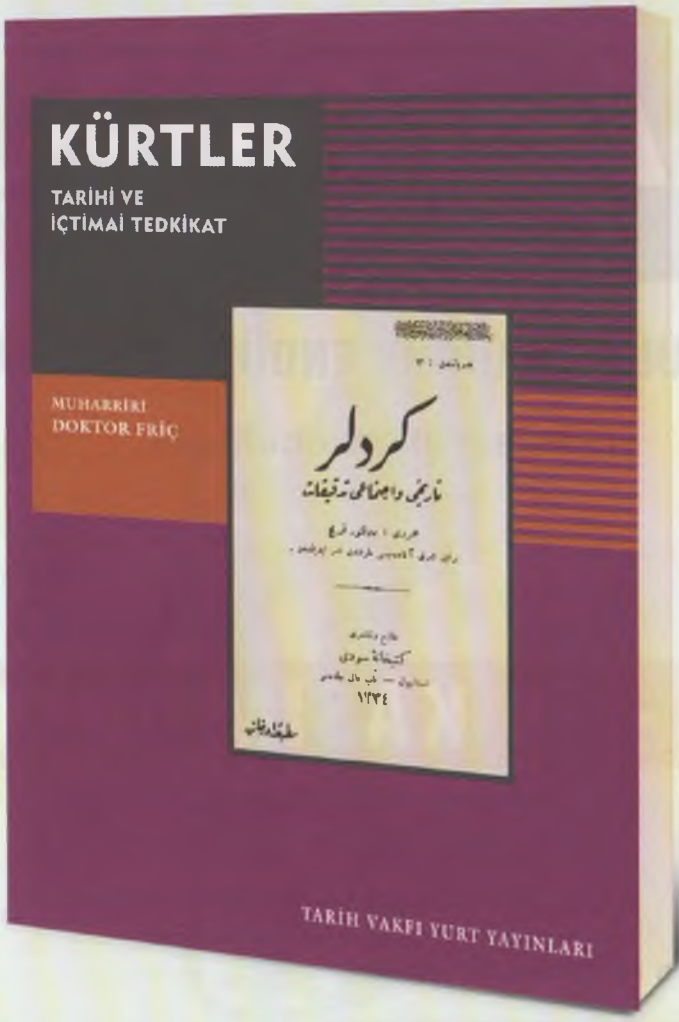
TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

FUARLAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İLE İŞ BİRLİĞİ İÇİNDE DÜZENLENMEKTEDİR

KÜRTLER

TARİHİ VE İÇTİMAİ TEDKİKAT

1918'de devletin Kürtlerle ilgili ilk yayını olarak Osmanlı Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi (Osmanlı Göçm İşleri Genel Müdürlüğü) tarafından yayınlanan *Kürtler: Tarihî ve İçtimaî Tedkikat* adlı kitapta yazar Doktor Fr Almanca'dan Türkçe'ye çeviren ise Habil Adem olarak görünüyordu. Daha sonraki incelemeler kitabın yazar çevirmeninin gerçek adı Naci İsmail (Pelister) olan Osmanlı Milli Emniyet görevlisi, Arnavut kökenli bir ittiha olduğunu göstermiştir. Kürtlerin tarihinin çok daha ötesinde, yazıldığı dönemin düşünsel yapısına dair ipuçları sun kitabın Türkçeleştirilmiş bu ilk baskısı, Suavi Aydın ve İsmail Beşikçi'nin değerlendirme yazılarıyla okura sunuluyo

"Bu kitabı önemli kılan, kitapta bir Alman'ın yazdığı iddia edilen politik tespitlerin 'bilimsel' gerçekler diye sunulma ve bunların da İttihatçıların -ve ileride Cumhuriyet resmî ideolojisinin- temel çerçevesini oluşturmasıdır."

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

Dergi İnsert Katalog

Davetiye Ekstre Takvim

Fatura Broşür Bülten

Kart Ajanda

Poliçe

İster Adresli teslim, İster Adressiz !
Bölgesel dağıtım veya Sektörel dağıtım !

100 adet üzeri dağıtmak istediğiniz herşey... **Milyon** adetlere kadar...

Paketleme, zarflama, **QR Code**'lu Etiketleme... Tek tek **Fotoğraflı** Teslim Garantisi...

GPS'ler ile **Harita** üzerinde dağıtımı takip edebilme... Anında **Online** raporlar...

"Dağıtımda Son Teknoloji"

ajanspress kurye

Bir Ajans Press Group Kuruluşudur...

Profilo AVM 5. Yıl Sok. No:1/D Mecidiyeköy / İSTANBUL | T: 0212 356 11 51 | F: 0212 356 11 61 | info@ajanspresskurye.com.tr | www.ajanspresskurye.com.tr